CAII CRISPI

SALLUSTII

OPERA OMNIA

EXCUSA

AD EDITIONEM CORTII

CUM EDITIONIBUS HAVERCAMPI

ET GABRIELIS ANTONII

COLLATAM.

LONDINI,

APUD T. & T. PAYNE.

MDCCLXXXIX.

HONORATISSIMO VIRO,

GULIELMO WINDHAM,

ARTIS POLITICÆ VEL IN PRIMIS

PERITO,

LITERISQUE CUM GRÆCIS TUM LATINIS

CUMULATISSIME INSTRUCTO,

LIBRUM HUNCCE EDITOR

DICATUM VOLUIT.

ture facto opus eft. Ita utrumque per fe indigens, alterum alterius auxilio eget.

II. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diverfi, pars ingenium, alii corpus exercebant: & jam tum vita hominum fine cupiditate agitabatur, fua cuique fatis placebant. Poftea vero quam in Afia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii & Athenienfes cœpere urbes atque nationes fubigere, lubidinem dominandi cauffam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum eft, in bello plurimum ingenium poffe. Quod fi regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, æquabilius atque conftantius fefe res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac mifceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum eft. Verum ubi pro labore defidia, pro continentia & æquitate lubido atque fuperbia invafere; fortuna fimul cum moribus immutatur. Ita imperium femper ad optumum quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque fomno, indocti incultique vitam, ficuti peregrinantes, tranfegere: quibus, profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta

æstumo, quoniam de utraque ſiletur. Verum enim vero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter oſtendit.

III. PULCHRUM eſt bene facere reipublicæ: etiam bene dicere haud abſurdum eſt: vel pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum ſcripſere multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etſi haudquaquam par gloria ſequatur ſcriptorem & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res geſtas ſcribere: primum quod facta dictis ſunt exæquanda: dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentia & invidia putant: ubi de magna virtute & gloria bonorum memores, quæ ſibi quiſque facilia factu putat, æquo animo accipit; ſupra ea, veluti ficta, pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus, initio ſicuti plerique, ſtudio ad rempublicam latus ſum, ibique mihi advorſa multa fuere. Nam pro pudore, pro abſtinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigebant. Quæ tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur: ac me, cum ab reliquorum malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, quæ ceteros, fama atque invidia vexabat.

IV. IGITUR ubi animus ex multis miſeriis atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem a republica procul habendam decrevi; non fuit conſilium ſecordia atque deſidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, ſervilibus officiis intentum, ætatem agere; ſed a quo incepto ſtudio me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus, ſtatui res geſtas populi Romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perſcribere: eo magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam veriſſume potero, paucis abſolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile exiſtumo, ſceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quam initium narrandi faciam.

V. LUCIUS CATILINA nobili genere natus, magna vi & animi & corporis, ſed ingenio malo pravoque. Huic ab adoleſcentia bella inteſtina, cædes, rapinæ, diſcordia civilis grata fuere: ibique juventutem ſuam exercuit. Corpus patiens inediæ, vigiliæ, algoris, ſupra quam cuique credibile eſt. Animus audax, ſubdolus, varius, cujus rei libet ſimulator ac diſſimulator, alieni appetens, ſui profuſus, ardens in cupiditatibus: ſatis loquentiæ, ſapientiæ parum. Vaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. Hunc poſt dominationem Lucii Sullæ lubido maxuma invaſerat reipu-

blicæ capiundæ: neque id quibus modis adſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. Agitabatur magis magiſque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas ſupra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos peſſuma ac diverſa inter ſe mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta majorum domi militiæque, quomodo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: ut paullatim immutata, ex pulcherruma peſſuma ac flagitioſiſſuma facta ſit, diſſerere.

VI. URBEM Romam, ſicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui, Ænea duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. Hi poſtquam in una mœnia convenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alius alio more viventes: incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. Sed poſtquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera ſatiſque pollens videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta eſt. Igitur reges populique finitumi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe. Nam ceteri metu percuſſi a periculis aberant. At

Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum, Reipublicæ consultabant. Hi vel ætate, vel curæ similitudine PATRES appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binosque imperatores sibi fecere. Eo modo minume posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.

VII. SED ea tempestate cœpere se quisque extollere, magisque ingenium in promtu habere. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit. Tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primum juventus simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam discebat: magisque in decoris armis & militaribus equis, quam in scortis atque conviviis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non

labos insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat: non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbis, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto traheret.

VIII. SED profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstumo, satis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere præclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissumus quisque negotiosus maxume erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat.

IX. IGITUR domi militiæque boni mores colebantur. Concordia maxuma, minuma avaritia erat: jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Jurgia, difcordias, fimultates cum hoftibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant. In fuppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat æquitate feque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo, quod fæpius vindicatum eft in eos, qui contra imperium in hoftem pugnaverant, quique tardius, revocati, bello exceflerant, quam qui figna relinquere, aut pulfi, loco cedere aufi erant. In pace vero quod beneficiis, quam metu imperium agitabant, &, accepta injuria, ignofcere, quam perfequi malebant.

X. SED ubi labore atque juftitia refpublica crevit, reges magni bello domiti, nationes feræ & populi ingentes vi fubacti, Carthago, æmula imperii Romani ab ftirpe interiit, cuncta maria terræque patebant: fævire Fortuna ac mifcere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque afperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miferiæque fuere. Igitur primo pecuniæ, deinde imperii cupido crevit: ea quafi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterafque artis bonas

ſubvertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiaſque non ex re, ſed ex commodo æſtumare; magiſque vultum, quam ingenium bonum habere. Hæc primo paullatim creſcere, interdum vindicari. Poſt ubi, contagio quaſi, peſtilentia invaſit, civitas immutata, imperium ex juſtiſſumo atque optumo crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus æque ſibi exoptant: ſed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes deſunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ ſtudium habet, quam nemo ſapiens concupivit. Ea, quaſi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: ſemper infinita, inſatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed poſtquam L. Sulla, armis recepta Republica, bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere, demum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modeſtiam victores habere, fœda crudeliaque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Aſiam ductaverat, quo ſibi fidum faceret, contra

morem majorum, luxurioſe nimiſque liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum inſuevit exercitus populi Romani amare, potare; ſigna, tabulas pictas, vaſa cælata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra ſpoliare; ſacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe ſecundæ res ſapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus victoriæ temperarent.

XII. POSTQUAM divitiæ honori eſſe cœpere, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia, cum ſuperbia invaſere: rapere, conſumere; ſua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiſcua, nihil penſi atque moderati habere. Operæ pretium eſt, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, viſere templa deorum, quæ noſtri majores, religioſiſſumi mortales fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos ſua gloria decorabant; neque victis quidquam præter injuriæ licentiam eripiebant. At hi contra ignaviſſumi homines, per ſummum ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quæ fortiſſumi viri victores reliquerant:

proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. NAM quid ea memorem, quæ nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, maria constructa esse. Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ: quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeæ ceterique cultus non minor incesserat: Viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; Vescendi caussa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim; neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui atque sumtui deditus erat.

XIV. IN tanta tamque corrupta civitate Catilina, id, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo; manu, ventre, pene bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium ti-

mentes; ad hoc, quos manus atque lingua, perjurio aut ſanguine civili alebat; poſtremo omnes, quos flagitium, egeſtas, conſcius animus exagitabat: ii Catilinæ proxumi familiareſque erant. Quod ſi quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidiano uſu atque illecebris facile par ſimiliſque ceteris efficiebatur. Sed maxume adoleſcentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam uti cujuſque ſtudium ex ætate flagrabat, aliis ſcorta præbere; aliis canes atque equos mercari; poſtremo neque ſumtui, neque modeſtiæ ſuæ parcere, dum illos obnoxios fidoſque faceret. Scio, fuiſſe nonnullos, qui ita æſtumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeſte pudicitiam habuiſſe; ſed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, hæc fama valebat.

XV. JAM primum adoleſcens Catilina multa nefanda ſtupra fecerat, cum virgine nobili, cum ſacerdote Veſtæ, alia hujuſcemodi contra jus faſque. Poſtremo captus amore Aureliæ Oreſtillæ, cujus præter formam, nihil umquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adulta ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum ſceleſtis nuptiis feciſſe. Quæ quidem res mihi inprimis videtur cauſſa fuiſſe facinoris maturandi. Namque animus impurus, dis ho-

minibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos exsanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

XVI. SED juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat: Si caussa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare. Scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras ingens erat, & quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum & victoriæ veteris memores civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna spes: Senatus nihil sane intentus: tutæ tranquillæque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

XVII. IGITUR circiter Kalendas Junias L. Cæsare & C. Figulo Consulibus primo singulos appellare: hortari alios, alios tentare: opes suas,

imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi ſatis explorata ſunt, quæ voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma neceſſitudo, & plurimum audaciæ. Eo convenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. & Servius Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Beſtia, Q. Curius: præterea ex equeſtri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: adhoc multi ex coloniis & municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius conſilii hujuſce participes nobiles, quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſſitudo. Ceterum juventus pleraque, ſed maxume nobilium, Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent M. Licinium Craſſum non ignarum ejus conſilii fuiſſe; quia Cn. Pompeius inviſus ipſi magnum exercitum ductabat; cujuſvis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere: ſimul confiſum, ſi conjuratio valuiſſet, facile apud illos principem ſe fore.

XVIII. SED antea item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina. De qua quam veriſſume potero dicam. L. Tullo, M.

Lepido consulibus, P. Autronius & P. Sulla legibus ambitus interrogati pœnas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina & Autronius, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januariis L. Cottam & L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita rursus, in Nonas Februarias consilium cædis transtulerant. Jam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romanam, pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit.

XIX. Postea Piso in citeriorem Hispaniam Quæstor pro Prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus Provinciam invitus dederat: quippe fœdum hominem a republica procul esse volebat: simul, quia boni quam plures præsidium in eo putabant: & jam tum

potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt, qui ita dicunt, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem adgressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore conjuratione satis dictum.

XX. CATILINA ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt: tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen in rem fore credens universos adpellare & cohortari, in abditam partem ædium secedit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

"Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent, "nequidquam opportuna res cecidisset; spes "magna, dominatio in manibus frustra fuissent: "neque ego per ignaviam, aut vana ingenia, "incerta pro certis captarem. Sed quia multis "& magnis tempestatibus vos cognovi fortes fi-"dosque mihi: eo animus ausus, maxumum at-"que pulcherrumum facinus incipere: simul "quia vobis, eadem mihi, bona malaque intel-"lexi. Nam idem velle atque nolle, ea demum "firma amicitia est. Sed ego quæ mente agitavi,

"omnes jam antea diverſi audiſtis. Ceterum mihi "in dies magis animus accenditur, cum conſidero, "quæ conditio vitæ futura ſit, niſi noſmet ipſi "vindicamus in libertatem. Nam poſtquam reſ- "publica in paucorum jus atque ditionem con- "ceſſit; ſemper illis reges, tetrarchæ vectigales "eſſe: populi, nationes ſtipendia pendere: ce- "teri omnes, ſtrenui, boni, nobiles atque igno- "biles vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctori- "tate, his obnoxii, quibus, ſi reſpublica valeret, "formidini eſſemus. Itaque omnis gratia, po- "tentia, honos, divitiæ apud illos ſunt, aut ubi "illi volunt: repulſas nobis reliquere, pericula, "judicia, egeſtatem. Quæ quouſque tandem "patiemini fortiſſumi viri? nonne emori per vir- "tutem præſtat, quam vitam miſeram atque in- "honeſtam, ubi alienæ ſuperbiæ ludibrio fueris, "per dedecus amittere? Verum enim vero pro "Deûm atque hominum fidem! victoria nobis "in manu. Viget ætas, animus valet: contra "illis annis atque divitiis omnia conſenuerunt. "Tantum modo incepto opus eſt: cetera res "expediet. Etenim quis mortalium, cui virile "ingenium, tolerare poteſt, illis divitias ſuperare, "quas profundant in exſtruendo mari & monti- "bus coæquandis; nobis rem familiarem etiam "ad neceſſaria deeſſe? illos binas, aut amplius, "domos continuare; nobis larem familiarem

"nuſquam ullum eſſe? Cum tabulas, ſigna, toreumata emunt; nova diruunt, alia ædificant; poſtremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen ſumma lubidine divitias vincere nequeunt. At nobis domi inopia, foris æs alienum: mala res, ſpes multò aſperior. Denique, quid reliqui habemus, præter miſeram animam? Quin igitur expergiſcimini? En illa, illa, quam ſæpe optaſtis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria in oculis ſita ſunt! fortuna omnia victoribus præmia poſuit. Res, tempus, pericula, egeſtas, belli ſpolia magnifica magis, quam oratio, hortentur. Vel imperatore, vel milite me utimini. Neque animus, neque corpus a vobis aberit. Hæc ipſa, ut ſpero, vobiſcum conſul agam: niſi forte animus fallit, & vos ſervire, quam imperare, parati eſtis."

XXI. POSTQUAM accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, ſed neque res neque ſpes bona ulla, tamen etſi illis quieta movere, magna merces videbatur; tamen poſtulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ præmia armis peterent: quid ubique opis aut ſpei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proſcriptionem locupletium, magiſtratus, ſacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum atque lubido victorum fert. Præterea eſſe in Hiſpania citeriore Piſonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium

Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: eo consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos: suorum unumquemque nominans laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.

XXII. FUERE ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad jusjurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde cum post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo, dictitare, fecisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta hæc, multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIII. SED in ea conventione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Censores Senatu probri gra-

tia amoverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere, quæ audierat, neque ſuamet ipſe ſcelera occultare. Prorſus neque dicere, neque facere quidquam penſi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, ſtupri vetus conſuetudo; cui cum minus gratus eſſet, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria monteſque polliceri cœpit; minari interdum ferro, niſi obnoxia foret: poſtremo ferocius agitare, quam ſolitus erat. At Fulvia inſolentiæ Curii cauſſa cognita, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; ſed, ſublato auctore, de Catilinæ conjuratione quæ quoque modo audierat compluribus narravit. Ea res inprimis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebant, ſi eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque ſuperbia poſtfuere.

XXIV. IGITUR comitiis habitis, Conſules declarantur M. Tullius & C. Antonius. Quod factum primo popularis conjurationis concuſſerat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam ſua, aut amicorum fide ſumtam mutuam, Fæſulas ad Manlium quemdam portare, qui poſtea princeps fuit belli faciundi. Ea tempeſtate plurimos cujuſque generis homines adſci-

viſſe dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis ſumtus ſtupro corporis toleraverant: poſt ubi ætas tantummodo quæſtui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. Per eas ſe Catilina credebat poſſe ſervitia urbana ſollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere ſibi, vel interficere.

XXV. SED in his erat Sempronia, quæ multa ſæpe virilis audaciæ facinora commiſerat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro, liberis ſatis fortunata: litteris Græcis atque Latinis docta: pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probæ: multa alia, quæ inſtrumenta luxuriæ. Sed ei cariora ſemper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile decerneres: lubido ſic accenſa, ut ſæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea ſæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conſcia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud abſurdum; poſſe verſus facere, jocum movere, ſermone uti vel modeſto, vel molli, vel procaci. Prorſus multæ facetiæ multuſque lepos inerat.

XXVI. HIS rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum Conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facile ſe ex voluntate Antonio uſurum. Neque interea quietus erat, ſed omnibus modis inſidias parabat Ciceroni. Neque

illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque a principio consulatus sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret. Circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas Consulibus in campo fecerat prospere cessere; constituit bellum facere & extrema omnia experiri: quoniam quæ occulte tentaverat, aspera fœdaque evenerant.

XXVII. IGITUR C. Manlium Fæsulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium alio, quem ubique opportunum credebat. Interea Romæ multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere: hortari, uti semper intenti paratique essent: dies noctesque festinare, vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Postremo ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet, " se Manlium præmisisse " ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma

"paraverat; item alios in alia loca opportuna, "qui initium belli facerent; seque ad exercitum "proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressis-"set: eum suis consiliis multum obficere.

XXVIII. IGITUR perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paullo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de improviso domi suae imparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculi Consuli impendeat, propere per Fulviam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriae novarum rerum cupidam: quod, Sullae dominatione, agros bonaque omnia amiserat; praeterea latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX. EA cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad Senatum refert, jam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decrevit,

DARENT OPERAM CONSULES, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea poteſtas per Senatum, more Romano, magiſtratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis ſocios atque civis: domi militiæque imperium atque judicium ſummum habere; aliter, ſine populi juſſu, nulli earum rerum conſuli jus eſt.

XXX. POST paucos dies L. Sænius ſenator in Senatu litteras recitavit, quas Fæſulis adlatas ſibi dicebat: in quibus ſcriptum erat, C. Manlium arma cepiſſe, cum magna multitudine, ante diem VI. Kalendas Novembris. Simul id, quod in tali re ſolet, alii portenta atque prodigia nunciabant, alii conventus fieri, arma portari, Capuæ atque in Apulia ſervile bellum moveri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Fæſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca miſſi: Ii utrique ad urbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum quibus omnia honeſta atque inhoneſta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iiſque permiſſum, "uti pro tempore atque periculo exercitum compararent." Ad hoc, "ſi quis indicaviſſet de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium ſervo libertatem & ſeſtertia centum: libero impunitatem ejus rei, & ſeſtertia

" ducenta." Item [decrevere,] " uti gladiatoriæ " familiæ Capuam & in cetera municipia diſtri- " buerentur; pro cujuſque opibus: Romæ per " totam urbem vigiliæ haberentur, iiſque minores " magiſtratus præeſſent."

XXXI. QUIBUS rebus permota civitas, atque immutata urbis facies: ex ſumma lætitia atque laſcivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis triſtitia invaſit. Feſtinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam ſatis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: ſuo quiſque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, reipublicæ magnitudine, belli timor inſolitus, adflictare ſeſe, manus ſupplices ad cœlum tendere; miſerari parvos liberos; rogitare, omnia pavere; ſuperbia atque deliciis omiſſis, ſibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat: tamen etſi præſidia parabantur; & ipſe lege Plautia interrogatus ab L. Paullo. Poſtremo diſſimulandi cauſſa, atque ſui expurgandi, ſicuti jurgio laceſſitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Conſul, ſive præſentiam ejus timens, ſeu ira commotus orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ: quam poſtea ſcriptam edidit. Sed, ubi ille adſedit, Catilina, ut erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo voltu, voce ſupplici poſtulare, " Patres Conſcripti " ne quid de ſe temere crederent: ea familia

" ortum, ita ab adolescentia vitam instituisse, ut
" omnia bona in spe haberet: ne æstumarent,
" sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majo-
" rum plurima beneficia in plebem Romanam
" essent, perdita Republica opus esse, cum eam
" servaret M. Tullius inquilinus civis urbis Ro-
" mæ." Ad hoc maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: " Quoniam quidem
" circumventus," inquit, " ab inimicis præceps
" agor, incendium meum ruina restinguam."

XXXII. Dein se ex Curia domum proripuit. Ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam, optumum factum credens, exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, antecapere, quæ bello usui forent; nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque quorum cognoverat promtam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuscemodi:

XXXIII. " Deos hominesque testamur, Im-

"perator, nos arma neque contra patriam cepiſſe, "neque quo periculum homini faceremus, ſed "uti corpora noſtra ab injuria tuta forent; qui "miſeri, egentes, violentia atque crudelitate "fœneratorum plerique patriæ, ſed omnes fama "atque fortunis expertes ſumus: neque cuiquam "noſtrum licuit, more majorum, lege uti, ne- "que, amiſſo patrimonio, liberum corpus habere: "tanta ſævitia fœneratorum atque Prætoris fuit. "Sæpe majores veſtrum miſeriti plebis Romanæ "decretis ſuis inopiæ opitulati ſunt: ac noviſ- "ſume memoria noſtra, propter magnitudinem "æris alieni, volentibus omnibus bonis, argen- "tum ære ſolutum eſt. Sæpe ipſa plebes aut "dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſ- "tratuum, armata a patribus ſeceſſit. At nos "non imperium neque divitias petimus; qua- "rum rerum cauſſa bella atque certamina om- "nia inter mortalis ſunt; ſed libertatem, quam "nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. "Te atque Senatum obteſtamur, conſulatis miſe- "ris civibus; legis præſidium, quod iniquitas "Prætoris eripuit, reſtituatis; neve eam neceſſi- "tudinem imponatis, ut quæramus, quonam "modo, ulti maxume ſanguinem noſtrum, pe- "reamus."

XXXIV. AD HÆC Q. Marcius: "Si quid ab "Senatu petere vellent, ab armis diſcedant, Ro-

" mam ſupplices proficiſcantur: ea manſuetudine " atque miſericordia Senatum Populumque Ro- " manum ſemper fuiſſe, ut nemo umquam ab eo " fruſtra auxilium petiverit." At Catilina ex itinere pleriſque Conſularibus, præterea Optumo cuique litteras mittit: "Se falſis criminibus " circumventum, quoniam factioni inimicorum " reſiſtere nequiverit, fortunæ cedere, Maſſiliam " in exilium proficiſci: non quo ſibi tanti ſcele- " ris conſcius; ſed uti reſpublica quieta foret; " neve ex ſua contentione ſeditio oriretur." Ab his longe diverſas [litteras] Q. Catulus in Senatu recitavit, quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra ſcriptum.

XXXV. "L. CATILINA Q. Catulo S. Egre- " gia tua fides re cognita, gratam in magnis pe- " riculis fiduciam commendationi meæ tribuit. " Quamobrem defenſionem in novo conſilio non " ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcien- " tia de culpa proponere decrevi: quam me " Dius fidius veram licet cognoſcas. Injuriis " contumeliiſque concitatus, quod fructu laboris " induſtriæque meæ privatus, ſtatum dignitatis " non obtinebam, publicam miſerorum cauſſam, " pro mea conſuetudine ſuſcepi: non quin æs " alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſol- " vere poſſem; cum alienis nominibus liberalitas " Oreſtillæ ſuis filiæque copiis perſolveret: ſed

"quod non dignos homines honore honestatos "videbam, meque falsa suspicione alienatum "sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro "meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ "sum secutus. Plura cum scribere vellem, nun- "ciatum est, vim mihi parari. Nunc Orestil- "lam commendo tuæque fidei trado. Eam ab "injuria defendas, per liberos tuos rogatus. "Haveto."

XXXVI. SED ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Arretino, dum vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta; senatus "Catilinam & Manlium hostes judicat; ceteræ multitudini diem statuit, "ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, "præter rerum capitalium condemnatis." Præterea decernit, "uti Consules dilectum habeant; "Antonius cum exercitu Catilinam persequi matu- "ret; Cicero urbi præsidio sit." Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxume miserabile visum: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domi otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, adfluerent; fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus Senati decretis ex tanta multitudine, neque

præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. Tanta vis morbi, uti tabes, plerosque civium animos invaserat.

XXXVII. NEQUE solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis; sed omnino cuncta plebes novarum rerum studio Catilinæ incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quis opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea vero præceps ierat multis de caussis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxume præstabant; item alii per dedecora patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita divites, uti regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant. Præterea juventus, quæ in agris, manuum mercede, inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerant. Eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo

minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxuma ſpe, reipublicæ juxta ac ſibi conſuluiſſe. Præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proſcripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli eventum exſpectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque Senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipſi malebant. Id adeo malum multos poſt annos in civitatem reverterat.

XXXVIII. NAM poſtquam Cn. Pompeio & M. Craſſo Conſulibus tribunicia poteſtas reſtituta; homines adoleſcentes, [ſummam poteſtatem nacti] quibus ætas animuſque ferox, cœpere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipſi clari potenteſque fieri. Contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati ſpecie pro ſua magnitudine. Namque, uti paucis abſolvam, per illa tempora quicumque Rempublicam agitavere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti populi jura defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſque potentia certabant. Neque modeſtia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. SED poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum miſſus; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi

magiſtratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipſi innoxii, florentes, ſine metu ætatem agere, ceteros judiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis ſpes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod ſi primo prælio Catilina ſuperior, aut æqua manu diſceſſiſſet: profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppreſſiſſet; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea uti licuiſſet, quin defeſſis & exſanguibus, qui plus poſſet, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt. In his A. Fulvius, ſenatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari juſſit. Iſdem temporibus Romæ Lentulus, ſicuti Catilina præceperat, quoſcumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios ſollicitabat; neque ſolum cives, ſed cujuſquemodi genus hominum, quod modo [bello] uſui foret.

XL. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eoſque, ſi poſſit, impellat ad ſocietatem belli: exiſtumans publice privatimque ære alieno oppreſſos, præterea, quod natura gens Gallica bellicoſa eſſet, facile eos ad tale conſilium adduci poſſe. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus, pleriſque principibus notus erat, atque eos noverat: itaque ſine mora,

ubi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu civitatis, & quaſi dolens ejus caſum requirere cœpit, "quem exitum tantis "malis ſperarent?" Poſtquam illos videt "queri "de avaritia magiſtratuum, accuſare ſenatum, "quod in eo auxilii nihil eſſet; miſeriis ſuis re-"medium mortem exſpectare: At ego," inquit, "vobis, ſi modo viri eſſe voltis, rationem oſten-"dam, qua tanta iſta mala effugiatis." Hæc ubi dixit Allobroges, in maxumam ſpem adducti, Umbrenum orare, uti ſui miſereretur: nihil tam aſperum, neque tam difficile, quin cupidiſſume facturi eſſent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena conſilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium arceſſit, quo major auctoritas ſermoni ineſſet: eo præſente conjurationem aperit: nominat ſocios, præterea multos cujuſque generis innoxios; quo legatis animus amplior eſſet: dein eos pollicitos operam ſuam dimittit.

XLI. SED Allobroges diu in incerto habuere, quidnam conſilii caperent. In altera parte erat æs alienum, ſtudium belli, magna merces in ſpe victoriæ: at in altera majores opes, tuta conſilia, pro incerta ſpe, certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur,

rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam [consilio] cognito, legatis præcepit, studium conjurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, uti eos quam maxume manifestos habeant.

XLII. Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam [cuncta simul] agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Prætor ex Senati Consultu, caussa cognita, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

XLIII. At Romæ Lentulus, cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbantur, magnis copiis, constituerant, uti, Catilina in agrum Fæsulanum cum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceteros,

quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eum vi adgrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; simul, cæde & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando & dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promtus, maxumum bonum in celeritate putabat.

XLIV. SED Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus [cum his] T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; uti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data & accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum:

"Quis ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſ-
"ces. Fac cogites, in quanta calamitate ſis, &
"memineris te virum; conſideres, quid tuæ
"rationes poſtulent: auxilium petas ab omnibus,
"etiam ab infimis."

Ad hoc mandata verbis dat: "Cum ab Senatu "hoſtis judicatus ſit, quo conſilio ſervitia repu-"diet? in urbe parata eſſe, quæ juſſerit: ne "cunctetur ipſe propius accedere."

XLV. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco & C. Pomtino Prætoribus imperat, uti in ponte Mulvio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cetera, uti facto opus ſit, ita agant, permittit. Homines militares, ſine tumultu præſidiis collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſidunt. Poſtquam ad id loci legati cum Volturcio venere, & ſimul utrimque clamor exortus eſt; Galli, cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe a multitudine defendit; dein, ubi a legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomtinum obteſtatus, quod ei notus erat; poſtremo timidus, ac vitæ diffidens, veluti hoſtibus, ſeſe Prætoribus dedit.

XLVI. QUIBUS rebus confectis omnia propere per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere. Nam lætabatur, conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ credebat. Igitur confirmato animo vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Cœparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Cœparius paullo ante domo egressus, cognito indicio, [ex urbe] profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo Senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet.

XLVII. VOLTURCIUS interrogatus "de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa consilii habuisset?" primo fingere alia, dissimulare de conjuratione; post ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: "paucis ante diebus a Gabinio & Cœpario socium adscitum, nihil amplius scire, quam lega-

"tos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, "P. Autronium, Servium Sullam, L. Vargun-"teium, multos præterea in ea conjuratione esse." Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos habere solitus: "Ex libris Sibyllinis regnum "Romæ tribus Corneliis portendi; Cinnam atque "Sullam antea: se tertium, cui fatum foret ur-"bis potiri; præterea ab incenso Capitolio illum "esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodi-"giis haruspices respondissent bello civili cruen-"tum fore." Igitur perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognovissent, Senatus decernit, "uti abdicatus magistratu Lentulus, item ceteri "in liberis custodiis haberentur." Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cœparius (nam is paullo ante ex fuga retractus) Cn. Terentio senatori traduntur.

XLVIII. INTEREA plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta gaudium atque lætitiam agitabant. Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxume calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano &

cultu corporis erant. Poſt eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiſcentem ex itinere retractum ajebant. Is cum ſe diceret indicaturum de conjuratione, ſi fides publica data eſſet; juſſus a Conſule, quæ ſciret, edicere, eadem fere, quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hoſtium Senatum edocet: præterea "ſe "miſſum a M. Craſſo, qui Catilinæ nunciaret, "ne Lentulus, Cethegus, alii ex conjuratione de"prehenſi terrerent; eoque magis properaret "ad urbem accedere, quo & ceterorum animos "reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur." Sed ubi Tarquinius Craſſum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, ſumma potentia; alii, rem incredibilem rati; pars, tamen etſi verum exiſtumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Craſſo ex negotiis privatis obnoxii conclamant, "indicem falſum," deque ea re poſtulant uti referatur. Itaque conſulente Cicerone frequens Senatus decernit: "Tarquinii "indicium falſum videri; eumque in vinculis "retinendum; neque amplius poteſtatem faci"undam, niſi de eo indicaret, cujus conſilio tan"tam rem mentitus eſſet." Erant eo tempore, qui æſtumarent, illud a P. Autronio machinatum, quo facilius, adpellato Craſſo, per ſocietatem pe-

riculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immiſſum ajebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio rempublicam conturbaret. Ipſum Craſſum ego poſtea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam.

XLIX. SED iſdem temporibus Q. Catulus & C. Piſo neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæſar falſo nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant: Piſo obpugnatus in judicio repetundarum, propter cujuſdam Tranſpadani ſupplicium injuſtum: Catulus ex petitione Pontificatus odio incenſus, quod extrema ætate, maxumis honoribus uſus, ab adoleſcentulo Cæſare victus diſceſſerat. Res autem opportuna videbatur; quod privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi Conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi ſingulatim circumeundo, atque ementiundo, quæ ſe ex Volturcio, aut Allobrogibus audiſſe dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; uſque eo, ut nonnulli equites Romani, qui præſidii cauſſa cum telis erant circum Concordiæ, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi nobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in rempubli-

cam clarius esset, egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarentur.

L. DUM hæc in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum & Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli; diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, ut res atque tempus monebat, convocato Senatu refert, QUID DE HIS FIERI PLACEAT, QUI IN CUSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eos paullo ante frequens Senatus judicaverat: CONTRA REMPUBLICAM FECISSE. Tum D. Junius Sillanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat. Isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præsidiis additis, referundum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est.

LI. "Omnis homines, Patres Conſcripti, qui
" de rebus dubiis conſultant, ab odio, amicitia;
" ira atque miſericordia vacuos eſſe decet. Haud
" facile animus verum providet, ubi illa obfici-
" unt. Neque quiſquam omnium lubidini ſimul
" & uſui paruit. Ubi intenderis ingenium, va-
" let: ſi lubido poſſidet, ea dominatur, animus
" nihil valet. Magna mihi copia memorandi,
" P. C. qui reges atque populi, ira, aut miſeri-
" cordia impulſi, male conſuluerint: ſed ea malo
" dicere, quæ majores noſtri, contra lubidinem
" animi, recte atque ordine fecere. Bello Ma-
" cedonico, quod cum rege Perſe geſſimus, Rho-
" diorum civitas, magna atque magnifica, quæ
" populi Romani opibus creverat, infida atque
" advorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello con-
" fecto, de Rhodiis conſultum eſt, majores noſtri,
" ne quis divitiarum magis, quam injuriæ cauſſa
" bellum inceptum diceret, impunitos dimiſere.
" Item bellis Punicis omnibus, cum ſæpe Car-
" thaginienſes & in pace, & per inducias multa
" nefaria facinora feciſſent, numquam ipſi per
" occaſionem talia fecere: magis, quid ſe dig-
" num foret, quam quid in illis jure fieri poſſet,
" quærebant. Hoc idem providendum eſt, Pa-
" tres conſcripti, ne plus valeat apud vos P.
" Lentuli & ceterorum ſcelus, quam veſtra dig-
" nitas; neu magis iræ, quam famæ conſulatis.

" Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, " novum consilium adprobo: sin magnitudo " sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum " censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique " eorum, qui ante me sententias dixerunt, com- " posite atque magnifice casum reipublicæ mi- " serati sunt: quæ belli sævitia, quæ victis acci- " derent, enumeravere. Rapi virgines, pueros: " divelli liberos a parentium complexu: matres " familiarum pati, quæ victoribus collibuissent: " fana atque domos exspoliari; cædem, incen- " dia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore " atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos " immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti " vos infestos conjurationi faceret? scilicet quem " res tanta atque tam atrox non permovit, eum " oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam " mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi " eas gravius æquo habuere. Sed aliis alia li- " centia, Patres conscripti. Qui demissi in ob- " scuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, " pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: " qui magno imperio præditi in excelso ætatem " agunt, eorum facta cuncti mortales novere. " Ita in maxuma fortuna minuma licentia est. " Neque studere, neque odisse, sed minume irasci " decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, in " imperio superbia atque crudelitas adpellatur.

" Equidem ego sic æstumo, Patres conscripti, " omnis cruciatus minores, quam facinora illo- " rum esse. Sed plerique mortales postrema me- " minere, & in hominibus impiis sceleris obliti " de pœna disserunt, si ea paullo severior fuit. D. " Silanum virum fortem atque strenuum, certe " scio, quæ dixerit, studio reipublicæ dixisse, " neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias " exercere. Eos mores, eam modestiam viri " cognovi. Verum sententia non mihi crudelis, " quid enim in talis homines crudele fieri potest? " sed aliena a republica nostra videtur. Nam " profecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, " Consulem designatum, genus pœnæ novum " decernere. De timore supervacaneum est dis- " serere, cum præsenti diligentia clarissumi viri " Consulis tanta præsidia sint in armis. De pœna " possumus equidem dicere id, quod res habet: " in luctu atque miseriis mortem ærumnarum " requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mor- " talium mala dissolvere; ultra neque curæ ne- " que gaudio locum esse. Sed per deos immor- " talis, quamobrem in sententiam non addidisti, " uti prius verberibus in eos animadverteretur? " an, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item " condemnatis civibus animam non eripi, sed in " exsilium permitti jubent. An, quia gravius est " verberari, quam necari? quid autem acerbum,

" aut grave nimis in homines tanti facinoris con-
" victos? Sin quia levius; qui convenit in mi-
" nore negotio legem timere, cum eam in ma-
" jore neglexeris? At enim quis reprehendet,
" quod in parricidas reipublicæ decretum erit?
" tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus
" moderatur. Illis merito accidit, quidquid eve-
" nerit: ceterum vos, Patres conscripti, quid in
" alios statuatis, considerate. Omnia mala exem-
" pla ex bonis orta sunt: sed ubi imperium ad
" ignaros, aut minus bonos pervenit; novum
" illud [exemplum] ab dignis & idoneis ad in-
" dignos & non idoneos transfertur. Lacedæmo-
" nii, devictis Atheniensibus, triginta viros im-
" posuere, qui rempublicam eorum tractarent.
" Hi primo cœpere pessumum quemque & om-
" nibus invisum indemnatum necare. Ea popu-
" lus lætari & merito dicere fieri. Post, ubi
" paullatim licentia crevit, juxta bonos & malos
" lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita
" civitas, servitute oppressa, stultæ lætitiæ gravis
" pœnas dedit. Nostra memoria, victor Sulla
" cum Damasippum & alios hujusmodi, qui malo
" reipublicæ creverant, jugulari jussit, quis non
" factum ejus laudabat? homines scelestos, fac-
" tiosos, qui seditionibus rempublicam exagita-
" verant, merito necatos ajebant. Sed ea res mag-
" næ initium cladis fuit. Nam uti quisque do-

"mum, aut villam, poſtremo aut vas, aut ve-
"ſtimentum alicujus concupiverat, dabat operam,
"uti in proſcriptorum numero eſſet. Ita quibus
"Damaſippi mors lætitiæ fuerat, poſt paullo ipſi
"trahebantur: neque prius finis jugulandi fuit,
"quam Sulla omnis ſuos divitiis explevit. Atque
"ego hæc non in M. Tullio, neque his tempo-
"ribus vereor; Sed in magna civitate multa &
"varia ingenia ſunt. Poteſt alio tempore, alio
"Conſule, cui item exercitus in manus, falſum
"aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per
"Senati decretum, Conſul gladium eduxerit, quis
"finem ſtatuet, aut quis moderabitur? Majores
"noſtri, Patres conſcripti, neque conſilii, neque
"audaciæ umquam eguere: neque ſuperbia ob-
"ſtabat, quo minus aliena inſtituta, ſi modo pro-
"ba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab
"Samnitibus, inſignia magiſtratuum ab Tuſcis
"pleraque ſumſerunt: poſtremo quod ubique
"apud ſocios, aut hoſtis idoneum videbatur, cum
"ſummo ſtudio domi exſequebantur: imitari,
"quam invidere bonis malebant. Sed eodem
"illo tempore, Græciæ morem imitati, verberibus
"animadvertebant in civis, de condemnatis ſum-
"mum ſupplicium ſumebant. Poſtquam reſpub-
"lica adolevit & multitudine civium factiones
"valuere, circumvenire innocentes, alia hujuſce-
"modi fieri cœpere. Tum lex Porcia aliæque

"paratæ, quibus legibus exsilium damnatis per-
"missum. Hanc ego caussam, Patres conscripti,
"quo minus novum consilium capiamus, in pri-
"mis magnam puto. Profecto virtus atque sa-
"pientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus
"tantum imperium fecere, quam in nobis, qui
"ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos
"dimitti & augeri exercitum Catilinæ? minume;
"sed ita censeo: publicandas eorum pecunias,
"ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ
"maxume opibus valent: neu quis de is postea
"ad Senatum referat, neve cum populo agat:
"qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum
"contra rempublicam & salutem omnium fac-
"turum."

LII. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie adsentiebantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

"Longe mihi alia mens est, Patres conscripti,
"cum res atque pericula nostra considero, & cum
"sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi
"mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui
"patriæ, parentibus, aris atque focis suis bellum
"paravere: res autem monet, cavere ab illis, quam,
"quid in illis statuamus, consultare. Nam cetera
"tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi pro-
"videris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia

"implores. Capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalis, vos ego adpello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempublicam, fecistis: si ista, cujuscumque modi sint, quae amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium praebere voltis; expergiscimini aliquando & capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis; libertas & anima nostra in dubio est. Saepe numero, Patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci: saepe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortalis ea caussa advorsos habeo. Qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen respublica firma, opulentia neglegentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus vivamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani: sed cujus haec cumque modi, nostra, an nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem & misericordiam nominat. Jampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia fortitudo vocatur. Eo respublica in extremo sita. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex

"sociorum fortunis, sint misericordes in furibus "ærarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur; "&, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis "perditum eant. Bene & composite C. Cæsar "paullo ante in hoc ordine de vita & morte differ-"uit; falsa, credo, existumans, quæ de inferis "memorantur: diverso itinere malos a bonis loca "tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. "Itaque censuit PECUNIAS EORUM PUBLICANDAS, "IPSOS PER MUNICIPIA IN CUSTODIIS HABEN-"DOS; videlicet timens, ne, si Romæ sint, aut a "popularibus conjurationis, aut a multitudine con-"ducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque "scelesti tantummodo in urbe, & non per totam "Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi "ad defendendum opes minores. Quare vanum "equidem hoc consilium, si periculum ex illis "metuit. Sin in tanto omnium metu solus non "timet; eo magis refert mihi atque vobis timere. "Quare cum de P. Lentulo ceterisque statuetis, "pro certo habetote, vos simul de exercitu Ca-"tilinæ & de omnibus conjuratis decernere. "Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis ani-"mus infirmior erit. Si paullulum modo vos "languere viderint, jam omnes feroces aderunt. "Nolite existumare, majores nostros armis rem-"publicam ex parva magnam fecisse. Si ita "res esset multo pulcherrumam eam nos habere-

" mus: quippe fociorum atque civium, præterea
" armorum atque equorum major nobis copia,
" quam illis. Sed alia fuere, quæ illos magnos
" fecere; quæ nobis nulla funt: domi induftria,
" foris juftum imperium, animus in confulendo
" liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius.
" Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam;
" publice egeftatem, privatim opulentiam; lau-
" damus divitias, fequimur inertiam; inter bo-
" nos & malos difcrimen nullum; omnia virtutis
" præmia ambitio poffidet. Neque mirum; ubi
" vos feparatim fibi quifque confilium capitis,
" ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ
" fervitis; eo fit, ut impetus fiat in vacuam rem-
" publicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravere
" nobiliffumi cives patriam incendere: Gallorum
" gentem infeftiffumam nomini Romano ad bel-
" lum arceffunt: dux hoftium fupra caput eft:
" Vos cunctamini etiam nunc, quid intra mœnia
" adprehenfis hoftibus, faciatis? Mifereamini cen-
" feo: deliquere homines adolefcentuli per am-
" bitionem; atque etiam armatos dimittatis. Ne
" ifta vobis manfuetudo & mifericordia, fi illi
" arma ceperint, in miferiam vertet. Scilicet res
" afpera eft; fed vos non timetis eam. Immo
" vero maxume; fed inertia & mollitia animi,
" alius alium exfpectantes cunctamini, dis im-
" mortalibus confifi, qui hanc rempublicam in

" maxumis sæpe periculis servavere. Non votis, " neque suppliciis muliebribus auxilia deorum " parantur: vigilando, agendo, bene consulendo " prospera omnia cedunt: ubi secordiæ te atque " ignaviæ tradideris, nequidquam deos implores; " irati infestique sunt. Apud majores nostros T. " Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, " quod is contra imperium in hostem pugnave- " rat, necari jussit. Atque ille egregius adoles- " cens immoderatæ fortitudinis morte pœnas de- " dit; Vos de crudelissumis parricidis quid sta- " tuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum " huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati " Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si dis " aut hominibus umquam ullis pepercit: ignos- " cite Cethegi adolescentiæ; nisi iterum patriæ " bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Sta- " tilio, Cœpario loquar? quibus si quidquam " umquam pensi fuisset, non ea consilia de repub- " lica habuissent. Postremo, Patres conscripti, " si mehercule peccato locus esset, facile paterer, " vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; " sed undique circumventi sumus. Catilina cum " exercitu faucibus urget: alii intra mœnia, in " sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque " consuli quidquam occulte potest. Quo magis " properandum. Quare ita ego censeo; cum " nefario consilio sceleratorum civium respublica

"in maxuma pericula venerit, hique indicio T. "Volturcii & legatorum Allobrogum convicti "confessique sint, cædem, incendia, alia fœda "atque crudelia facinora in civis patriamque pa- "ravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum "capitalium, more majorum, supplicium sumen- "dum."

LIII. POSTQUAM Cato adsedit: Consulares omnes itemque Senatus magna pars sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpe numero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc sæpe fortunæ violentiam toleravisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est; rursus respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti

effœta parentium, multis tempeſtatibus haud ſane quiſquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, divorſi moribus fuere viri duo, M. Cato & C. Cæſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio præterire, non fuit conſilium, quin utriuſque naturam & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem.

LIV. IGITUR his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria; ſed alia alii. Cæſar beneficiis ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille manſuetudine & miſericordia clarus factus: huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In altero miſeris perfugium; in altero malis pernicies. Illius facilitas; hujus conſtantia laudabatur. Poſtremo Cæſar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus eniteſcere poſſet. At Catoni ſtudium modeſtiæ, decoris, ſed maxume ſeveritatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioſo; ſed cum ſtrenuo virtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat; eſſe, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis ſequebatur.

LV. Postquam, ut dixi, Senatus in Catonis ſententiam diſceſſit, Conſul optumum factum ratus, noctem, quæ inſtabat, antecapere, ne quid eo ſpatio novaretur, Triumviros, quæ ſupplicium poſtulabat, parare jubet: ipſe, diſpoſitis præſidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Prætores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, ubi paullulum eſcenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depreſſus. Eum muniunt undique parietes, atque inſuper camera, lapideis fornicibus vincta: ſed incultu, tenebris, odore fœda atque terribilis ejus facies eſt. In eum locum poſtquam demiſſus Lentulus, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clariſſuma gente Corneliorum, qui conſulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factiſque ſuis exitium vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cœpario eodem modo ſupplicium ſumtum.

LVI. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipſe adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones inſtituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, ut quiſque voluntarius, aut ex ſociis in caſtra venit, æqualiter diſtribuerat; ac brevi ſpatio legiones numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuiſſet. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis inſtruc-

ta; ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii praeacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, ad urbem modo, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem sese habiturum, si Romae socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus [existumans,] videri caussam civium cum servis fugitivis communicavisse.

LVII. SED postquam in castra nuncius pervenit, Romae conjurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoravi, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quae supra diximus, Catilinam agitare. Igitur ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movet ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat [in Galliam properanti]. Neque tamen Antonius procul aberat: utpote qui magno

exercitu, locis æquioribus expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem; optumum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque, concione advocata, hujuscemodi orationem habuit.

LVIII. "COMPERTUM ego habeo, milites, "verba virtutem non addere; neque ex ignavo "strenuum, neque fortem ex timido exercitum "oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque "animo audacia natura, aut moribus inest, tanta "in bello patere solet. Quem neque gloria, neque "pericula excitant, nequidquam hortere: timor "animi auribus obficit. Sed ego vos, quo pauca "monerem, advocavi; simul uti caussam consilii "aperirem. Scitis equidem, milites, secordia at- "que ignavia Lentuli quantam ipsi cladem no- "bisque attulerit; quoque modo, dum ex urbe "præsidia opperior, in Galliam proficisci nequi- "verim. Nunc quo in loco res nostræ sint, "juxta mecum omnes intellegitis. Exercitus "hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia ob- "stant: diutius in his locis esse, si maxume ani- "mus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro "iter aperiundum est. Quapropter vos moneo,

"uti forti atque parato animo ſitis; &, cum "prælium inibitis, memineritis, vos divitias, de- "cus, gloriam, præterea libertatem atque patriam "in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis "tuta, commeatus abunde, coloniæ atque muni- "cipia patebunt. Sin metu ceſſerimus, eadem illa "advorſa fiunt: neque locus, neque amicus quiſ- "quam teget, quem arma non texerint. Præ- "terea, milites, non eadem nobis & illis neceſ- "ſitudo impendet. Nos pro patria, pro liber- "tate, pro vita certamus: illis ſupervacaneum "eſt pugnare pro potentia paucorum. Quo au- "dacius adgredimini, memores priſtinæ virtutis. "Licuit nobis cum ſumma turpitudine in exſilio "ætatem agere: potuiſtis nonnulli Romæ, amiſ- "ſis bonis, alienas opes exſpectare. Quia illa "fœda atque intoleranda viris videbantur, hæc "ſequi decreviſtis. Si relinquere voltis, au- "dacia opus eſt. Nemo, niſi victor, pace bel- "lum mutavit. Nam in fuga ſalutem ſperare, "cum arma, quis corpus tegitur, ab hoſtibus "averteris, ea vero dementia eſt. Semper in "prælio maxumum eſt periculum, qui maxume "timent: audacia pro muro habetur. Cum vos "conſidero, milites, & cum facta veſtra æſtumo, "magna me ſpes victoriæ tenet. Animus, ætas, "virtus veſtra hortantur; præterea neceſſitudo, "quæ etiam timidos fortis facit. Nam multitu-

"do hostium ne circumvenire queat, prohibent "angustiæ. Quod si virtuti vestræ fortuna invi-"derit, cavete, inulti animam amittatis; neu cap-"ti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam viro-"rum more pugnantes, cruentam atque luctuo-"sam victoriam hostibus relinquatis."

LIX. Hæc ubi dixit, paullulum commoratus, signa canere jubet; atque instructos ordines in locum æquum deducit: Dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros montis, & ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit: reliqua signa in subsidio artius collocat. Ab his centuriones omnis lectos, & evocatos, præterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextera, Fæsulanum quemdam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis & colonis propter Aquilam adsistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis veteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, uti

meminerint, se contra latrones inermos, pro patria, pro liberis; pro aris atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando militum animos accendebat.

LX. SED ubi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortis paullatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, unde a ferentariis prælium committi posset, maxumo clamore, cum infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, comminus acriter instare; illi haud timidi resistunt. Maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere: omnia providere; multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire. Strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit, eos perturbatos atque alios alibi resistentes interficit: deinde utrimque ex lateribus adgreditur. Manlius & Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinæ dignitatis,

in confertissumos hostes incurrit ibique pugnans confoditur.

LXI. SED confecto prælio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors prætoria disjecerat, paullo diversius, sed omnes tamen adversis volneribus conciderant. Catilina vero longe a suis, inter hostium cadavera repertus est, paullulum etiam spirans ferociamque animi, quam habuerat vivus, in voltu retinens. Postremo ex omni copia neque in prælio, neque in fuga quisquam civis ingenuus captus. Ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam aut incruentam victoriam adeptus. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror; luctus atque gaudia agitabantur.

FINIS.

C. C. SALLUSTII

BELLUM JUGURTHINUM.

I. FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla atque ævi brevis forte potius, quam virtute regatur. Nam contra, reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias, magisque naturæ industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est: qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque & clarus est, neque fortunæ eget: quippe probitatem, industriam, alias artis bonas neque dare, neque eripere potest. Sin captus pravis cupidinibus ad inertiam & voluptatis corporis pessum datus est: perniciosa lubidine paullisper usus; ubi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus, & eo magnitudinis

procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent.

II. NAM uti genus hominum compoſitum ex anima & corpore: ita res cunctæ ſtudiaque omnia noſtra corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, alia hujuſcemodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. Poſtremo corporis & fortunæ bonorum, ut initium, finis eſt: omnia orta occidunt & aucta ſeneſcunt; animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipſe habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu atque ſecordia torpeſcere ſinunt: cum præſertim tam multæ variæque ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur.

III. VERUM ex his magiſtratus & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis honeſti ſunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt: cum præſertim omnes

rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hoſtilia portendant; Fruſtra autem niti, neque aliud fatigando, niſi odium, quærere, extremæ dementiæ eſt. Niſi forte quem inhoneſta & pernicioſa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem ſuam gratificari.

IV. CETERUM ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum: cujus de virtute, quia multi dixere, prætereundum puto; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtumet, memet, ſtudium laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republica ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ impònant: certe, quibus maxuma induſtria videtur, ſalutare plebem, & conviviis gratiam quærere. Qui ſi reputaverint, & quibus ego temporibus magiſtratus adeptus ſum, & quales viri idem adſequi nequiverint, & poſtea quæ genera hominum in ſenatum pervenerint; profecto exiſtumabunt, me magis merito, quam ignavia, judicium animi mutaviſſe, majuſque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis reipublicæ venturum. Nam ſæpe audivi, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis noſtræ præclaros viros ſolitos ita dicere, CUM MAJORUM IMAGINES INTUERENTUR, VEHEMENTISSUME SIBI ANIMUM AD VIRTUTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, ne-

que figuram tantam vim in ſeſe habere; ſed memoria rerum geſtarum eam flammam egregiis viris in pectore creſcere, neque prius ſedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis eſt omnium his moribus, quin divitiis & ſumtibus, non probitate neque induſtria cum majoribus ſuis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem ſoliti erant nobilitatem antevenire, furtim & per latrocinia potius [quam bonis artibus] ad imperia & honores nituntur. Proinde quaſi prætura & conſulatus, atque alia omnia hujuſcemodi per ſe ipſa clara, magnifica ſint; ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ſuſtinent, virtus eſt. Verum ego liberius altiuſque proceſſi, dum me civitatis morum piget tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

V. BELLUM ſcripturus ſum, quod populus Romanus cum Jugurtha, rege Numidarum geſſit: primum quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein quia tum primum ſuperbiæ nobilitatis obviam itum eſt. Quæ contentio divina & humana cuncta permiſcuit, eoque vecordiæ proceſſit, uti ſtudiis civilibus bellum atque vaſtitas Italiæ finem faceret. Sed priuſquam hujuſcemodi rei initium expedio, pauca ſupra repetam; quo ad cognoſcendum omnia illuſtria magis, magiſque in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitu-

dinem nominis Romani, Italiæ opes maxume adtriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitia receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus & capto Syphace, cujus in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque urbis & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit: imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale & Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem & Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI. Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: & cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore:

tamen, poſtquam hominem adoleſcentem, exacta ſua ætate, parvis liberis, magis magiſque creſcere intellegit, vehementer negotio permotus, multa cum animo ſuo volvebat. Terrebat natura mortalium, avida imperii & præceps ad explendam animi cupidinem: præterea opportunitas ſuæque & liberorum ætatis, quæ etiam mediocris viros ſpe prædæ tranſvorſos agit: ad hoc ſtudia Numidarum in Jugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem virum interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumventus ubi videt, neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promtus & adpetens gloriæ militaris, ſtatuit eum objectare periculis & eo modo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino, Micipſa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, ſperans, vel oſtentando virtutem, vel hoſtium ſævitia facile occaſurum, præfecit Numidis, quos in Hiſpaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator, & morem hoſtium cognovit; multo labore multaque cura, præterea modeſtiſſume parendo & ſæpe obviam eundo periculis in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut noſtris vehementer carus, Numantinis

maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, & prælio strénuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex àudacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas pèr Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies amplecti: quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi & ingenii sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

VIII. EA tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, SI MICIPSA REX OCCIDISSET, FORE, UTI SOLUS IMPERII NUMIDIÆ POTIRETUR: IN IPSO MAXUMAM VIRTUTEM, ROMÆ OMNIA VENALIA ESSE. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, ipse revorti domum decrevit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium abduxit: ibique secreto monuit, "uti potius publice, quam "privatim amicitiam populi R. coleret; neu qui-"bus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, "quod multorum esset. Si permanere vellet in "suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum

"venturum: ſin properantius pergeret, ſuamet "ipſum pecunia præcipitem caſurum."

IX. SIC locutus, cum litteris, quas Micipſæ redderet, dimiſit: earum ſententia hæc erat. "Ju"gurthæ tui bello Numantino longe maxuma "virtus fuit: quam rem tibi certo ſcio gaudio "eſſe. Nobis ob merita carus eſt: uti idem ſe"natui ſit & populo Romano, ſumma ope nite"mur. Tibi quidem pro noſtra amicitia gratu"lor: en habes virum dignum te atque avo ſuo "Maſiniſſa." Igitur rex, ubi, quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita eſſe cognovit, cum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum ſuum, & Jugurtham beneficiis vincere adgreſſus eſt: ſtatimque adoptavit, & teſtamento pariter cum filiis heredem inſtituit. Sed ipſe paucos poſt annos, morbo atque ætate confectus, cum ſibi finem vitæ adeſſe intellegeret, coram amicis & cognatis, item Adherbale & Hiempſale filiis, dicitur hujuſcemodi verba cum Jugurtha habuiſſe.

X. "PARVUM ego, Jugurtha, te, amiſſo pa"tre, ſine ſpe, ſine opibus, in meum regnum ac"cepi; exiſtumans non minus me tibi, quam li"beris, ſi genuiſſem, ob beneficia carum fore: "neque ea res falſum habuit. Nam ut alia mag"na & egregia tua omittam, noviſſume rediens "Numantia meque regnumque meum gloria ho"noraviſti: tua virtute nobis Romanos ex amicis

" amicissumos fecisti: in Hispania nomen familiæ " renovatum: postremo, quod difficillumum inter mortalis, gloria invidiam vicisti. Nunc, " quoniam mihi natura vitæ finem facit, per hanc " dextram, per regni fidem moneo obtestorque, " uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio " meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adjungere, quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri præsidia " regni sunt, verum amici, quos neque armis " cogere, neque auro parare queas: officio & " fide pariuntur. Quis autem amicior, quam " frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis " regnum trado firmum, si boni eritis; sin mali, " imbecillum. Nam concordia parvæ res crescunt, discordia maxumæ dilabuntur. Ceterum " ante hos te, Jugurtha, qui ætate & sapientia " prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior " est, etiam si accipit injuriam, quia plus potest, " facere videtur. Vos autem, Adherbal & Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem & enitimini, ne ego meliores " liberos sumsisse videar, quam genuisse."

XI. AD ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit.

Micipſa paucis diebus moritur. Poſtquam illi, more regio, juſta magnifice fecerant, reguli in unum convenere, uti inter ſe de cunctis negotiis diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ [quia materno genere impar erat] deſpiciens, dextera Adherbalem adſedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, uti ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram tranſductus eſt. Ibi cum multa de adminiſtrando imperio diſſererent, Jugurtha inter alias res jacit: OPORTERE QUINQUENNII CONSULTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI. NAM PER EA TEMPORA CONFECTUM ANNIS MICIPSAM PARUM ANIMO VALUISSE. Tum IDEM, Hiempſal, PLACERE SIBI, reſpondit: NAM IPSUM ILLUM TRIBUS HIS PROXUMIS (ANNIS) ADOPTATIONE IN REGNUM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quiſquam ratus, deſcendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius moliri, parare, atque ea modo animo habere, quibus Hiempſal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, ſtatuit quovis modo inceptum perficere.

XII. PRIMO conventu, quem ab regulis factum ſupra memoravi, propter diſſenſionem placuerat dividi theſauros, finiſque imperii ſingulis conſtitui.

Itaque tempus ad utramque rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte ejus domo utebatur, qui proxumus lictor Jugurthæ, carus acceptuſque ſemper fuerat. Quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, uti tamquam ſuam viſens domum eat, portarum clavis adulterinas paret: nam veræ ad Hiempſalem referebantur. Ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi confecit: atque, ut doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui poſtquam in ædis irrupere, diverſi regem quærere: dormientis alios, alios occurſantis interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cum Hiempſal interim reperitur, occultans ſeſe tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus & ignarus loci perfugerat. Numidæ caput ejus, ut juſſi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII. CETERUM fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur; Adherbalem omniſque, qui ſub imperio Micipſæ fuerant, metus invadit. In duas partis diſcedunt: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maxumas poteſt copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio ſuo adjungit: omni Numidiæ imperare pa-

rat Adherbal, tamen etsi Romam legatos miserat, qui Senatum docerent de cæde fratris & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis consiliis, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque adversus iram ejus usquam, nisi in avaritia nobilitatis & pecunia sua, spem habere. Itaque paucis diebus cum auro & argento multo Romam mittit, quis præcepit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos adquirant: postremo quæcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, &, ex præcepto regis, hospitibus aliisque, quorum ea tempestate auctoritas pollebat, magna misere; tanta commutatio incessit, uti ex maxuma invidia in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex Senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, legati ubi satis confidunt, die constituto, Senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

XIV. "PATRES conscripti. Micipsa pater "meus moriens præcepit, uti regnum Numidiæ "tantummodo procuratione existumarem meum; "ceterum jus & imperium penes vos esse: simul

"eniterer domi militiæque quam maxumo usui "esse populo Romano. Vos mihi cognatorum, "vos in adfinium locum ducerem: si ea fecissem, "in vestra amicitia exercitum, divitias, munimen-"ta regni habere. Quæ cum [præcepta parentis "mei] agitarem; Jugurtha, homo omnium, "quos terra sustinet, sceleratissumus, contemto "imperio vestro, Masinissæ me nepotem, & jam "ab stirpe socium & amicum populo Romano "regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, "Patres conscripti, quoniam eo miseriarum ven-"turus eram, vellem, potius ob mea, quam ob "majorum beneficia posse auxilium petere; ac "maxume deberi mihi a populo Romano, quibus "non egerem; secundum ea, si desideranda erant, "uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta "per se ipsa probitas, neque mihi in manu fuit, "Jugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres "conscripti, quibus, quod miserrumum, cogor "prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges, aut "bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in "suis dubiis rebus societatem vestram adpetive-"runt. Familia nostra cum populo Romano "bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo "tempore magis fides ejus, quam fortuna petenda "erat. Quorum progeniem vos, Patres con-"scripti, nolite pati frustra a vobis auxilium pe-"tere. Si ad impetrandum nihil caussæ habe-

" rem, præter miserandam fortunam; quod paullo ante rex, genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat majestatis Romani populi, prohibere injuriam, neque cujusquam regnum per scelus cresceret. Verum ego his finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit: unde pater & avus una vobiscum expulere Syphacem & Carthaginienses. Vestra beneficia erepta sunt, Patres conscripti: vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia evasere, uti quem tu parem cum liberis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuæ exstinctor sit? Numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ejecta, læti pacem agitabamus: quippe quis hostis nullus, nisi forte quem jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me isdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum exspectantem, in imperio ve-

" ſtro, ſicuti videtis, extorrem patria, domo, ino-
" pem & coopertum miſeriis effecit, ut ubivis
" tutius, quam in meo regno eſſem. Ego ſic
" exiſtumabam, Patres conſcripti, ut prædicantem
" audiveram patrem meum; qui veſtram amici-
" tiam colerent, eos multum laborem ſuſcipere:
" ceterum ex omnibus maxume tutos eſſe. Quod
" in familia noſtra fuit, præſtitit, uti in omnibus
" bellis vobis adeſſent. Nos uti per otium tuti
" ſimus, in manu veſtra eſt, Patres conſcripti.
" Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Ju-
" gurtham, beneficiis ſuis ratus nobis conjunctum
" fore. Alter eorum necatus, alterius ipſe ego
" manus impias vix effugi. Quid agam? quo
" potiſſumum infelix accedam? generis præſidia
" omnia exſtincta ſunt: pater, uti neceſſe erat,
" naturæ conceſſit; fratri, quem minume decuit,
" propinquus, per ſcelus vitam eripuit; adfines,
" amicos, propinquos ceteros, alium alia clades
" oppreſſit: capti ab Jugurtha, pars in crucem
" acti, pars beſtiis objecti; pauci, quibus re-
" licta anima, clauſi in tenebris, cum mœrore
" & luctu, morte graviorem vitam exigunt.
" Si omnia, quæ aut amiſi, aut ex neceſſariis ad-
" vorſa facta ſunt, incolumia manerent, tamen, ſi
" quid ex improviſo accidiſſet, vos implorarem,
" Patres conſcripti; quibus, pro magnitudine im-
" perii, jus & injurias omnis curæ eſſe decet.

"Nunc vero exſul patria, domo, ſolus & om-
"nium honeſtarum rerum egens, quo accedam,
"aut quos adpellem? nationeſne, an reges, qui
"omnes familiæ noſtræ ob veſtram amicitiam in-
"feſti ſunt? an quoquam adire licet, ubi non
"majorum meorum hoſtilia monumenta plurima?
"aut quiſquam noſtri miſereri poteſt, qui ali-
"quando vobis hoſtis fuit? Poſtremo Maſiniſſa
"nos ita inſtituit, Patres conſcripti, ne quem
"coleremus, niſi populum Romanum, ne ſocie-
"tates, ne fœdera nova acciperemus: abunde
"magna præſidia nobis in veſtra amicitia fore:
"ſi huic imperio fortuna mutaretur, una nobis
"occidendum eſſe. Virtute ac dis volentibus
"magni eſtis & opulenti; omnia ſecunda & obe-
"dientia ſunt: quo facilius ſociorum injurias
"curare licet. Tantum illud vereor, ne quos
"privata amicitia Jugurthæ, parum cognita, tranſ-
"vorſos agat: quos ego audio maxuma ope niti,
"ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de ab-
"ſente, incognita cauſſa, ſtatuatis: fingere me
"verba, fugam ſimulare, cui licuerit in regno
"manere. Quòd utinam illum, cujus impio fa-
"cinore in has miſerias projectus ſum, eadem
"hæc ſimulantem videam: & aliquando aut
"apud vos, aut apud deos immortalis rerum
"humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc
"ſceleribus ſuis ferox atque præclarus eſt, om-

" nibus malis excruciatus, impietatis in paren-
" tem noſtrum, fratris mei necis, mearumque
" miſeriarum gravis pœnas reddet. Jam jam fra-
" ter, animo meo cariſſume, quamquam imma-
" turo, & unde minume decuit, vita erepta eſt:
" tamen lætandum magis, quam dolendum puto
" caſum tuum. Non enim regnum, ſed fugam,
" exſilium, egeſtatem & omnis has, quæ me pre-
" munt, ærumnas cum anima ſimul amiſiſti. At
" ego infelix, in tanta mala præcipitatus ex pa-
" trio regno, rerum humanarum ſpectaculum præ-
" beo: incertus quid agam, tuaſne injurias per-
" ſequar, ipſe auxilii egens; an regno conſulam,
" cujus vitæ neciſque poteſtas ex opibus alienis
" pendet. Utinam emori fortunis meis honeſtus
" exitus eſſet, neu vivere contemtus viderer, ſi
" defeſſus malis injuriæ conceſſiſſem. Nunc ne-
" que vivere lubet, neque mori licet ſine dede-
" core. Patres conſcripti, per vos liberos atque
" parentes, per majeſtatem populi R. ſubvenite
" miſero mihi: ite obviam injuriæ: nolite pati,
" regnum Numidiæ, quod veſtrum eſt, per ſcelus
" & ſanguinem familiæ noſtræ tabeſcere.

XV. POSTQUAM rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quam cauſſa freti, paucis reſpondent: " Hiempſalem ob ſævitiam
" ſuam ab Numidis interfectum: Adherbalem
" ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus

" ſit, queri, quod injuriam facere nequiviſſet. Ju-" gurtham ab Senatu petere, ne alium putarent, " ac Numantiæ cognitus eſſet, neu verba inimici " ante facta ſua ponerent." Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus ſtatim conſulitur: Fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravati Adherbalis dicta contemnere, Jugurthæ virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere & flagitio, ſua quaſi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum divitiis carius, ſubveniundum Adherbali & Hiempſalis mortem ſevere vindicandam cenſebant. Sed ex omnibus maxume Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; ceterum vitia ſua callide occultans. Is poſtquam videt regis largitionem famoſam impudentemque, veritus, quod in tali re ſolet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a conſueta lubidine continuit.

XVI. VICIT tamen in Senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, UTI DECEM LEGATI REGNUM, QUOD MICIPSA OBTINUERAT, INTER JUGURTHAM ET ADHERBALEM DIVIDERENT. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens: quia conſul, C. Gracco & M. Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha

tametſi Romæ in amicis habuerat, tamen adcuratiſſime recepit: dando & pollicitando perfecit, uti fama, fide, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diviſione, quæ pars Numidiæ Mauretaniam adtingit, agro, viris opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram ſpecie, quam uſu, potiorem, quæ portuoſior & ædificiis magis exornata erat, Adherbal poſſedit.

XVII. RES poſtulare videtur Africæ ſitum paucis exponere, & eas gentis, quibuſcum nobis bellum, aut amicitia fuit, adtingere. Sed quæ loca & nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ſolitudines minus frequentata ſunt, de is haud facile compertum narraverim: cetera quam pauciſſumis abſolvam.

In diviſione orbis terræ plerique in partem tertiam Africam poſuere: pauci tantummodo Aſiam & Europam eſſe; ſed Africam in Europa. Ea finis habet ab Occidente fretum noſtri maris & Oceani: ab ortu ſolis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ adpellant. Mare ſævum, importuoſum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cœlo, terra penuria aquarum. Genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſolvit, niſi qui ferro, aut beſtiis interiere:

nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint; aut quomodo inter se permixti sint: quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est: tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant, quam paucissumis dicam. Ceterum fides ejus rei penes auctores erit.

XVIII. AFRICAM initio habuere Gætuli & Libyes, asperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, qua nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit: exercitus ejus, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quîque, imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ & Armeni, navibus in Africam transvecti, proxumos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis; iique alveos navium inversos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat. Mare magnum & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos miscuere: Et quia sæpe tentan-

tes agros, alia, deinde alia loca petiverant, ſemet ipſi Numidas adpellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agreſtium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quaſi navium carinæ ſunt. Medis autem & Armenis acceſſere Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant; Gætuli ſub ſole magis, haud procul ab ardoribus) hique mature oppida habuere. Nam freto diviſi ab Hiſpania mutare res inter ſe inſtituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros, pro Medis, adpellantes. Sed res Perſarum brevi adolevit: ac poſtea nomine Numidæ, propter multitudinem a parentibus digreſſi, poſſidere ea loca, quæ proxume Carthaginem Numidia adpellatur. Dein utrique alteris freti finitumos armis aut metu ſub imperium cogere, nomen gloriamque ſibi addidere; magis hi, qui ad noſtrum mare proceſſerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicoſi: Denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis poſſeſſa eſt; victi omnes in gentem nomenque imperantium conceſſere.

XIX. POSTEA Phœnices alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine, ſollicitata plebe & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliaſque urbis in ora maritima condidere: Hæque brevi multum

auctæ, pars originibus præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: dein Philenon aræ, quem, Ægyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienses: post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauretaniam Numidæ tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gætulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida & finis Carthaginiensium, quos novissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars & Numidia usque ad flumen Mulucham sub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa & ejus incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

XX. Postquam, regno diviso, legati Africa discessere, & Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum pollici-

tationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magna manu invasit: multos mortalis cum pecore atque alia præda capit, ædificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. Dein cum omni multitudine in regnum suum convertit: existumans dolore permotum Adherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli caussam fore. At ille quod neque se parem armis existumabat, & amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, qua pergebat, urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, terrorem hostibus augere.

XXI. ADHERBAL ubi intellegit, eo processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis

retinendum; necessario copias parat & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum utriusque consedit exercitus: & quia die extremum erat, prælium non inceptum. Ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes, fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, & ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit, vineis turribusque & machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos, ante prælium factum, Romam Adherbale missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, [tres adolescentes] in Africam legantur, qui ambo reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient, "Velle "& censère, eos ab armis discedere: de contro-"versiis suis jure potius, quam bello disceptare: "ita seque illisque dignum fore."

XXII. Legati in Africàm maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit: "Sibi neque majus

"quidquam, neque carius auctoritate Senati: "ab adolescentia ita enisum, uti ab optumo quo- "que probaretur: virtute, non malitia P. Scipio- "ni, summo viro, placuisse: ob easdem artis ab "Micipsa, non penuria liberorum, in regnum "adoptatum: Ceterum quo plura bene atque "strenue fecisset, eo animum suum injuriam mi- "nus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ in- "sidiatum; quod ubi comperisset, sceleri obviam "isse: populum Romanum neque recte, neque "pro bono facturum, si ab jure gentium sese "prohibuerint: postremo de omnibus rebus le- "gatos Romam brevi missurum." Ita utrique digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit.

XXIII. JUGURTHA ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossa mœnia circumdat, turris exstruit, easque præsidiis firmat: præterea dies, noctes aut per vim, aut dolis tentare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intellegit, omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit, eos multa pollicendo, ac mise-

rando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent.

XXIV. NUMIDÆ paucis diebus jussa efficiunt: litteræ Adherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

"Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, "Patres conscripti, sed vis Jugurthæ subigit: "quem tanta lubido exstinguendi me invasit, "uti neque vos, neque deos immortalis in animo "habeat; sanguinem meum, quam omnia, ma-"lit. Itaque quintum jam mensem socius & ami-"cus populi Romani armis obsessus teneor: ne-"que mihi Micipsæ patris beneficia, neque vestra "decreta auxiliantur. Ferro, an fame acrius ur-"guear, incertus sum. Plura de Jugurtha scri-"bere, dehortatur fortuna mea: etiam antea ex-"pertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi ta-"men intellego, illum supra, quam ego sum, pe-"tere, neque simul amicitiam vestram, & regnum "meum sperare: utrum gravius existumet, ne-"mini occultum est. Nam initio occidit Hiemp-"salem fratrem meum: dein patrio regno me "expulit. Quæ sane fuerint nostræ injuriæ, ni-"hil ad vos. Verum nunc vestrum regnum ar-"mis tenet: me, quem imperatorem Numidis "posuistis, clausum obsidet: legatorum verba "quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid

"reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit?
"Nam ego quidem vellem, & hæc, quæ scribo,
"& quæ antea in Senatu questus sum, vana fo-
"rent potius, quam miseria mea fidem verbis
"faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugur-
"thæ scelerum ostentui essem, non jam mortem
"neque ærumnas, tantummodo inimici imperium
"& cruciatus corporis deprecor. Regno Numi-
"diæ, quod vestrum est, uti lubet, consulite:
"me ex manibus impiis eripite, per majestatem
"imperii, per amicitiæ fidem; si ulla apud vos
"memoria avi mei Masinissæ."

XXV. His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quamprimum Adherbali subveniundum: de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab isdem regis fautoribus summa ope enisum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores natu, nobiles, amplis honoribus: in quis M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, & tum Senati princeps. Hi, quod in invidia res erat simul, & ab Numidis obsecrati, triduo navim escendere: dein brevi Uticam adpulsi litteras ad Jugurtham mittunt, QUAM OCISSUME AD PROVINCIAM ACCEDAT; SEQUE AD EUM AB SENATU MISSOS. Ille ubi accepit, homines claros, quo-

rum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus, metu atque lubidine divorsus agitabatur. Timebat iram Senati, [ni paruisset legatis:] porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxume sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tamen etsi Senati verbis minæ graves nunciabantur, quod oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumta, legati frustra discessere.

XXVI. EA postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque, & oppidum Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Jugurtha in primis Ad-

herbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas & negotiatores promiscue, uti quisque armatis obvius, interfecit.

XXVII. Quod postquam Romæ cognitum, & res in Senatu agitari cœpta, idem illi ministri regis interpellando ac sæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer & infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset, ID AGI, UTI PER PAUCOS FACTIOSOS JUGURTHÆ SCELUS CONDONARETUR, profecto omnis invidia prolatandis consultationibus dilapsa erat. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis. Sed ubi Senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia provinciæ futuris Consulibus, Numidia atque Italia decretæ: Consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, alia, quæ bello usui forent, decernuntur.

XXVIII. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire, in animo hæserat; filium, & cum eo duo familiaris ad Senatum legatos mittit: hisque, ut illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, præcepit, "omnis "mortalis pecunia adgrediantur." Qui postquam Romam adventabant; Senatus a Bestia consultus;

PLACERETNE LEGATOS JUGURTHÆ RECIPI MŒNIBUS. Iique decrevere: "nisi regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus [proxumis] decem Italia decederent." Consul Numidis ex Senati decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cujus de natura & habitu supra memoravimus. Nam in Consule nostro multæ bonæque artes animi & corporis erant: quas omnis avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortalis, & urbis aliquot pugnando capit.

XXIX. SED ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger avaritia facile conversus est. Ceterum socius & adminster omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrume regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ a bono honestoque in pravum abstractus

eſt. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, exiſtumans, ſeſe aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum : poſtea vero quam participem negotii Scaurum acceperat ; in maxumam ſpem adductus recuperandæ pacis, ſtatuit cum èis de omnibus pactionibus præſens agere. Ceterum interea, fidei cauſſa, mittitur a Conſule Sextius Quæſtor in oppidum Jugurthæ Vagam : cujus rei ſpecies erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat : quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti conſtituerat, in caſtra venit : ac pauca, præſenti conſilio, locutus de invidia facti, atque in deditionem uti acciperetur ; reliqua cum Beſtia & Scauro ſecreta tranſigit : dein poſtero die, quaſi per ſaturàm exquiſitis ſententiis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro conſilio imperatum, elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere Quæſtori traduntur. Calpurnius Romam ad magiſtratus rogandos proficiſcitur. In Numidia & exercitu noſtro pax agitabatur.

XXX. POSTQUAM res in Africa geſtas, quoque modo actæ forent fama divolgavit ; Romæ per omnis locos & conventus de facto Conſulis agitari : apud plebem gravis invidia ; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum Conſulis ſubverterent, parum conſtabat. Ac maxume eos

potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, a vero, bono impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii & odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Memmii facundia clara pollensque fuit; decere existumavi, unam ex tam multis orationem perscribere: ac potissumum, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit.

XXXI. "MULTA dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet: opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignavia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis, quibus decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt: tamen obviam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente tradita est,

"experiar: verum id fruſtra, an ob rem faciam, "in veſtra manu ſitum, Quirites. Neque ego "hortor, quod ſæpe majores veſtri fecere, uti "contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil "ſeceſſione opus: neceſſe eſt, ſuomet ipſi more "præcipites eant. Occiſo Tiberio Gracco, quem "regnum parare ajebant, in plebem Romanam "quæſtiones habitæ ſunt. Poſt C. Gracci & "M. Fulvii cædem, item multi veſtri ordinis in "carcere necati ſunt: utriuſque cladis non lex, "verum lubido eorum finem fecit. Sed ſane fue-"rit regni paratio, plebi ſua reſtituere. Quid-"quid ſine ſanguine civium ulciſci nequitur jure "factum ſit. Superioribus annis taciti indigna-"bamini, ærarium expilari; reges & populos "liberos paucis nobilibus vectigal pendere; pe-"nes eoſdem & ſummam gloriam, & maxumas "divitias eſſe: tamen hæc talia facinora impune "ſuſcepiſſe, parum habuere. Itaque poſtremo "leges, majeſtas veſtra, divina & humana omnia "hoſtibus tradita ſunt. Neque eos, qui fecere, "pudet aut pœnitet: ſed incedunt per ora veſtra "magnifice; ſacerdotia & conſulatus, pars tri-"umphos ſuos oſtentantes: perinde quaſi honori, "non prædæ habeant. Servi ære parati imperia "injuſta dominorum non perferunt: vos, Qui-"rites, imperio nati, æquo animo ſervitutem to-"leratis. At qui ſunt hi, qui rempublicam oc-

" cupavere? homines ſceleratiſſumi, cruentis ma-
" nibus, immani avaritia, nocentiſſumi, idemque
" ſuperbiſſumi; quis fides, decus, pietas, poſtre-
" mo honeſta atque inhoneſta omnia quæſtui ſunt.
" Pars eorum occidiſſe tribunos plebis; alii quæſ-
" tiones injuſtas; plerique cædem in vos feciſſe,
" pro munimento habent. Ita quam quiſque peſ-
" ſume fecit, tam maxume tutus eſt. Metum a
" ſcelere ſuo ad ignaviam veſtram tranſtulere:
" quos omnis eadem cupere, eadem odiſſe, eadem
" metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos
" amicitia eſt, inter malos factio. Quod ſi tam
" libertatis curam haberetis, quam illi ad domi-
" nationem accenſi ſunt; profecto neque res pub-
" lica, ſicuti nunc, vaſtaretur; & beneficia veſtra
" penes optumos, non audaciſſumos, forent.
" Majores veſtri, parandi juris & majeſtatis con-
" ſtituendæ gratia, bis, per ſeceſſionem, armati
" Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam
" ab illis accepiſtis, non ſumma ope nitemini?
" atque eo vehementius, quod majus dedecus eſt,
" parta amittere, quam omnino non paraviſſe.
" Dicet aliquis. Quid igitur cenſes? vindican-
" dum in eos, qui hoſti prodidere rempublicam:
" non manu, neque vi; quod magis feciſſe, quam
" illis accidiſſe indignum; verum quæſtionibus
" & indicio ipſius Jugurthæ. Qui ſi dediticius
" eſt, profecto juſſis veſtris obediens erit: ſin ea

"contemnit; ſcilicet exiſtumabitis, qualis illa "pax, aut deditio, ex qua ad Jugurtham ſcele-"rum impunitas, ad paucos potentis maxumæ "divitiæ, in rempublicam damna, dedecora per-"venerint. Niſi forte nondum etiam vos domi-"nationis eorum ſatietas tenet, & illa, quam hæc "tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, "leges, jura, judicia, bella, paces; poſtremo "divina & humana omnia penes paucos erant: "vos autem, hoc eſt, populus Romanus, invicti "ab hoſtibus, imperatores omnium gentium, ſa-"tis habebatis animam retinere. Nam ſervitu-"tem quidem quis veſtram recuſare audebat? "Atque ego tamen etſi viro flagitioſiſſumum exiſ-"tumo impune injuriam accepiſſe; tamen vos "hominibus ſceleratiſſumis ignoſcere, quoniam "cives ſunt, æquo animo paterer, niſi miſericor-"dia in perniciem caſura eſſet. Nam & illis, "quantum importunitatis habent, parum eſt, "impune male feciſſe, niſi deinde faciundi licen-"tia eripitur: & vobis æterna ſollicitudo re-"manebit, cum intellegetis, aut ſerviundum "eſſe, aut per manus libertatem retinendam. "Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ ſpes? "Dominari illi volunt; vos liberi eſſe: facere "illi injurias; vos prohibere: poſtremo ſociis "veſtris veluti hoſtibus; hoſtibus pro ſociis "utuntur. Poteſtne in tam divorſis mentibus

" pax, aut amicitia esse? Quare moneo hortor-
" que, ne tantum scelus impunitum omittatis.
" Non peculatus ærarii factus est, neque per vim
" sociis ereptæ pecuniæ: quæ quamquam gravia;
" tamen consuetudine jam pro nihilo habentur.
" Hosti acerrumo prodita Senati auctoritas, pro-
" ditum imperium vestrum: domi militiæque
" respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt,
" ni vindicatum in noxios: quid reliquum, nisi
" ut illis, qui ea facere, obedientes vivamus? nam
" impune quæ libet facere, id est Regem esse.
" Neque ego, Quirites, hortor, ut malitis civis
" vestros perperam, quam recte fecisse; sed ne,
" ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad
" hoc in republica multo præstat beneficii, quam
" maleficii immemorem esse. Bonus tantum-
" modo segnior fit, ubi neglegas; at malus im-
" probior. Ad hoc si injuriæ non sint, haud sæpe
" auxilii egeas."

XXXII. HÆC atque alia hujuscemodi sæpe dicundo, Memmius populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum Prætor erat, ad Jugurtham mitteretur, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris, plurima & flagitiosissuma faci-

nora fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas vendere; pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur; ei timido & ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet: "quo se populo Romano dedisset, ne vim, quam misericordiam, experiri mallet." Privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio.

XXXIII. IGITUR Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tamen etsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C. Bæbium tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia contra jus & injurias omnis munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, quamquam regi infesta plebes erat, & pars "in vincula duci" jubebat, pars "ni socios sceleris aperiret, more majorum, de hoste supplicium sumi;" dignitati, quam iræ, magis consulens, sedare motus, & animos mollire; postremo confirmare, "fidem publicam per sese inviolatam fore." Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba facit: "Romæ Numidiæque faci-

"nora ejus" memorat; "ſcelera in patrem fra-"treſque" oſtendit: quibus juvantibus quibuſ-"que miniſtris egerit, quamquam intelligat po-"pulus Romanus; tamen velle manifeſta ma-"gis ex illo habere: ſi vera aperiret, in fide & "clementia populi Romani magnam ſpem illi "ſitam: ſin reticeat, non ſociis ſaluti fore; ſeſe "ſuaſque ſpes corrupturum."

XXXIV. Dein, ubi Memmius dicundi finem fecit, & Jugurtha reſpondere juſſus eſt, C. Bæbius tribunus plebis, quem pecunia corruptum ſupra diximus, regem tacere jubet: ac tamen etſi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accenſa, terrebat eum clamore, voltu, ſæpe impetu atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione diſceſſit: Jugurthæ Beſtiæque & ceteris, quos illa quæſtio exagitabat, animi augeſcunt.

XXXV. Ea erat tempeſtate Romæ Numida quidam, nomine Maſſiva, Guluſſæ filius, Maſiniſſæ nepos: qui, quia, in diſſenſione regum, Jugurthæ advorſus fuerat; dedita Cirta & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno poſt Beſtiam cum Q. Minucio Rufo Conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam ex ſtirpe Maſiniſſæ ſit, Jugurtham ob ſcelera invidia cum metu urgueat;

regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus Conſul belli gerundi movere, quam ſeneſcere omnia malebat. Ipſi provincia Numidia; Minucio Macedonia evenerat. Quæ poſtquam Maſſiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis ſatis præſidii eſt: quod eorum alium conſcientia, alium mala fama & timor impediebat: Bomilcari, proxumo ac maxume fido ſibi, imperat, "pre- "tio, ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſſi- "væ paret, ac maxume occulte: ſin id parum "procedat, quovis modo Numidam interficiat." Bomilcar mature regis mandata exſequitur: & per homines talis negotii artifices itinera egreſſuſque ejus, poſtremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res poſtulabat, inſidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati, paullo inconſultius Maſſivam adgreditur, illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus & inprimis Albino conſule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium, Bomilcar; comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra verum niti, quam animum advortit, ſupra gratiam atque pecuniam ſuam invidiam facti eſſe. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus conſulens, clam in Numidiam Bomilca-

rem dimittit: veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumtum foret. Et ipſe paucis diebus profectus eſt, juſſus ab Senatu Italia decedere. Sed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur ſæpe eo tacitus reſpiciens, poſtremo dixiſſe: URBEM VENALEM ET MATURE PERITURAM, SI EMTOREM INVENERIT.

XXXVI. INTERIM Albinus, renovato bello, commeatum, ſtipendium, alia, quæ militibus uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ cauſſas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, & paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora Conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilii regis exiſtumarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſecordia magis, quam dolo crederent. Sed poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in caſtris pro Prætore relicto, Romam deceſſit.

XXXVII. EA tempeſtate Romæ ſeditionibus tribuniciis atrociter res publica agitabatur. P. Lucullus & L. Annius, tribuni plebis, reſiſtentibus col-

legis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Prætore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnis itineribus, hieme aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam & sævitia temporis, & opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine cæcus, vineas agere, aggerem jacere, alia, quæ incepto usui forent, properare.

XXXVIII. At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partim uti transfugerent, [corrumpere;] alii, signo dato, locum uti desererent. Ita delicta occultiora fore. Quæ postquam ex sententia instruit; intempesta nocte, de im-

proviſo multitudine Numidarum Auli caſtra circumvenit. Milites Romani, tumultu perculſi inſolito, arma capere alii, alii ſe abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hoſtium, cœlum nocte atque nubibus obſcuratum; periculum anceps: poſtremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, tranſiere ad regem: & centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Noſtri fœda fuga, plerique abjectis armis, proxumum collem occupavere. Nox atque præda caſtrorum hoſtes, quo minus victoria uterentur, remorata ſunt. Dein Jugurtha poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit: "tametſi "ipſum cum exercitu fame, ferro clauſum tenet: "tamen ſe humanarum rerum memorem; ſi ſecum fœdus faceret, incolumis omnis ſub jugum "miſſurum: præterea, uti diebus decem Numi-"dia decederet." Quæ quamquam gravia & flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu mutabant, ſicuti regi libuerat, pax convenit.

XXXIX. SED ubi ea Romæ comperta ſunt, metus atque mœror civitatem invaſere: pars dolere pro gloria imperii: pars inſolita rerum belli-

carum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxume, qui bello sæpe præclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæsiverat. Ob ea Consul Albinus ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de fœdere consulebat. Et tamen interim exercitui supplementum scribere: ab sociis & nomine Latino auxilia arcessere: denique modis omnibus festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, SUO ATQUE POPULI INJUSSU NULLUM POTUISSE FŒDUS FIERI. Consul impeditus a tribunis plebis ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus, in provincia hiemabat. Postquam eo venit: quamquam persequi Jugurtham & mederi fraternæ invidiæ animus ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.

XL. INTEREA Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, " uti quæreretur in eos, quorum consilio " Jugurtha Senati decreta neglegisset; quique ab " eo in legationibus, aut imperiis pecunias ac- " cepissent; qui elephantos, quique perfugas tra- " didissent; item qui de pace, aut bello cum hos- " tibus pactiones fecissent." Huic rogationi par-

tim conſcii ſibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte reſiſtere non poterant, quin illa & alia talia placere ſibi faterentur; occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini & ſocios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu eſt, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem juſſerit, decreverit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ. Tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu perculſis, M. Scaurus, quem legatum Beſtiæ ſupra docuimus, inter lætitiam plebis, & ſuorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamilia rogatione tres quæſitores rogarentur, effecerat, uti ipſe in eo numero crearetur. Sed quæſtio exercita aſpere violenterque ex rumore, & lubidine plebis. Ut ſæpe nobilitatem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat.

XLI. CETERUM mos partium popularium & Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romæ ortus, otio & abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus & Senatus Romanus placide modeſteque inter ſe rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hoſtilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus diſceſſit; ſcilicet ea,

quæ ſecundæ res amant, laſcivia atque ſuperbia inceſſere. Ita, quod in advorſis rebus optaverant, otium, poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiuſque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abſtracta ſunt. Reſpublica, quæ media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis ſoluta atque diſperſa, in multitudine, minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eoſdem ærarium, provinciæ, magiſtratus, gloriæ triumphique erant: populus militia atque inopia urguebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, ut quiſque potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia, ſine modeſtiaque invadere; polluere & vaſtare omnia; nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemet ipſa præcipitavit. Nam ubi primum [ex nobilitate] reperti ſunt, qui veram gloriam injuſtæ potentiæ anteponerent; moveri civitas, & permixtio civilis, quaſi diſceſſio terræ, oriri cœpit.

XLII. NAM poſtquam Tiberius & C. Graccus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem & paucorum ſcelera patefacere cœpere;

nobilitas noxia, atque eo perculſa, modo per ſocios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos ſpes ſocietatis a plebe dimoverat, Graccorum actionibus obviam ierat: & primo Tiberium, dein paucos poſt annos eadem ingredientem Cajum, Tribunum alterum, alterum Triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverant. Et ſane Graccis, cupidine victoriæ, haud ſatis moderatus animus fuit. Sed bono vinci ſatius eſt, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine ſua uſa, multos mortalis ferro, aut fuga exſtinxit; pluſque in reliquum ſibi timoris, quam potentiæ, addidit. Quæ res plerumque magnas civitatis peſſum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo; & victos acerbius ulciſci volunt. Sed de ſtudiis partium & omnibus civitatis moribus ſi ſingulatim, aut pro magnitudine parem diſſerere, tempus, quam res, maturius deſerat. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII. Post Auli fœdus exercituſque noſtri fœdam fugam, Q. Metellus & M. Silanus Conſules deſignati [provincias] inter ſe paraverunt: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quamquam advorſo populi partium, fama tamen æquabili & inviolata. Is ubi primum magiſtratum ingreſſus eſt, alia omnia ſibi cum collega ratus, ad bellum, quod geſturus erat, animum intendit.

Igitur diffidens veteri exercitui, milites ſcribere, præſidia undique arceſſere: arma, tela, equos, cetera inſtrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quæ bello vario & multarum rerum egenti uſui eſſe ſolent. Ceterum ad ea patranda Senati auctoritate ſocii nomenque Latinum, reges ultro auxilia mittere: poſtremo omnis civitas ſummo ſtudio adnitebatur. Itaque, ex ſententia omnibus rebus paratis compoſitiſque, in Numidiam proficiſcitur, magna ſpe civium, cum propter bonas artis, tum maxume, quod advorſum divitias animum invictum gerebat: & avaritia magiſtratuum ante id tempus in Numidia noſtræ opes contuſæ, hoſtiumque auctæ erant.

XLIV. Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini pro Conſule iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, prædator ex ſociis, & ipſe præda hoſtium, ſine imperio & modeſtia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus ſollicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut ſpei bonæ accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & æſtivorum tempus comitiorum mora imminuerat, & exſpectatione eventi civium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam, majorum diſciplina, milites laborare coegiſſet. Nam Albinus, Auli fratris exercituſque

clade perculſus, poſtquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æſtivorum in imperio fuit, plerumque milites ſtativis caſtris habebat: niſi cum odos, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliæ deducebantur: uti cuique lubebat, ab ſignis aberat. Lixæ permixti cum militibus die noctuque vagabantur, & palantes agros vaſtare, villas expugnare, pecoris & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius.

XLV. SED in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum & ſapientem virum fuiſſe comperior. Tanta temperantia inter ambitionem ſævitiamque moderatum. Namque edicto primum adjumenta ignaviæ ſuſtuliſſe, "ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium "coctum cibum venderet; ne lixæ exercitum ſe"querentur; ne miles gregarius in caſtris, neve "in agmine ſervum aut jumentum haberet;" ceteris arte modum ſtatuiſſe. Præterea tranſvorſis itineribus quotidie caſtra movere, juxta, ac ſi hoſtes adeſſent, vallo atque foſſa munire, vigilias crebras ponere, & ipſe cum legatis circumire;

item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſæpe in medio adeſſe, ne quiſpiam ordine egrederetur, uti cum ſignis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

XLVI. INTEREA Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; ſimul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere ſuis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. Igitur legatos ad conſulem cum ſuppliciis mittit, qui tantummodo ipſi liberiſque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. Itaque legatos alium ab alio divorſos adgreditur; ac paullatim tentando, poſtquam opportunos cognovit, multa pollicendo perſuadet, "uti Jugurtham maxume vivum, ſin id parum "procedat, necatum ſibi traderent:" ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Deinde ipſe paucis diebus, intento atque infeſto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoreſque in agris: ex oppidis & mapalibus præfecti Regis obvii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, poſtremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus id-

circo minus, ſed pariter, ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, & inſidiis locum tentare. Itaque ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum & ſagittariorum delecta manu apud primos erat; in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum & præfectis cohortium diſpertiverat, uti cum his permixti velites, quacumque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum & militiæ erat, uti, abſens, an præſens, pacem, an bellum gerens perniciosior eſſet, in incerto haberetur.

XLVII. ERAT haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; ubi & incolere, & mercari conſueverant Italici generis multi mortales. Huc Conſul, ſimul tentandi gratia, ſi paterent opportunitates loci, præſidium impoſuit; præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello uſui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum & commeatum [juvaturum exercitum] etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Jugurtha impenſius modo legatos ſupplices mittere, pacem orare: præter ſuam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item,

uti priores, Conſul illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam poſtulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promiſſa legatorum exſpectare.

XLVIII. JUGURTHA ubi Metelli dicta cum factis compoſuit, ac ſe ſuis artibus tentari animadvortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum aſperrumum erat: urbs maxuma alienata, ager hoſtibus cognitus, animi popularium tentati, coactus rerum neceſſitudine, ſtatuit armis certare. Igitur explorato hoſtium itinere, in ſpem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias poteſt omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diviſione poſſederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia paſſuum xx. tractu pari, vaſtus ab natura & humano cultu: ſed ex eo medio quaſi collis oriebatur, in immenſum pertinens, veſtitus oleaſtro ac mirtetis, aliiſque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoſo gignuntur. Media autem planicies deſerta penuria aquæ: præter flumini propinqua loca: ea conſita arbuſtis pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX. IGITUR in eo colle, quem, tranſvorſo itinere, porrectum docuimus, Jugurtha, extenuata ſuorum acie, conſedit: elephantis & parti copia-

rum pedeſtrium Bomilcarem præfecit, eumque edocet, quæ ageret; ipſe propior montem cum omni equitatu pedites dilectos collocat: dein ſingulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obteſtatur, "uti memores priſtinæ virtutis "& victoriæ ſeque regnumque ſuum ab Roma-"norum avaritia defendant: cum his certamen "fore, quos antea victos ſub jugum miſerint: "ducem illis, non animum mutatum: quæ ab "imperatore decuerint, omnia ſuis proviſa; lo-"cum ſuperiorem, uti prudentes cum imperitis, "ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello "melioribus manum conſererent. Proinde parati "intentique eſſent, ſigno dato, Romanos inva-"dere: illum diem aut omnis labores & victo-"rias confirmaturum, aut maxumarum ærumna-"rum initium fore." Ad hoc viritim, uti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii ſui, & eum ipſum aliis oſtentare: poſtremo, pro cujuſque ingenio, pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpicitur. Primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet, (nam inter virgulta equi Numidæque conſederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti, quidnam eſſet; cum natura loci, tum dolo ipſi atque ſigna

militaria obſcurati) dein, brevi cognitis inſidiis, paullifper agmen conſtitit. Ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proxumum hoſtis erat, triplicibus ſubſidiis aciem inſtruxit: inter manipulos funditores & ſagittarios diſpertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, tranſvorſis principiis, in planum deducit.

L. SED ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvortit, veritus ex anni tempore & inopia aquæ, ne ſiti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus & parte equitum præmiſit ad flumen, uti locum caſtris antecaperet: exiſtumans, hoſtis crebro impetu & tranſvorſis præliis iter ſuum remoraturos, & quoniam armis diffiderent, laſſitudinem & ſitim militum tentaturos. Dein ipſe pro re atque loco, ſicuti monte deſcenderat, paullatim procedere: Marium poſt principia habere: ipſe cum ſiniſtræ alæ equitibus eſſe, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos ſuos prætergreſſum videt, præſidio quaſi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus deſcenderat: ne forte cedentibus advorſariis receptui, ac poſt munimento foret. Dein, repente ſigno dato, hoſtis invadit. Numidæ alii poſtremos cædere; pars a ſiniſtra ac dextera tentare; inſenſi adeſſe atque inſtare: omnibus

locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conferendi copia erat. Antea jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque Romanorum turba insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume divorsi. Ita numero priores, si ab persequendo hostis deterrere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere: nostros asperitas & insolentia loci retinebat.

LI. CETERUM facies totius negotii varia, incerta, fœda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti; nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore & æstu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit, ordines restituit, & cohortes legionarias IIII. advorsum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari

milites, "ne deficerent, neu paterentur hostis "fugientes vincere: neque illis castra esse, ne"que munimentum ullum, quo cedentes tende"rent: in armis omnia sita." Sed ne Jugurtha quidem interea quietus; circumire, hortari, renovare prælium, & ipse cum dilectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

LII. Eo modo inter se duo imperatores summi viri, certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intellegunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; & jam die vesper erat; advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ fusi fugatique, pauci interiere; plerosque velocitas & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re,

laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri obſiceret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii caſtra procedit.

LIII. ROMANI ex improviſo pulveris vim magnam animadvortunt; nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: poſt ubi æquabilem manere, &, ſicuti acies movebatur, magis magiſque adpropinquare vident, cognita re, properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Deinde, ubi propius ventum, utrimque magno clamore concurrunt. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; poſtquam impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio, integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere caſtrorum & prælio feſſi lætique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. Ac primo, obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, velut hoſtes adventare, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & pæne imprudentia ad-

missum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium læti adpellant, acta edocent atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum ferre. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; advorsæ res etiam bonos detractant.

LIV. METELLUS in isdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in præliis more militiæ donat, universos in concione laudat atque agit gratias; hortatur, "ad cetera, "quæ levia sunt, parem animum gerant: pro vic-"toria satis jam pugnatum, reliquos labores pro "præda fore." Tamen interim transfugas & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renovari, quod, nisi ex illius lubidine, geri posset; præterea iniquum certamen

ſibi cum hoſtibus, minore detrimento illos vinci, quam ſuos vincere: ſtatuit non præliis, neque acie, ſed alio more bellum gerundum. Itaque in Numidiæ loca opulentiſſima pergit, agros vaſtat, multa caſtella & oppida temere munita, aut ſine præſidio capit incenditque, puberes interficit, alia omnia militum præda eſſe. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obſides, frumentum & alia, quæ uſui forent, adfatim præbita: ubicumque res poſtulabat, præſidium impoſitum. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum [ab ſuis] regem terrebant. Quippe cui ſpes omnis in fuga ſita, ſequi cogebatur; & qui ſua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optumum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in iſdem locis opperiri jubet; ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur, nocturnis & aviis itineribus ignoratus Romanos palantis repente adgreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit. Et Numidæ, priuſquam ex caſtris ſubveniretur, ſicuti juſſi erant, in proxumos collis diſcedunt.

LV. INTERIM Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: ut ſeque & exercitum more majorum gereret; in advorſo loco, victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Jugurtham magnificum ex Auli ſecordia, ſpem ſalu-

tis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. Itaque Senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBUS SUPPLICIA DECERNERE: civitas trepida antea & ſollicita de belli eventu, læta agere: fama de Metello præclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis feſtinare, cavere tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe, poſt gloriam invidiam ſequi. Ita quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque poſt inſidias Jugurthæ effuſo exercitu prædari: ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præſidium agitabant: exercitus partim ipſe, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vaſtabatur. Duobus locis, haud longe inter ſe, caſtra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga atque formido latius creſcerent, divorſi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis ſequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua venturum hoſtem audierat, pabulum & aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo ſe Metello, interdum Mario oſtendere; poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in collis regredi, rurſus aliis, poſt aliis minitari: neque prælium facere, neque otium pati; tantummodo hoſtem ab incepto retinere.

LVI. ROMANUS imperator ubi ſe dolis fatigari videt, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, ar-

cem regni, nomine Zamam, ſtatuit obpugnare: ratus id, quod negotium poſcebat, Jugurtham laborantibus ſuis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit; oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmiſſumum. Præterea pollicetur, in tempore ſemet cum exercitu adfore. Ita compoſitis rebus, in loca quam maxume occulta diſcedit, ac poſt paullo cognoſcit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum: quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum dilectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: ſimul magna voce Siccenſes hortatur, "uti cohortis ab tergo "circumveniant: fortunam præclari facinoris "caſum dare; ſi id fecerint, poſtea ſeſe in regno, "illos in libertate ſine metu ætatem acturos." Ac ni Marius ſigna inferre atque evadere oppido properaviſſet, profecto cuncti, aut magna pars Siccenſium fidem mutaviſſent. Tanta mobilitate ſeſe Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini paulliſper ab rege ſuſtentati, poſtquam majore vi hoſtes urguent, paucis amiſſis, profugi diſcedunt.

LVII. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo ſitum, magis opere, quam na-

tura munitum erat: nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit. Legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. Neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis adgredi: cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere; sudes, pila, præterea picem sulphure & tæda mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula tormentis, aut manu emissa volnerabant: parique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant.

LVIII. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quam prælium exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque

inde maxuma vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere & eos maxuma vi cædere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit, fugam ad se vorsum fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans "per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostis inultos abire sinat:" ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obsicerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LIX. IGITUR postero die, prius, quam ad obpugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas & proxuma loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, ut superiore die, murum adgreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur;

reliqui cito ſubveniunt. Neque diutius Numidæ reſiſtere quiviſſent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congreſſu facerent. Quibus illi freti, non, ut equeſtri prælio ſolet, ſequi, dein cedere; ſed advorſis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus ſuis, hoſtis pæne victos dare.

LX. EODEM tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quiſque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in ſeſe ſpem habere: pariter oppidani agere. Obpugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros ſauciare, quam ſemet tegere. Clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item ſtrepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defenſabant, ubi hoſtes paullulum modo pugnam remiſerant, intenti prælium equeſtre proſpectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadvorteres: ac, ſicuti audiri a ſuis, aut cerni poſſent, monere alii, alii hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus, & huc, illuc, quaſi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt (nam is in ea parte curabat) conſulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare: pati Numidas ſine tumultu regis prælium viſere. Ita illis ſtudio ſuorum adſtrictis, repente magna vi murum adgreditur: & jam ſcalis

egreſſi milites prope ſumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Noſtri primo reſiſtere: deinde, ubi unæ atque alteræ ſcalæ comminutæ, qui ſuperſteterant, adflicti ſunt; ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti volneribus abeunt. Denique utrimque prælium nox diremit.

LXI. METELLUS, poſtquam videt fruſtra inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, niſi ex inſidiis, aut ſuo loco pugnam facere, & jam æſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit: & in his urbibus, quæ ad ſe defecerant, ſatiſque munitæ loco, aut mœnibus erant, præſidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam (quæ proxuma eſt Numidiæ) hiemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti, aut luxuriæ concedit: ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, & inde, vadibus datis, clam Maſſivæ de nece judicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam, maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, uti ad ſe colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, "ſi Jugurtham vivum "aut necatum tradidiſſet, fore, ut illi Senatus im"punitatem, & ſua omnia concederet," facile Nu-

midæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

LXII. Is, ubi primum opportunum, Jugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet atque lacrumans obtestatur, "uti "aliquando sibi liberisque & genti Numidarum, "optume merenti, provideat: omnibus præliis "sese victos, agrum vastatum, multos mortalis "captos aut occisos, regni opes comminutas esse: "satis sæpe jam & virtutem militum, & fortunam "tentatam: caveret, ne, illo cunctante, Numi-"dæ sibi consulant." His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati: "Jugurtham imperata fac-"turum, ac sine ulla pactione sese regnumque "suum in illius fidem tradere." Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis arcessiri jubet: eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum & armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet omnis perfugas vinctos adduci. Eorum magna pars, ut jussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauretaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis virisque & pecunia spoliatus,

cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo tædio rerum advorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis magnisque præsidiis nequidquam perditis de integro bellum sumit. Romæ Senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

LXIII. PER idem tempus Uticæ forte C. Mario per hostias dis supplicante, "magna atque mirabilia portendi" haruspex dixerat: "proinde, quæ animo agitabat, fretus dis ageret: fortunam quam sæpissume experiretur; cuncta prospera eventura." At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus

per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magiſtratu alium poſt alium ſibi peperit: ſemperque in poteſtatibus eo modo agitabat, uti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam poſtea ambitione præceps datus eſt) petere non audebat. Etiam tum alios magiſtratus plebes, conſulatum nobilitas inter ſe per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore & quaſi pollutus haberetur.

LXIV. IGITUR ubi Marius haruſpicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia miſſionem rogat: cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis ſuperabant, tamen inerat contemtor animus & ſuperbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus inſolita re, mirari ejus conſilium, & quaſi per amicitiam monere, "ne tam "prava inciperet, neu ſuper fortunam animum "gereret: non omnia omnibus cupiunda eſſe: "debere illi res ſuas ſatis placere: poſtremo ca- "veret id petere a populo Romano, quod illi "jure negaretur." Poſtquam hæc atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; reſpondit, "ubi primum potuiſſet per negotia publica, fac- "turum ſeſe, quæ peteret." Ac poſtea ſæpius eadem poſtulanti, fertur dixiſſe, "ne feſtinaret "abire: ſatis mature illum cum filio ſuo conſula-

"tum petiturum." Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminose simul, & magnifice de bello loqui: "dimidia pars exercitus sibi per- "mitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis "habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod "homo inanis & regiæ superbiæ imperio nimis "gauderet." Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant, & animo cupienti nihil satis festinatur.

LXV. ERAT præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam caussam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum uti sellam juxta poneret; item postea custodiæ caussa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellavisset; præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Nu-

midæ traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, uti contumeliarum imperatoris cum ſuo auxilio pœnas petat. Hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: "illum regem, ingentem virum, Maſiniſ-"ſæ nepotem eſſe: ſi Jugurtha captus, aut occi-"ſus, imperium Numidiæ ſine mora habiturum: "id adeo mature poſſe evenire, ſi ipſe conſul ad "id bellum miſſus foret." Itaque & illum, & equites Romanos, milites & negotiatores alios ipſe, pleroſque ſpes pacis impellit, uti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. Sic illi a multis mortalibus honeſtiſſuma ſuffragatione conſulatus petebatur. Simul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXVI. Interim Jugurtha poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab ſe defecerant, formidine, aut oſtentando præmia adfectare: communire ſuos locos, arma, tela, alia, quæ ſpe pacis amiſerat, reficere, aut commercari: ſervitia Romanorum adlicere, & eos ipſos, qui in præſidiis erant, pecunia tentare: prorſus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenſes, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præſidium impoſuerat, fati-

gati regis ſuppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter ſe conjurant: nam volgus, uti plerumque ſolet, & maxume Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum atque diſcordioſum erat, cupidum novarum rerum, quieti & otio advorſum: dein, compoſitis inter ſe rebus, diem tertium conſtituunt; quod is feſtus celebratuſque per omnem Africam ludum & laſciviam magis, quam formidinem oſtentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribunoſque militares, & ipſum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuas invitant: eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac ſine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ſtudio talium rerum incitati: quis acta conſiliumque ignorantibus tumultus ipſe & res novæ ſatis placebant.

LXVII. ROMANI milites, improviſo metu, incerti ignarique, quid potiſſumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi ſigna & ſcuta erant: præſidium hoſtium, portæ ante clauſæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum ſaxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, nequè a fortiſſumis infirmiſſumo generi reſiſti poſſe: juxta boni malique, ſtrenui & imbelles inulti obtruncati. In ea tanta aſperitate, ſæviſſu-

mis Numidis & oppido undique clauſo, Turpilius unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id miſericordiane hoſpitis, an pactione, an caſu ita evenerit, parum comperimus; niſi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus inteſtabiliſque videtur.

LXVIII. METELLUS, poſtquam de rebus Vagæ actis comperit, paulliſper mœſtus e conſpectu abit: deinde, ubi ira & ægritudo permixta, cum maxuma cura ultum ire injurias feſtinat. Legionem, cum qua hiemabat, &, quam plurimos poteſt, Numidas equites pariter cum occaſu ſolis expeditos educit: & poſtera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo ſuperioribus circumventam. Ibi milites feſſos itineris magnitudine, & jam abnuentis omnia docet, "oppidum Vagam non amplius mille paſſuum "abeſſe: decere illos reliquum laborem æquo "animo pati, dum pro civibus ſuis, viris fortiſſu-"mis atque miſerrumis, pœnas caperent." Præterea prædam benigne oſtentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam artiſſume ire, ſigna occultare jubet.

LXIX. VAGENSES ubi animum advortere, ad ſe vorſum exercitum pergere: primo, uti erat res, Metellum rati, portas clauſere: deinde, ubi neque agros vaſtari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rurſum Jugurtham arbi-

trati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii volgum effusum oppido cædere; alii ad portas festinare; pars turris capere: ira atque prædæ spes amplius, quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia lætati: civitas magna & opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse, supra ostendimus, jussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat.

LXX. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere; diu noctuque fatigare animum. Denique omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus adstricto superaverant: ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magni-

tudine facinoris perculſus, ad tempus non venit, metuſque rem impediebat; Bomilcar ſimul cupidus incepta patrandi, & timore ſocii anxius, ne, omiſſo vetere conſilio, novum quæreret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, "mollitiem "ſecordiamque viri accuſari, teſtari deos, per "quos juraviſſet; præmia Metelli in peſtem ne "converteret; Jugurthæ exitium adeſſe, ceterum "ſuane, an virtute Metelli periret, id modo agi- "tari: proinde reputaret cum animo ſuo, præ- "mia, an cruciatum mallet."

LXXI. Sed cum hæ litteræ adlatæ, forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat. Ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, uti ægrum animum ſolet, ſomnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptuſque, & omnium conſiliorum, niſi noviſſumi, particeps. Qui poſtquam adlatas litteras audivit, ex conſuetudine ratus opera aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introivit: dormiente illo epiſtolam, ſuper caput in pulvino temere poſitam, ſumit ac perlegit. Dein propere, cognitis inſidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, poſt paullo experrectus, ubi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, uti acta, cognovit: primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Jugurtham placandi gratia accedit, "quæ ipſe "paraviſſet, perfidia clientis ſui præventa:" lacru-

mans obtestatur "per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet."

LXXII. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuere: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: civis, hostis juxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere: alio atque alio loco, sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere. Ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

LXXIII. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & invitum, & offensum sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat. Ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua moderata. Præterea seditiosi magistratus volgum exagitare, Metellum

omnibus concionibus capitis arceſſere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes ſic accenſa, uti opifices agreſteſque omnes, quorum res fideſque in manibus ſitæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium, & ſua neceſſaria poſt illius honorem ducerent. Ita, perculſa nobilitate, poſt multas tempeſtates novo homini conſulatus mandatur. Et poſtea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, QUEM VELLET CUM JUGURTHA BELLUM GERERE? frequens Marium juſſit. Senatus paullo ante Metello decreverat: ea res fruſtra fuit.

LXXIV. EODEM tempore Jugurtha, amiſſis amicis, quorum pleroſque ipſe necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri ſine adminiſtris poſſet, & novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculoſum duceret, varius incertuſque agitabat: Neque illi res, neque conſilium aut quiſquam hominum ſatis placebat: itinera præfectoſque in dies mutare: modo advorſum hoſtes, interdum in ſolitudines pergere: ſæpe in fuga, ac poſt paullo ſpem in armis habere: dubitare, virtuti popularium, an fide minus crederet. Ita, quocumque intenderat, res advorſæ erant. Sed inter eas moras repente ſeſe Metellus cum exercitu oſtendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati inſtructique; dein prælium

incipitur. Qua in parte rex adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes [ejus milites] primo concursu pulsi fugatique. Romani signorum & armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis pedes magis, quam arma tuta sunt.

LXXV. EA fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis & parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum & opulentum, ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi belli, [si ejus oppidi potitus foret] omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum decem: ceterum utres modo, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris, quam plurimum potest, domiti pecoris; eoque imponit vasa cujusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquæ portarent, diem locumque, "ubi præsto fuerint prædicit." Ipse ex flumine, quam proxumam oppido aquam supra diximus, jumenta onerat. Eo

modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, & castra posita munitaque sunt; tanta repente cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia magis usi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sese dis immortalibus curæ esse. Deinde postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

LXXVI. SED rex nihil jam infectum Metello credens, quippe qui omnia; arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium, & ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumvenit. Deinde locis ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem jacere, & super agge-

rem impositis turribus opus & administros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis ab perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri, resque suas adflictas vident, aurum atque argentum, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt; & quas victi ab hostibus pœnas metuerent, eas ipsi volentes pependere.

LXXVII. SED pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, "uti præsidium præfectumque eo mitteret; Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; advorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore." Nam Leptitani jam inde a principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansere, & cuncta a Bestia, Albino Metelloque imperata navi fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus.

LXXVIII. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob difcordias civilis, navibus in eos locos veniffe: ceterum fitum inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo funt finus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terræ præalta funt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempeftate vadofa. Nam ubi mare magnum effe, & fævire ventis cœpit, limum arenamque & faxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis fimul mutatur. Ejus civitatis lingua modo converfa connubio Numidarum: leges, cultufque pleraque Sidonica. Quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam multi vaftique loci erant.

LXXIX. Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus; non indignum videtur egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginienfium memorare. Eam rem locus admonuit. Qua tempeftate Carthaginienfes pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenfes quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenofus, una fpecie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum difcerneret; quæ res eos in magno diuturno bello inter fe habuit. Poftquam utrimque legiones, item claffes fufæ fugatæque, & alteri alteros aliquantum adtriverant; veriti,

ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsionem faciunt, "uti certo "die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque po- "puli finis haberetur." Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. Nam ubi per loca æqualia & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari, Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem: denique omnia malle, quàm victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt, "vel illi, quos finis "populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel "eadem conditione sese, quem in locum vellent, "processuros." Philæni, conditione probata, seque vitamque reipublicæ condonavere. Ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere; aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

LXXX. JUGURTHA poſtquam, amiſſa Thala, nihil ſatis firmum contra Metellum putat, per magnas ſolitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſervare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, & majoribus promiſſis ad ſtudium ſui perducit. Quis adjutoribus regem adgreſſus, impellit, uti advorſum Romanos bellum ſuſcipiat. Id ea gratia facilius proniuſque fuit, quod Bocchus initio hujuſce belli legatos Romam miſerat, fœdus & amicitiam petitum. Quam rem opportuniſſimam incepto bello pauci impediverant, cæci avaritia, quis omnia honeſta atque inhoneſta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupſerat. Verum ea neceſſitudo apud Numidas Mauroſque levis ducitur: quod ſinguli, pro opibus quiſque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; ſed reges eo amplius. Ita animus multitudine diſtrahitur; nulla pro ſocia obtinet: pariter omnes viles ſunt.

LXXXI. IGITUR in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide data & accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: "Romanos injuſtos, profunda avaritia, commu-

"nis omnium hostis esse: eamdem illos caussam "belli cum Boccho habere, quam secum & cum "aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quis "omnia regna advorsa sint: tum sese, paullo "ante Carthaginienses, item regem Persen, post, "uti quisque opulentissumus videatur, ita Ro-"manis hostem fore." His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Metellus prædam captivosque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, capta urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

LXXXII. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque, uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, regis opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, provinciam Numidiam Mario datam. Nam consulem factum, jam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii

in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam injuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta provincia alii, quam Mario, traderetur.

LXXXIII. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, "ne " sine caussa hostis populo Romano fieret; habere " eum magnam copiam societatis amicitiæque " conjungendæ, quæ potior bello esset; quam- " quam opibus confideret, non debere incerta pro " certis mutare: omne bellum sumi facile, cete- " rum ægerrume desinere: non in ejusdem po- " testate initium ejus & finem esse: incipere cui- " vis, etiam ignavo licere; deponi, cum victores " velint. Proinde sibi regnoque consuleret; neu " florentis res suas cum Jugurthæ perditis misce- " ret." Ad ea rex satis placide verba facit: "sese " pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum mi- " sereri. Si eadem illi copia fieret, omnia con- " ventura." Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit. Ille probare, partim abnuere. Eo modo sæpe ab utroque missis remissisque nunciis tempus procedere, &, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

LXXXIV. At Marius, ut ſupra diximus, cupientiſſuma plebe Conſul factus, poſtquam ei provinciam Numidiam populus juſſit, antea jam infeſtus nobilitati, tum vero multus atque ferox inſtare: ſingulos modo, modo univerſos lædere: dictitare, "ſeſe conſulatum ex victis illis ſpolia "cepiſſe:" alia præterea magnifica pro ſe, & illis dolentia. Interim, quæ bello opus erant, prima habere: poſtulare legionibus ſupplementum, auxilia a populis & regibus ſociiſque arceſſere: præterea ex Latio fortiſſimum quemque, pleroſque militiæ, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis ſtipendiis [ſecum proficiſci.] Neque illi ſenatus, quamquam adverſus erat, de ullo negotio abnuere audebat; ceterum ſupplementum etiam lætus decreverat: quia neque plebi militia volenti putabatur, & Marius aut belli uſum, aut ſtudia volgi amiſſurus. Sed ea res fruſtra ſperata tanta lubido cum Mario eundi pleroſque invaſerat. Seſe quiſque præda locupletem, victorem domum rediturum, alia hujuſcemodi animis trahebant. Et eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. Nam poſtquam, omnibus, quæ poſtulaverat, decretis, milites ſcribere volt, hortandi cauſſa ſimul, & nobilitatem, uti conſueverat, exagitandi, concionem populi advocavit. Deinde hoc modo diſſeruit.

LXXXV. " Scio ego, Quirites, plerosque non " isdem artibus imperium a vobis petere, &, post- " quam adepti sunt, gerere: primo industrios, " supplicis, modicos esse; dehinc per ignaviam " & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra " ea videtur. Nam quo universa respublica plu- " ris est, quam consulatus aut prætura, eo majore " cura administrari, quam hæc peti debere. Ne- " que me fallit, quantum cum maxumo beneficio " vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul, " & ærario parcere; cogere ad militiam, quos " nolis offendere; domi forisque omnia curare; " & ea agere inter invidos, occursantis, factiosos, " opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii " si deliquere, vetus nobilitas, majorum facta for- " tia, cognatorum & adfinium opes, multæ clien- " telæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes " omnes in memet sitæ, quas necesse est & vir- " tute, & innocentia tutari. Nam alia infirma " sunt. Et illud intellego, Quirites: omnium " ora in me conversa esse: æquos bonosque fa- " vere: quippe benefacta mea reipublicæ proce- " dunt; nobilitatem locum invadendi quærere. " Quo mihi acrius adnitendum est, ut neque vos " capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc æta- " tis a pueritia fui, ut omnis labores, pericula " consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia " gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, de-

" ſeram, non eſt conſilium, Quirites. Illis diffi-
" cile eſt in poteſtatibus temperare, qui per am-
" bitionem ſeſe probos ſimulavere: mihi, qui
" omnem ætatem in optimis artibus egi, bene-
" facere jam ex conſuetudine in naturam vertit.
" Bellum me gerere cum Jugurtha juſſiſtis; quam
" rem nobilitas ægerrume tulit. Quæſo, repu-
" tate cum animis veſtris, num id mutare melius
" ſit, ſi quem ex illo globo nobilitatis ad hoc,
" aut aliud tale negotium mittatis, hominem ve-
" teris proſapiæ ac multarum imaginum, & nul-
" lius ſtipendii: ſcilicet ut in tanta re, ignarus
" omnium, trepidet, feſtinet, ſumat aliquem ex
" populo monitorem officii. Ita plerumque eve-
" nit, ut quem vos imperare juſſiſtis, is imperato-
" rem alium quærat. Ac ego ſcio, Quirites, qui
" poſtquam Conſules facti ſunt, acta majorum &
" Græcorum militaria præcepta legere cœperint;
" homines præpoſteri. Nam gerere, quam fieri
" tempore poſterius, re atque uſu prius eſt. Com-
" parate nunc, Quirites, cum illorum ſuperbia
" me hominem novum. Quæ illi audire & legere
" ſolent eorum partim vidi, alia egomet geſſi:
" quæ illi litteris, ego militando didici. Nunc
" vos exiſtumate, facta an dicta pluris ſint. Con-
" temnunt novitatem meam; ego illorum igna-
" viam: Mihi fortuna, illis probra objectantur.
" Quamquam ego naturam unam & communem

"omnium existimo, sed fortissumum quemque "generosissumum. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos ex "se gigni maluerint; quid responsuros creditis, "nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod "si jure me despiciunt, faciunt idem majoribus "suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo; ergo invideant & "labori, innocentiæ, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum homines "corrupti superbia ita ætatem agunt, quasi vestros "honores contemnant; ita hos petunt, quasi ho"neste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui divorsissimas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem, "& præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, "aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione "majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra. "Nam quantum vita illorum præclarior, tanto "horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se "res habet: majorum gloria posteris lumen est, "neque bona neque mala in occulto patitur. "Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites; ve"rum id, quod multo præclarius est, meamet "facta dicere licet. Nunc videte, quam iniqui "sint. Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id "mihi ex mea non concedunt: scilicet, quia "imagines non habeo, & quia mihi nova nobi-

" litas eſt; quam certe peperiſſe melius eſt, quam " acceptam corrupiſſe. Equidem ego non ignoro, ſi jam reſpondere velint, abunde illis facundam & compoſitam orationem fore. Sed " in maxumo veſtro beneficio, cum omnibus locis me voſque maledictis lacerent, non placuit " reticere: ne quis modeſtiam in conſcientiam " duceret. Nam me quidem, ex animi ſententia, " nulla oratio lædere poteſt. Quippe vera neceſſe eſt bene prædicet; falſam vita moreſque " mei ſuperant. Sed quoniam veſtra conſilia accuſantur, qui mihi ſummum honorem, & maxumum negotium impoſuiſtis: etiam atque etiam reputate, num id pœnitundum ſit. Non " poſſum fidei cauſſa imagines, neque triumphos, " aut conſulatus majorum meorum oſtentare; at, " ſi res poſtulet, haſtas, vexillum, phaleras, alia " militaria dona; præterea cicatrices advorſo " corpore. Hæ ſunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis, ſed " quæ ego plurimis laboribus & periculis quæſivi. Non ſunt compoſita verba mea: parum " id facio; ipſa ſe virtus ſatis oſtendit: illis artificio opus eſt, uti turpia facta oratione tegant. " Neque litteras Græcas didici: parum placebat " eas diſcere, quippe quæ ad virtutem doctoribus " nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicæ doctus ſum: hoſtem ferire, præſidia agi-

"tare; nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem & æstatem juxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum, non imperatorem esse. Hæc atque talia majores vestri faciundo seque remque publicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnis honores non ex merito, sed quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me & incultis moribus ajunt; quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri. Nam ex parente meo, & ex sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum; arma, non supellectilem decori esse,

"Quin ergo quod juvat, quod carum æstumant, "id semper faciant: ament, potent; ubi ado-"lescentiam habuere, ibi senectutem agant, in "conviviis, dediti ventri & turpissimæ parti cor-"poris: sudorem, pulverem & alia talia relin-"quant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. "Verum non est ita. Nam ubi se omnibus fla-"gitiis dedecoravere turpissumi viri, bonorum "præmia ereptum eunt. Ita injustissume luxuria "& ignavia, pessumæ artes, illis, qui coluere "eas, nihil obficiunt; reipublicæ innoxiæ cladi "sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores "mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi; "pauca de republica loquar. Primum omnium "de Numidia bonum habetote animum, Quiri-"tes. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tuta "sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, "superbiam. Deinde exercitus ibi est, locorum "sciens; sed mehercule magis strenuus, quam "felix. Nam magna pars avaritia, aut temeri-"tate ducum adtrita est. Quamobrem vos, qui-"bus militaris ætas, adnitimini mecum & capes-"site rempublicam: neque quemquam ex cala-"mitate aliorum, aut imperatorum superbia me-"tus ceperit. Egomet in agmine, in prælio con-"sultor idem, & socius periculi vobiscum adero; "meque vosque in omnibus rebus juxta geram. "Et profecto, dis juvantibus, omnia matura sunt,

" victoria, præda, laus: quæ si dubia aut procul " essent, tamen omnis bonos reipublicæ subvenire decebat. Etenim ignavia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti " æterni forent, optavit; magis, uti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, " si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto."

LXXXVI. HUJUSCEMODI oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis utilibus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere non more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus auctusque erat; & homini potentiam quærenti egentissumus quisque opportunissumus: cui neque sua curæ, quippe quæ nulla sunt, & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum majore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat: ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

LXXXVII. SED conſul, expletis legionibus cohortibuſque auxiliariis, in agrum fertilem & præda onuſtum proficiſcitur. Omnia ibi capta militibus donat. Dein caſtella & oppida natura & viris parum munita adgreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites ſine metu pugnæ adeſſe: videre fugientis capi, occidi; fortiſſumum quemque tutiſſimum: armis libertatem, patriam parenteſque & alia omnia tegi: gloriam atque divitias quæri. Sic brevi ſpatio novi intereſque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, divorſi in locos difficilis abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis invadi "poſſe;" Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu, laxius licentiuſque futuros.

LXXXVIII. METELLUS interea Romam profectus, contra ſpem ſuam, lætiſſumis animis excipitur: plebi patribuſque, poſtquam invidia deceſſerat, juxta carus. Sed Marius impigre prudenterque ſuorum & hoſtium res pariter adtendere; cognoſcere quid boni utriſque, aut contra eſſet; explorare itinera regum, conſilia & inſidias antevenire: nihil apud ſe remiſſum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gætulos, & Jugurtham ex ſociis noſtris prædam agentes, ſæpe adgreſſus itinere fuderat, ipſumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ poſt-

quam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris aut loco pro hostibus, & advorsum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpe miserat, "velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se "hostile timeret." Id simulaveritne, quo improvisus gravius accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum.

LXXXIX. SED Consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans, Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora & aspera adgredi tempus visum. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissumi habebantur: muniti advorsum hostis non mœnibus modo, & armis atque viris, multo magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior. Adhoc natura serpentium ipsa

perniciosa siti magis, quam alia re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat; cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur; & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque: nisi quod apud Thalam haud longe a mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses una modo, atque ea intra oppidum, jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique, & in omni Africa, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte & ferina carne vescebantur, neque salem, neque alia irritamenta gulæ quærebant: Cibus illis advorsum famem atque sitim, non lubidini, neque luxuriæ erat.

XC. IGITUR Consul, omnibus exploratis, credo, dis fretus, Nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo student, & quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant, ager autem aridus & frugum vacuus ea tempestate, Nam æstatis extremum erat; tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium & commeatum locaverat, ire jubet, se prædabundum post paucos

dies eodem venturum. Sic incepto ſuo occulto pergit ad flumen Tanam.

XCI. CETERUM in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter diſtribuerat, & ex coriis utres uti fierent, curabat: ſimul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quæ mox uſui forent. Denique ſexto die, cum ad flumen ventum eſt, maxima vis utrium effecta. Ibi caſtris levi munimento poſitis, milites cibum capere, atque, uti ſimul cum occaſu ſolis egrederentur, paratos eſſe jubet: omnibus ſarcinis abjectis, aqua modo ſeque & jumenta onerare. Dein, poſtquam tempus viſum, caſtris egreditur, noctemque totam itinere facto, conſedit. Idem proxuma facit. Dein tertia, multo ante lucis adventum, pervenit in locum tumuloſum, ab Capſa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultiſſume poteſt, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, & Numidæ nihil hoſtile metuentes multi oppido egreſſi; repente omnem equitatum, & cum his velociſſimos pedites curſu tendere ad Capſam, & portas obſidere jubet: deinde ipſe intentus propere ſequi, neque milites prædari ſinere. Quæ poſtquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improviſum, ad hoc pars civium extra mœnia in hoſtium poteſtate, coegere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum in-

cenſum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venum dati: præda militibus diviſa. Id facinus contra jus belli, non avaritia, neque ſcelere Conſulis admiſſum; ſed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coercitum.

XCII. POSTQUAM tantam rem Marius, ſine ullo ſuorum incommodo patravit; magnus & clarus antea, major & clarior haberi cœpit. Omnia non bene conſulta in virtutem trahebantur: Milites modeſto imperio habiti ſimul, & locupletes ad cœlum ferre: Numidæ magis, quam mortalem timere: poſtremo omnes ſocii atque hoſtes credere illi aut mentem divinam, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed Conſul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deſerta, propter Capſenſium miſerias, igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac pleriſque exercitu incruento, ad aliam rem adgreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter ceteram planiciem mons ſaxeus, mediocri caſtello ſatis patens, in immenſum editus, uno peranguſto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque

consulto præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti & fons aquæ: aggeribus turribusque & aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum eæ paullum processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri.

XCIII. At Marius, multis diebus & laboribus consumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere usus. Quæ cum multos dies, noctes æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod avorsum præliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas: quarum cum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi invadet. Et forte in eo loco grandis ilex

coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planiciem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti prælantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia & circumspiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse escenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex præsentibus misit: quorum uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciavere. Consulis animus tamen paullum arrectus. Itaque ex copia tubicinum & cornicinum, numero quinque quam velocissumos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnis Liguri parere jubet, & ei negotio proxumum diem constituit.

XCIV. SED ubi ex præcepto tempus visum; paratis compositisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret: super terga gladii & scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia simul, & offensa quo levius streperent. Igitur prægrediens

Ligus ſaxa, & ſi quæ vetuſtate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati facilius eſcenderent. Interdum timidos inſolentia itineris levare manu: ubi paullo aſperior adſcenſus, ſingulos præ ſe inermos mittere; deinde ipſe cum illorum armis ſequi: quæ dubia niſu videbantur potiſſumus tentare, ac ſæpius eadem adſcendens deſcendenſque, dein ſtatim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in caſtellum perveniunt, deſertum ab ea parte: quod omnes, ſicuti aliis diebus, advorſum hoſtis aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites & ipſe extra vineas egreſſus, teſtudine acta ſuccedere, & ſimul hoſtem tormentis ſagittariiſque & funditoribus eminus terrere. At Numidæ ſæpe antea vineis Romanorum ſubvorſis, item incenſis, non caſtelli mœnibus ſeſe tutabantur; ſed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis ac Mario vecordiam objectare; militibus noſtris Jugurthæ ſervitium minari; ſecundis rebus feroces eſſe. Interim omnibus Romanis hoſtibuſque prælio intentis, magna utrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro ſalute certantibus, repente a tergo ſigna canere: ac primo mulieres & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere; deinde, uti quiſque muro proxumus erat, poſtremo cuncti

armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere, neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit.

XCV. Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla Quæstor cum magno equitatu in castra venit: quos uti ex Latio & a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optume & diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ, familia prope jam exstincta majorum ignavia, litteris Græcis atque Latinis juxta atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniæ largitor. Atque felicissumo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam

poſtea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat diſſerere.

XCVI. IGITUR Sulla, ut ſupra dictum, poſtquam in Africam atque in caſtra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, ſolertiſſumus omnium in paucis tempeſtatibus factus eſt. Ad hoc milites benigne adpellare; multis rogantibus, aliis per ſe ipſe dare beneficia, invitus accipere: ſed ea properantius, quam æs mutuum reddere; ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque ſeria cum humillumis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod prava ambitio ſolet, Conſulis, aut cujuſquam boni famam lædere: tantummodo neque conſilio, neque manu priorem alium pati; pleroſque antevenire. Quis rebus brevi Mario militibuſque cariſſumus factus.

XCVII. AT Jugurtha, poſtquam oppidum Capſam alioſque locos munitos & ſibi utilis ſimul, & magnam pecuniam amiſerat, ad Bocchum nuncios mittit, "quam primum in Numidiam copias "adduceret; prælii faciundi tempus adeſſe." Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rurſus uti antea, proxumos donis corrumpit, ipſique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſi-

tum foret. Eo præmio illectus Bocchus, cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, invadunt: rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit, & ipsi hostes aderant, & priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti; cædere alios, alios obtruncare, multos, contra advorsos acerrume pugnantis, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures & undique circumfusi. Denique Romani veteres, novique, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus conjunxerat, orbes facere;

atque ita ab omnibus partibus simul tecti & instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII. NEQUE in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissumis magis, quam familiarissumis, paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissumi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte editus & præceps pauca munimento quærebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur. Neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more lætari, exsultare, strepere vocibus: ipsi duces fero-

ces, quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris & editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

XCIX. PLURIMUM vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus & paullo ante somno captis, de improviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnis signa canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli ignoto & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique. Arma & signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus interemti. Nam somno & metu insolito impedita fuga.

C. DEIN Marius, uti cœperat, in hiberna: quæ, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreverat. Neque tamen secors victoria, aut insolens factus; sed pariter ac in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra A. Manlius cum funditoribus & sagittariis, præterea cohortes

Ligurum curabat: primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minume cari & regionum ſcientiſſumi, hoſtium iter explorabant: ſimul Conſul, quaſi nullo impoſito, omnia providere: apud omnes adeſſe; laudare, increpare merentis. Ipſe armatus intentuſque, item milites cogebat: neque ſecus, atque iter facere, caſtra munire, excubitum in portas cohortis ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere. Præterea alios ſuper vallum in munimentis locare, vigilias ipſe circumire, non diffidentia futuri, quæ imperaviſſet, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus eſſet. Et ſane Marius illo & aliis temporibus belli pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri ajebant; pars quod a pueritia conſuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miſerias vocant, voluptati habuiſſet. Niſi tamen res publica pariter, ac ſæviſſumo imperio, bene atque decore geſta.

CI. IGITUR quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta undique ſimul ſpeculatores citi ſeſe oſtendunt: qua re hoſtis adeſſe intellegitur. Sed quia divorſi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem ſignificabant; Conſul incertus, quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, advorſum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham ſpes fruſtrata, qui copias in quatuor

partis diſtribuerat: ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hoſtibus venturos. Interim Sulla, quem primum adtigerant, cohortatus ſuos, turmatim & quam maxume confertis equis ipſe aliique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes ab jaculis eminus emiſſis corpora tegere, &, ſi qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, poſtremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: "noſtros "fruſtra pugnare; paullo ante Marium ſua manu "interfectum;" ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur: ſimulque barbari animos tollere & in perculſos acrius incedere. Jamque paullum ab fuga aberant, cum Sulla, profligatis, quos advorſum ierat, Mauris ab latere incurrit. Bocchus ſtatim avortitur. At Jugurtha, dum ſuſtentare ſuos & prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra, ſiniſtra omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabun-

dus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio ſuis, quos pelli jam acceperat. Denique hoſtes undique fuſi. Tum ſpectaculum horribile campis patentibus ſequi, fugere; occidi, capi; equi, viri adflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere poſſe, neque quietem pati; niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaveribus; & inter ea humus infecta ſanguine.

CII. POSTEA loci Conſul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo poſt diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, "duo "quam fidiſſumos ad eum mitteret; velle de ſe, "& de populi Romani commodo cum is diſſe-"rere." Ille ſtatim L. Sullam & A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut avorſum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati a Manlio conceſſum, pauca verba hujuſcemodi locutus.

"Rex Bocche, magna nobis lætitia, cum te "talem virum di monuere, uti aliquando pacem, "quam bellum, malles; neu te optumum cum "peſſumo omnium Jugurtha miſcendo comma-"culares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſi-

" tudinem, pariter te errantem & illum ſcelera-
" tiſſumum perſequi. Ad hoc populo Romano
" jam inopi viſum, amicos, quam ſervos quærere:
" tutius rati, volentibus, quam coactis imperitare.
" Tibi vero nulla opportunior noſtra amicitia:
" primum, quod procul abſumus, in quo offenſæ
" minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus;
" dein quod parentes abunde habemus, amico-
" rum neque nobis, neque cuiquam omnium ſa-
" tis. Atque hoc utinam a principio tibi placu-
" iſſet! profecto ex populo Romano multo plura
" bona accepiſſes, quam mala perpeſſus eſſes.
" Sed quoniam humanarum rerum fortuna plera-
" que regit; cui ſcilicet placuiſſe & vim, & gra-
" tiam noſtram experiri: nunc, quando per illam
" licet, feſtina, atque, ut cœpiſti, perge. Multa
" atque opportuna habes, quo facilius errata offi-
" ciis ſuperes. Poſtremo hoc in pectus tuum de-
" mitte, numquam populum Romanum benefi-
" ciis victum. Nam bello quid valeat, tute ſcis."

Ad ea Bocchus placide & benigne; ſimul pau-
ca pro delicto verba facit: " ſe non hoſtili ani-
" mo, ſed regnum tutatum arma cepiſſe: nam
" Numidiæ partem, unde vi Jugurtham expule-
" rat, jure belli ſuam factam, eam vaſtari ab Ma-
" rio pati nequiviſſe: præterea miſſis antea Ro-
" mam legatis, repulſum ab amicitia. Ceterum
" vetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret,

"legatos ad Senatum miſſurum." Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione Sullæ & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.

CIII. MARIUS interea, exercitu in hibernis compoſito, cum expeditis cohortibus & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præſidium impoſuerat. Tum rurſus Bocchus, ſeu reputando, quæ ſibi duobus præliis venerant, ſeu admonitus ab amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validiſſuma erant. Eos ad Marium, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur: deinde itinere a Gætulis latronibus circumventi ſpoliatique, pavidi, ſine decore ad Sullam perfugiunt; quem Conſul in expeditionem proficiſcens pro Prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hoſtibus, ut meriti erant, ſed adcurate ac liberaliter habuit. Qua re barbari & famam Romanorum avaritiæ falſam, & Sullam, ob munificentiam in ſeſe, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignara: munificus nemo putabatur, niſi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quæſtori mandata Bocchi

patefaciunt; ſimul ab eo petunt, uti fautor conſultorque ſibi adſit: copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia, quæ aut utilia, aut benevolentiæ credebant oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies xxxx. ibidem opperiuntur.

CIV. MARIUS poſtquam infecto, quo intenderat, negotio Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illoſque & Sullam venire jubet, item L. Bellienum Prætorem Utica, præterea omnis undique Senatorii ordinis, quibuſcum mandata Bocchi cognoſcit. Legatis poteſtas eundi Romam fit ab Conſule: interea induciæ poſtulabantur. Ea Sullæ & pleriſque placuere: pauci ferocius decernunt, ſcilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ & mobiles ſemper in advorſa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rufo, qui Quæſtor ſtipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem & ſtudium Sullæ lubens accepit. Romæ legatis ejus, poſtquam erraſſe regem & Jugurthæ ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo reſpondetur.

"Senatus & populus Romanus beneficii & in-"juriæ memor eſſe ſolet. Ceterum Boccho, quo-

"niam pœnitet, delicti gratiam facit. Fœdus & "amicitia dabuntur, cum meruerit."

CV. Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: præterea sagittarii & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & advorsum eos, quos sæpe vicerunt. Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nunciant.

CVI. Volux adveniens Quæstorem adpellat; "se a patre Boccho obviam illis simul, & præ- "sidio missum." Deinde eum & proxumum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & die vesper erat, repente Maurus incerto voltu ad Sullam adcurrit: "sibi ex speculatoribus "cognitum, Jugurtham haud procul abesse:" simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat

atque hortatur. Ille animo feroci negat "ſe toties fuſum Numidam pertimeſcere: virtuti ſuorum ſatis credere: etiam ſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertæ ac forſitan poſt paullo morbo interituræ vitæ parceret." Ceterum ab eodem monitus, "uti noctu proficiſcerentur," conſilium adprobat: ac ſtatim milites cænatos eſſe; in caſtris ignis quam creberrimos fieri, dein prima vigilia ſilentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere feſſis omnibus, Sulla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur, cum equites Mauri nunciant, "Jugurtham circiter duum millium intervallo ante conſediſſe." Quod poſtquam auditum, tum vero ingens metus noſtros invadit: credere proditos a Voluce & inſidiis circumventos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum ſcelus inultum relinquendum.

CVII. AT Sulla, quamquam eadem æſtumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: ſuos hortatur, "uti fortem animum gererent: ſæpe antea paucis ſtrenuis advorſum multitudinem bene pugnatum: quanto ſibi in prælio minus peperciſſent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum & cæcum corpus ad hoſtis vortere."

Deinde Volucem, quoniam hoſtilia faceret, maxumum Jovem obteſtatus, ut ſceleris atque perfidiæ Bocchi teſtis adeſſet, caſtris abire jubet. Ille lacrumans orare, "ne ea crede-" ret: nihil dolo factum, magis calliditate Ju-" gurthæ, cui ſpeculanti iter ſuum cognitum eſ-" ſet. Ceterum, quoniam neque ingentem mul-" titudinem haberet, & ſpes opeſque ejus ex pa-" tre ſuo penderent; illum nihil palam auſurum, " cum ipſe filius teſtis adeſſet: Quare optumum " factum videri, per media ejus caſtra palam " tranſire: ſeſe, vel præmiſſis, vel ibidem re-" lictis Mauris, ſolum cum Sulla iturum." Ea res, ut in tali negotio, probata, ac ſtatim profecti: quia de improviſo acciderant, dubio atque hæſitante Jugurtha, incolumes tranſeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perventum.

CVIII. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aſpar nomine, multum & familiariter agebat: præmiſſus ab Jugurtha, poſtquam Sullam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia: præterea Dabar, Maſſugradæ filius, ex gente Maſiniſſæ, ceterum materno genere impar; pater ejus ex concubina ortus erat; Mauro ob ingenii multa bona carus acceptuſque: Quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempeſtatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, "pa-" ratum ſeſe facere, quæ populus Romanus vel-

"let: colloquio diem, locum, tempus ipſe dilege-"ret: conſulta ſeſe omnia cum illo integra habere, "neu Jugurthæ legatum pertimeſceret; quo res "communis licentius gereretur; nam ab inſidiis "ejus aliter caveri nequiviſſe." Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob quæ prædicabat, ſimul Romanos & Numidam ſpe pacis adtinuiſſe, multumque cum animo ſuo volvere ſolitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem advorſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe.

CIX. IGITUR Sulla: "pauca coram Aſpare lo-"cuturum; cetera occulte, aut nullo, aut quam "pauciſſimis præſentibus:" ſimul edocet, quæ reſponderentur. Poſtquam, ſicuti voluerat, congreſſi, dicit: "ſe miſſum a Conſule veniſſe quæ-"ſitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret." Tum rex, uti præceptum, "poſt diem decimum "redire" jubet; "ac nihil etiam nunc decre-"viſſe, ſed illo die reſponſurum." Deinde ambo in ſua caſtra digreſſi. Sed ubi plerumque noctis proceſſit, Sulla a Boccho occulte arceſſitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur; præterea Dabar internuncius, ſanctus vir & ex ſententia ambobus. Ac ſtatim ſic rex incipit.

CX. "NUMQUAM ego ratus ſum fore, uti rex "maxumus in hac terra, & omnium, quos novi, "privato homini gratiam deberem. Et hercle, "Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis

"ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id "imminutum, quod ceteri dolere solent, ego læ-"tor: fuerit mihi eguisse aliquando amicitiæ "tuæ, qua apud animum meum nihil carius ha-"beo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pe-"cuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, "utere: &, quoad vives, numquam redditam "gratiam putaveris; semper apud me integra "erit: denique nihil, me sciente, frustra voles. "Nam, ut ego æstumo, regem armis, quam mu-"nificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum "de re publica vestra, cujus curator huc missus "es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano "neque feci, neque factum umquam volui: finis "meos advorsum armatos armis tutus sum. Id "omitto, quando vobis ita placet: gerite, uti "voltis cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mu-"lucham, quod inter me & Micipsam fuit, non "egrediar, neque Jugurtham id intrare sinam. "Præterea si quid meque vobisque dignum pe-"tiveris, haud repulsus abibis."

CXI. Ad ea Sulla pro se breviter & modice; de pace & de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefacit, "quod polliceatur, Sena-"tum & populum Romanum, quoniam amplius "armis valuissent, non in gratiam habituros: fa-"ciundum aliquid, quod illorum magis, quam "sua, retulisse videretur; id adeo in promtu

"esse, quoniam Jugurthæ copiam haberet: quem "si Romanis tradidisset, fore, uti illi plurimum "deberetur; amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, "quam nunc peteret, ultro adventuram." Rex primo negitare: "adfinitatem, cognationem, præ-"terea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne "fluxa fide usus, popularium animos avorteret; "quis & Jugurtha carus, & Romani invisi erant." Denique sæpius fatigatus, leniter & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissumus, quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur.

CXII. AT rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum adpellat: "sibi per Dabarem ex "Sulla cognitum, posse conditionibus bellum "poni: quamobrem regis sui sententiam exqui-"reret." Ille lætus in castra Jugurthæ venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum, & ei nunciat, "Jugurtham cupere omnia, quæ impera-"rentur, facere; sed Mario parum confidere: "sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem "conventam frustra fuisse. Ceterum si ambobus "consultum & ratam pacem vellet, daret operam, "ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloqui-"um veniretur; ibique sibi Sullam traderet. Cum "talem virum in potestatem haberet, fore, uti

"jussu Senatus atque populi Romani fœdus fieret: "neque hominem nobilem, non sua ignavia, sed "ob rempublicam in hostium potestate relictum "iri."

CXIII. Hæc Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit. Ceterum dolo, an vere, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi advorsæ. Postea tempore & loco constituto, [in colloquium uti de pace veniretur] Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum adpellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni. Sed nocte ea, quæ proxuma fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis, dicitur secum ipse multa agitavisse, voltu corporis pariter, atque animo varius: quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessiri jubet, & ex ejus sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis & Quæstore nostro, quasi obvius honoris caussa, procedit in tumulum, facillumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermus, ut dictum, accedit; ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri

obtruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus.

CXIV. PER idem tempus advorſum Gallos ab ducibus noſtris, Q. Cæpione & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & inde ad noſtram memoriam Romani ſic habuere: alia omnia virtuti ſuæ prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum, & Jugurtham vinctum adduci Romam nunciatum eſt; Marius Conſul abſens factus, & ei decreta provincia Gallia. Iſque Kalendis Januariis magna gloria Conſul triumphavit. Ea tempeſtate ſpes atque opes civitatis in illo ſitæ.

F I N I S.

C. C. SALLUSTII
HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIB. I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ & domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissumus multa paucis absolvit. *Servius & Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissumorum hominum copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit a vero. *Arusian.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquies atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam a primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Ocea-

num, nisi quæ a paludibus invia fuit, perdomita. Optumis autem moribus & maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorin. & Augustin.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxume aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis a patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde a principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio & bellum grave cum Etruria positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere: agro pellere, &, ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxume fœnoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque Aventinum insedit. Tumque Tribunos plebis & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine, dominationes adfectabant, bonique & mali cives ad-

pellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, ſed uti quiſque locupletiſſumus & injuriæ validior: quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paullatim, ut antea, ſed torrentis modo præcipitati: adeo juventus luxu atque avaritia corrupta eſt, uti merito dicatur, genitos eſſe, qui neque ipſi habere poſſent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Auguſtin.*

Igitur venditis proſcriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempſalem in regnum reſtituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Aruſianus.*

Quin lenones & vinarii laniique, quorum præterea vulgus in dies uſum habet, precio compoſiti. *Cariſius.*

Genus armis ferox, & ſervitii inſolitum. *Aruſianus.*

M. ÆMILII LEPIDI Coſ. AD P. R. Oratio CONTRA SULLAM.

Clementia & probitas veſtra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, advorſus tyrannidem L. Sullæ: ne ipſi nefanda quæ æſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini (præſertim cum illi ſpes omnis in ſcelere atque perfidia ſit;

neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat) aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minus optumis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant: & utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure libere agere. Præclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quam libertas, & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis & aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quis prius injuria, quam vita certa esset: pravissumeque per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu gravioris servitii, a repetunda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum neque votis paranda auxilia. Nisi forte spe-

ratis, per tædium jam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta existumet. Itaque illa quies & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate serviundum, aut imperitandum: habendus metus, aut faciundus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? populus Romanus, paulo ante gentium moderator, exsutus imperio, gloria, jure, agitandi inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum & Latii magna vis, civitate, pro multis & egregiis factis a vobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum, denique necis civium, & vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scili-

cet quia non aliter ſalvi ſatiſque tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, ſcriba Cornelius aliena bene parata prodegerint: niſi approbaveritis omnes proſcriptiones innoxiorum, ob divitias; cruciatus virorum illuſtrium; vaſtam urbem fuga & cædibus; bona civium miſerorum, quaſi Cimbricam prædam, venum aut dono datam. At objectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum: quod quidem ſcelerum illius vel maxumum eſt, non me, neque quemquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus ſum, precio ſoluto: jure dominis tamen reſtituo; neque pati conſilium eſt, ullam ex civibus prædam eſſe. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus, manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus, & arma ab externis in noſmet verſa. Scelerum & contumeliarum omnium finis ſit. Quorum adeo Sullam non pœnitet, ut & facta in gloria numeret, &, ſi liceat, avidius fecerit. Neque jam quid exiſtumetis de illo, ſed quantum vos audeatis, vereor: ne, alius alium principem exſpectantes, ante capiamini; non opibus ejus, quæ futiles & corruptæ ſunt, ſed veſtra ſocordia, quam captum ire licet, & quam audeat tam videri felicem. Nam præter ſatellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? ſcilicet milites: quorum ſanguine, Tarrulæ Scyrroque,

pessumis servorum, divitiæ partæ sunt: an, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil, præter tyrannum, quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam a majoribus suis: utique jura & judicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes & silvas, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiæ & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem, ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissuma; jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax & concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipub. atque exitia probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen

non fuit consilium privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites, & bene juvantibus diis, M. Æmilium Consulem, ducem & auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc vero & posci, cum ceteri ejusdem causa ducem senatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem quæsivit, uti adolescentior, & populi suffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priscianus* lib. x.

Philippus, qui ætate & consilio ceteros anteibat. *Servius* l. 11.

ORATIO L. PHILLIPPI CONTRA LEPIDUM.

Maxume vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promtissumo quoque defendi; denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat: postremo, quæ pessumi & stultissumi decrevere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Pro, dii boni, qui hanc urbem omissa cura adhuc regitis; M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor, an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, & se e con-

temto metuendum effecit: vos muſſantes, & retractantes verbis & vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure; quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. Quid ille ob benefacta cepiſſet, cujus ſceleribus tanta præmia tribuiſtis? At ſcilicet, ii, qui, ad poſtremum uſque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuſcemodi decreverunt, gratiam ab eo peperiſſe. Imo deſpecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æſtumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem a principio, cum Etruriam conjurare, proſcriptos accerſiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandum putabam & Catuli conſilia, cum paucis ſecutus ſum. Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoſcendo populi Romani magnitudinem auxiſſe, nuſquam etiam tum Lepidum progreſſum ajebant: cum privata arma opprimundæ libertatis cepiſſet, ſibi quiſque opes aut patrocinia quærendo, conſilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus & paucis ſicariis; quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit: nunc eſt pro conſule cum imperio, non emto, ſed dato a vobis; cum legatis adhuc jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum

corruptiſſimi; flagrantes inopia & cupidinibus, ſcelerum conſcientia exagitati; quibus quies in ſeditionibus, in pace turbæ ſunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt; Saturnini olim, poſt Sulpicii, dein Marii Damaſippique, nunc Lepidi ſatellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hiſpaniæ armis ſollicitæ: Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubvertundum imperium. Quod ego vos oro atque obſecro P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis dum, exercitu rurſus admoto, ferro atque flamma urbem invadit? quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quam ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille advorſum divina & humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat injuria, ſed legum ac libertatis ſubvertundæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine & noxarum metu, expers conſilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur veſtra ſocordia. Neque mihi ſatis conſilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam adpellem: qui videmini intenta

mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat; sed prohibere, ne conari quidem. Et quæso considerate, quam conversa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi; & aliena tenet: belli jura rescindi; cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, quibus ademtam negat: concordiæ gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium atque impudentissume, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum, neque deorum, pudet, quos per fidem, aut perjurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine attineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, qua cœpisti, ut quam maturrume merita invenias. Vos autem, P. C. quous-

que cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti: pecuniæ publice & privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; cum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget, se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas & cædem civium odisse ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet: quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu, decus ordinis hujus interiit, nihilominus vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursus advorsum deos penates manus armare. Sin libertas & vera magis placent: decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur: Jam illa, quæ collecta sunt socordia nostra, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum

pessumis, & hostibus reipub. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, quibus imperium est, urbi præsidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturrume proficiscerentur. *Carisius* l. 3.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hostibus, *Arusianus Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Caris.* l. III.

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut lingua competere. *Nonius: Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Prisc.* l. x. *Arcessivit, inquit, & lacessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Caris.* l. I. *aliter pro alias.*

Gens raro egressa finis suos. *Serv. ad* lib. XI. *Æneid. Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Prisc.* l. x.

Maturaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, & fuga cultorum deserta igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Non. Serv. ad* XI. *Æneid.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Caris.* l. I. *aliter pro alias.*

Recens scripsi. *Donat. Phorm.* A. V. Sc. VIII. *Charis.* II.

Solis viis. *Donatus Phorm.* A. V. Sc. VIII.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus* l. x. *Servius* II. *Georg. Virg. Diom.* l. I. cap. IV.

Nexuit catenæ modo. *Pris.* l. x.

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere, aut instruere prælio quivere. *Prisc.* lib. x.

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem* l. IV.

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam & cum multa opera circumdata. *Priscianus* l. v.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, pro-

cessit ad oppidum. *Priscianus* l. XVIII. *requie pro requies.*

Agreste. *Caris.* l. I.

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de invent. Cic.* l. I.

* & pondere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaque celeritate vitare prælium in transgressu conatus est. *Gellius* l. X. cap. XXVI. *Non. Marcel.*

Transgressos omnes, recipit mons Ballera, præceptus a Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliæ paullulum progressæ, nimio simul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Serv.* VIII. *Æneidos, Arusian. Messus.*

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia, navibus fugam maturabat. *Serv. Fuld. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem in-

clutam: paſtuſque nemore, in quo crocum gignitur. *Priſc. Non.*

Ad Olympum atque Phaſelida. *Priſc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lethe oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem Serv. ad* I. *Æneidos.*

Repulſus a Lethe oppido. *Idem Priſc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneſte locatus. *Idem.*

Medio diei. *Meſſus.*

Quietam a bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore ſolet, generis aut imperii diſcrimine, per calonum corpora, ad medium quaſi dein ſuper adſtantium manibus in murum attollitur. *Non. Serv.*

Neque detruſus aliquotiens terretur. *Priſc.* l. xv.

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Cariſ.*

Rumore primo. *Cariſ.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio ſine gravi cujuſquam exſpectatione, neque ſane ambiti publice. *Serv. ad* IV. *Æneid. Ambire ſignificat & rogare. Salluſtius in Jugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos ſingulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. Salluſtius in* I. Idem fecere etc.

Cum aræ & alia diis ſacrata, ſupplicium ſanguine fædarentur. *Idem.*

Poſtremo ipſos colonos per miſerias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud* x. *Æneid.*

——— *per everſæ genitor fumantia Trojæ*
Exſcidia obteſtor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium eſt, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera eſt æſtimanda. *Idem ad* XII. *Æneid. v.* 694.

FRAGMENTA

LIB. II.

HISTORIARUM.

SARDINIA in Africo mari facie veſtigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gellius* lib. XIII. cap. XVIII. *Non. Faciem totius corporis formam,* πρόσωπον, *id eſt, os, poſuit antiquitas prudens; ut ab aſpectu ſpecies, & a fingendo figura, ita a factura corporis facies. Salluſt.* l. II. Sardinia &c. *Iſidorus.*

Inde Ichnuſa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superjactis fluctibus circumlavit. *Nonius, lavit pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Gell.* l. x. cap. xx. *Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul, & diversis ex regionibus. *Carisius, Asper,* procul, *inquit, est e loco.*

Obviam fuere. *Charisius ibidem. Asper, ait, vetuste* obviam fuere, *adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe, patriaque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Prisc.* l. v. & vi. *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm.* Act. i. Sc. iii. & *Hecyr.* Act. iv. Sc. iv. *Nonius. Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis, dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere, est promittere.*

Post, ubi in fiducia nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt tantum ex grege, quem prope littora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc.* lib. VI.

Nam quædam Corsa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla, corpore aucto, remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris degredientem usque ad Insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus* lib. XIV. cap. VI.

Ne illa tauro parata sint. *Donatus* Act. IV. Sc. II. *Andriæ.*

Dædalum ex Sicilia profectum, cum Minonis fugeret iram, atque opes. *Priscianus* lib. vi. *Servius.*

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus* lib. I.

Quos advorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus* lib. X.

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius* l. II.

Argentum mutuum arcessivit. *Priscianus* l. x.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Priscianus* lib. VI.

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusianus. Servius.* l. I. *Aeneidos.*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promtissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. II.

Noctu diuque stationes & vigilias tentare. *Carisius* l. II.

At Lucullum regis cura machinata fames brevi fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc.* lib. VII. & *Nonius.*

Namque primum Jasonem novo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse. *Priscianus* l. VIII.

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine Gadir, habent. *Priscianus* l. V.

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Priscianus* lib. x. Soluerat *autem est* solitus fuerat.

Neque inermes ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem ibid.*

Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusianus.*

* & Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Priscianus* lib. VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxume odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fem.*

Mœnibus deturbat. *Non. Deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium undique virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur. Cum quæstor C. Urbinus aliique, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant: exornatis ædibus per aulæa & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis: simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Præterea cum sedenti transenna

demissum victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti thure quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissumæ: neque per omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum & ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus aliquantam partem gloriæ demiserat, maxume apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existumantes. *Macrob. Satur.* l. III. *c.* XIII. *Nonius. Sosipater.* l. I.

Ruuntque pars magna suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prælium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtulejo in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita, promtisque ducibus, uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don.* Act. v. Sc. II. *And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia. *Idem in Piraticæ naviculæ.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusian.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph.* Act. III. Sc. II.

Circumventi dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donatus ad Phorm.* Act. I. Sc. IV.

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro adverbio.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

FRAGMENTA

LIB. III.

HISTORIARUM.

EXAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macr.* lib. I. cap. IV. *Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiducia *gnaritatis* locorum in occultam fugam sparsi; alii globis eruptionem tentavere. *Priscianus* l. x. *Nonius.*

Unus conſtitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Id.* l. VI. *Probus Catholicis.*

Male jam aſſuetum ad omnis vis controverſiarum. *Priſcianus* l. VI.

Conjuratione claudit. *Idem* l. X.

Quali par in oppido feſtinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi ſtagnabant, redundantibus cloacis advorſo æſtu maris. *Non. in Mador.*

Equis & armis decoribus cultus. *Priſcianus* l. VI.

Dedecores, inultique terga ab hoſtibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus quærebat, num ſomnio theſaurus portenderetur. *Idem* l. VIII. *Non. in Calvitur.*

Parte conſumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem uſus ſallerent. *Priſcianus* l. X.

EPISTOLA CN. POMPEI AD SENATUM.

Si advorſus vos patriamque & deos penates, tot labores & pericula ſuſcepiſſem, quotiens a prima adoleſcentia ductu meo ſceleſtiſſumi hoſtes fuſi, & vobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra ætatem projectum ad bellum ſæviſſumum, cum exercitu optume merito, quantum eſt in vobis, fame, miſerruma omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus R. liberos ſuos ad bellum miſit? hæc ſunt præmia pro volneribus; & totiens

ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos, omnes opes & spes privatas meas consumsi: cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortales, utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? equidem fateor me ad hoc bellum majore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque in cervicibus jam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Indigetis: & primum impetum Sertorii victoris, novis militibus, & multo paucioribus, sustinui: hiememque in castris inter sævissumos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valet, quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia & exercitu deleti, satis clara vobis sunt: pro quis, o grati patres, egestatem & famam redditis. Itaque meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvortatis; neu co-

gatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritumas civitates, quæ ultro nobis sumtui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredientur.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii proxumi grave pretium fructibus esset. *Non. Grave multum.*

Hi saltibus occupatis, tum externorum agros invasere: frumentique ex inopia gravi *satias* facta. *Idem, Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti. *Idem, Gliscit est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxume, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem, Munia, officia.*

Et forte in navigando cohors una, grandi *faselo* vecta a ceteris deerravit, marique placido a duo-

bus prædonum *myoparonibus* circumventa. *Idem in voce Faselus. & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem & Charisius.* lib. 1.

Duos quam maxumos utres levi tabulæ subjecit: qua super omni corpore quietus invicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati a suis, aut afflicti alveos, undarum vi, mulcato fœde corpore, postremo tamen periere. *Idem, & Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, & *sublima* nebula cœlum obscurabat. *Non.*

Illum nautis forum. *Idem.*

ORATIO MACRI LICINII TRIBUNI PLEBIS AD PLEBEM.

Si, Quirites, parum existumaretis, quod inter jus a majoribus relictum vobis, & hoc a Sulla paratum servitium interesset: multis mihi disserendum fuit, docendumque, quas ob injurias, & quotiens a patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui, tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. Neque

me præterit, quantas opes nobilitatis folus, impotens, inani fpecie magiftratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam foli innocentes. Sed præter fpem bonam ex vobis, quæ metum vicit, ftatui, certaminis adverfa pro libertate pe:.ora effe forti viro, quam omnino non certaviffe. Quamquam omnes alii creati pro jure veftro vim cunctam & imperia fua gratia, aut fpe, aut præmiis in vos convortere; meliufque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes conceffere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex fpoliis veftris: cum interim, more pecorum, vos multitudo fingulis habendos, fruendofque præbetis, exfuti omnibus quæ majores reliquere: nifi quia vobifmet ipfi per fuffragia, uti præfides olim, nunc dominos deftinatis. Itaque conceffere illic omnes: & mox, fi veftra receperitis, ad vos plerique: (raris enim animus eft ad ea, quæ placent, defendenda) cetera validiorum funt. An dubium habetis, ne obficere quid vobis uno animo pergentibus poffit, quos languidos focordefque pertimuere? nifi forte C. Cotta ex factione media conful, aliter, quam metu jura quædam tribunis pl. reftituit. Et quamquam L. Sicinius primus de poteftate trib. loqui aufus, muffantibus vobis, circumventus erat: tamen prius

illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus. Tumultus intercessit Bruto & Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profecto incassum agerentur, si, prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arsere: Permansit una res modo, quæ utrimque quæsita est, & erepta in posterum: vis tribunicia, telum a majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvertatis: neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio adpelletis. Quo jam ipso frui, si vera & honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset; si omnino quiessetis. Nunc animum advortite: & nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subjecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concio-

nis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebi, modo patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patriciis ſuffragia majores veſtri paravere) cum vis omnis, Quirites, in vobis ſit, uti, quæ juſſa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe poſſitis. Jovem aut alium quem deum conſultorem exſpectatis: magna illa conſulum imperia & patrum decreta, vos exſequendo rata efficitis, Quirites: ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem cupiatis: neque diſcordias, ut illi criminantur, ſed earum finem volens, jure gentium, res repeto: &, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem veſtrum præbeatis, cenſeo. Gerant, habeantque ſuo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exſulum perſequantur cum imaginibus ſuis; Abſit periculum & labos, quibus nulla pars fructus eſt. Niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia veſtra penſantur: Qua tamen quinis modiis libertatem omnium æſtumavere, qui profecto non amplius poſſunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur; ſeneſcunt vires: ſic neque abſolvit cura familiari tam parva res: & ignavus quiſque tenuiſſima ſpe fruſtrantur. Quæ tamen quamvis ampla, quoniam ſervitii pre-

tium oſtentaretur, cujus torpedinis erat decipi & veſtrarum rerum ultro injuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in univerſos, neque conabuntur. Cavendus dolus eſt. Itaque ſimul comparant delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipſum, ubi pertimuere ſublatum in cervices ſuas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti ſe ferunt, libertatis, tot viros ſine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non poſſe defendere. Mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompeium, tantæ gloriæ adoleſcentem, malle principem volentibus vobis eſſe, quam illis dominationis ſocium; auctoremque in primis fore tribuniciæ poteſtatis. Verum, Quirites, antea ſinguli cives in pluribus, non in uno cuncti præſidia habebatis: neque mortalium quiſquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum ſatis dictum eſt. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit neſcio quæ vos torpedo, qua non gloria movemini, neque flagitio: cunctaque præſenti ignavia mutaſtis: abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur, & huc ire licet, & illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non ſunt agreſtibus; ſed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magiſtratibus. Ita pugnatur, & vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis eſt, & in dies magis erit:

ſi quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Poſtquam egreſſus anguſtias. *Meſſus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut ſuſtinere corpora plerique nequeuntes, feſſi, arma ſua quiſque ſtantes incumberent. *Idem & Servius.*

Ac ſtatim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad ſtuprum virgines, matronaſque. *Nonius.*

Quibus a Sertorio triplices inſidiæ per idoneos ſaltus poſitæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Serv.*

Ingens ipſe virium, atque animi. *Aruſianus.*

Locum nullum, niſi in quo armati inſtitiſſent. *Idem.*

At Oppius poſtquam orans nihil proficiebat, timide veſte tectum pugionem expedire conatus, a Cotta, Vulcioque impeditur. *Nonius. Pugio eſt brevis gladius.*

Caſtriſque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius a prima adoleſcentia, ſermone fautorum, ſimilem fore ſe credens Alexandro regi, facta conſultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius conſilii. *Aruſianus.*

Poſt reditum eorum, quibus ſenatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occœpere, non aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibuscum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis paludamenta adstare, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Priscianus* l. XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum *ericii* militaris *veruta* binum pedum. *Non. Servius.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis: in summo Antonius, & infra, scriba Sertorii Versius: alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam. *Nonius Servius.*

Quarum unam epistolam forte cum servo nacti

prædatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſere. *Nonius.*

FRAGMENTA

LIB. IV.

HISTORIARUM.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat, exigenda promulgavit. *Agellius* l. XVIII. cap. IV.

Omnes, quibus ætas ſenecto corpore, animus militaris erat. *Priſcianus* lib ix. & x.

Dein lenita jam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt. *Idem* l. ix.

Implicitæ rates miniſteria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſivit. *Idem* l. x.

Anxius animi, atque incertus. *Aruſianus.*

Magnam exorſus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi eſt. *Idem.*

Amiſumque aſſideri ſine præliis audiebat. *Priſ-*

cianus l. VIII. *Obſideo & aſſideo activa ſunt; faciunt enim aſſideor & obſideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Feſtus.*

Caſtella, cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur. *Serv. Cariſ.* l. I.

Reliqua cadavera ſalita. *Diomedes* lib. I. cap. IV.

EPISTOLA REGIS MITHRIDATIS SCRIPTA AD REGEM ARSACEN.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

Omnes, qui ſecundis rebus ſuis ad belli ſocietatem orantur, conſiderare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, ſatiſne pium, tutum, glorioſum, an indecorum ſit. Tibi, ſi perpetua pace frui licet; niſi hoſtes opportuni, & ſceleratiſſumi; egregia fama, ſi Romanos oppreſſeris, futura eſt: Neque petere audeam ſocietatem; & fruſtra mala mea cum tuis bonis miſceri ſperem. Atqui ea, quæ te morari poſſe videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum proſperæ, ſi vera exiſtumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles ſocietatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, uſum dedit bene ſuadendi: &, quod florentibus optabile eſt, ego non validiſſumus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus cauſſa bellandi eſt, cupido pro-

ſunda imperii, & divitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum ſumſere. Dum a Carthaginienſibus premebantur, amicitiam ſimulantes ei ſubvenientem Antiochum conceſſione Aſiæ per dolum avertere; ac mox, tracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro & decem millibus talentorum ſpoliatus eſt. Perſen deinde Philippi filium, poſt multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, inſomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam glorioſe oſtentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; poſt Attalum cuſtodem agri captivi ſumtibus & contumeliis ex rege miſerrumum ſervorum effecere: ſimulatoque impio teſtamento, filium ejus Ariſtonicum, quia patrium regnum petiverat, hoſtium more, per triumphum duxere. Aſia ab ipſis obſeſſa eſt: poſtremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere; cum filius Nuſa, quam reginam adpellaverant, genitus haud dubie eſſet. Nam quid ego me adpellem? quem disjunctum undique regnis & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, divitem, neque ſerviturum eſſe, per Nicomedem bello laceſſiverunt; ſceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, teſtatum antea, Cretenſes ſolos omnium liberos ea tempeſtate, & regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem

Bithynia expuli; Asiamque spolium regis Antiochi recepi, & Græciæ demsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas solvunt: Ptolemæus precio [dies] bellum prolatans; Cretenses impugnati semel jam, neque finem, nisi excidio, habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prælia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta serò probat, te remotò procul, ómnibus aliis obnoxiis, rursús tamen bellum cepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exsui classe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidio moranti frumentum defuit, nullò circum adnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium, & Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertundi, quia multitudinem, artis locis, pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria

ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, & auri esse: & ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus [belli prudentibus,] procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere: quomodo neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse? neque quicquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas olim, sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul, juxta sitos, inopes potentisque trahant, excidant; omniaque non serva & maxume regna hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt; nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani arma in omnis habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem exstinguent omnia,

aut occident: quod haud difficile eſt, ſi tu Meſopotamia, nos Armenia, circumgredimur exercitum ſine frumento, ſine auxiliis: fortuna, aut noſtris vitiis, adhuc incolumem. Teque illa fama ſequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreſſiſſe. Quod uti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie noſtra tuam prolatare, quam ſocietate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Chariſ.* l. 1.

Scalas pares mœnium altitudine. *Aruſianus.*

Diffidere inter ſe cœpere, neque in medium conſultare. *Idem.*

Multiſque ſuſpicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volentia, quæ plebs vellet.*

Suſpectuſque fuit, incertum vero an per negligentiam, ſocietatem prædarum cum latronibus compoſuiſſe. *Idem, Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & ſui cultorem exſpectans. *Aruſian.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quamquam ad id naves codicariæ occulto per hiemem fabricatæ aderant. *Non. Codicariæ naves, quæ in flumine uſui eſſe poſſunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni ſpecie. *Idem.*

Cum interim, lumine, etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menſtrua ſolvenda montem aſcendunt. *Idem.*

Pluteoſque reſcindit ac munitiones demolitur, locoque ſummo potitur. *Idem, Demoliri eſt diruere.*

Exercitum dimiſit, ut primum Alpes degreſſus eſt. *Aruſianus.*

Tetrarchas, regeſque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in ſecunda re pariter acre invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, & ſoliti nectere ex viminibus vaſa agreſtia, ibi tum, quod inopia ſcutorum fuerat, ad eam artem ſe quiſque in formam parmæ equeſtris armabat. *Nonius, Parma eſt ſcutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quaſi glutino adoleſcebant. *Chariſius* l. 1. *Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Aruſianus.*

Conſilii æger. *Idem.*

Reverſi poſtero die, multa, quæ properantes deſeruerant in caſtris, nacti, cum ſe ibi cibo vinoque læti invitarent. *Nonius, invitare eſt repleri.*

Atque hiavit humus multa, vaſta & profunda. *Idem. Hiare, aperire.*

Rurſus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi ſe laniata navigia fundo emergunt. *Aruſianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes jam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandeſtinis conſiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quis notiſſimus quiſque aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore, improbo patibulo eminens adfigebatur. *Idem, Patibulum eſt crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus v. & xxx. *Meſſus.*

Clauſi lateribus pedem. *Idem.*

Naphtas. *Probus Catholicis.*

FRAGMENTA

LIB. V.

HISTORIARUM.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro conſule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priſcianus* lib. XVIII.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum conſuli datam, miſſos eſſe. *Idem ibidem.*

Regem averſabatur. *Aruſianus.*

Ceteri negotia ſequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars ſua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Aruſianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Priſcianus* l. XIIX.

Video ingentia dona quæſitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam ſi Pompejo quid humani eveniſſet. *Aruſianus.*

Quibus de cauſſis Sullam in victoria dictatorem, equo deſcendere, ſibi uni adurgere de ſella, caput aperire ſolitum. *Non. Aruſianus. Serv.*

C. C. SALLUSTII

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

LIB. VI.

NE inrumiendi po - - - ſublicibus cavata - - - ſent. *Feſtus.*

Cujus duas inſulas propinquas inter ſe, & decem ſtadium procul a Gadibus ſitas, conſtabat ſu-

opte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in angustiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg. Virg.*

Illi tertio mense pervenere in pontum multo celerius spe Mithridatis. *Arusianus.*

Ergo senati decreto serviundumne sit. *Donatus* Act. II. Sc. II.

Pompejus oris improbi, animoque inverecundo. *Suet. de claris Gram.* cap XIV.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus* l. XI. *in voce Alvus, ad* lib. III. *Æneidos.*

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Carisius* l. II.

Communem habitum transgressus. *Priscianus* l. XIV.

Inter arma civilia æqui boni famas petit. *Seneca Epist.* CXIV.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donatus ad Andr. Terentii* Act. I. Sc. II.

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem ad Eunuch.* Act. IV. Sc. III.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus* l. XVIII.

Exercitum argento fecit. *Seneca Epist.* CXIV.

Togam paludamento mutavit. *Isidorus* lib. XIX. *Servius.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad* IV. *Æneid.*

ORATIO C. COTTÆ CONSULIS AD POPULUM:

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ; multa advorſa fuere: quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit: neque decretis labos. Malæ, ſecundæque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contra in his miſeriis cuncta me cum fortuna deſeruere. Præterea ſenectus per ſe gravis, curam duplicat: cui miſero, acta jam ætate, ne mortem quidem honeſtam ſperare licet. Nam, ſi parricida veſtri ſum & bis genitus hic deos Penatis meos, patriamque, & ſummum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus ſatis eſt, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos ſupplicia ſcelere meo vici. A prima adoleſcentia in ore veſtro privatus, & in magiſtratibus egi: qui lingua, qui conſilio meo, qui pecunia voluere, uſi ſunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciundum, exercui: avidiſſumus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republica ſuſcepi: qui victus cum illa ſimul, cum egens alienæ opis, plura mala exſpectarem; vos, Quirites, rurſus mihi patriam, deos Penatis, cum ingenti dignitate dediſtis. Pro quibus beneficiis vix ſatis gratus videar, ſi ſingulis animam, quam nequeo, conceſſerim. Nam vita & mors jura naturæ ſunt: uti ſine

dedecore cum civibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditissuma rep. Namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt; & id res cogit; quoniam defectione sociorum & Sertorii per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ marituma, & provinciarum: cum interim vectigalia parva, & bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quæ commeatus tuebatur, minore quam ante navigamus. Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, uti monet ira, supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est; quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenui corporis honestius, quam pro vestra salute, finem vitæ fecerim. Adsum en C. Cotta consul, facio, quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, & maris, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem

pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorſa, & conſulite reip. Multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Iſidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Aruſianus.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos a tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum diſſeruit. *Priſcianus.*

Inde ortus ſermo percunctantibus utrimque, Satin ſalve; quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur? *Donatus.*

Fugam noſtris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis ſeſe quiſque bonum, & ſtrenuum oſtentantes. *Iſidorus, Servius* x.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique ſedere. *Iſidorus, Servius.*

Ubi multi nefande caſu ſuper auſi, atque paſſi. *Priſcianus.*

Saguntium. *Charisius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arusianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Servius.*

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agrætius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes* l. II.

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus.*

In silva Sila fuerunt. *Servius.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cum prædixero positum insulæ. *Donatus.*

Cujus adversa voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem.*

A Gracco seditiones graves ortæ. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus. *Quintilianus* l. IV. cap. II. *Hieron. adv. Helvid. & Gell.* l. IV. cap. XV.

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primum modo Japidiam ingressus. *Servius.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventione non præstitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil.* l. VIII. *c.* III.

Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus, Servius.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem.

Vulgus amat fieri. *Quintilianus* IX. cap. III.

Non pœniturum. *Quintilianus.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius* l. I. cap. IX. *Joh. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in Hifpania T. Didio imperante, magno ufu bello Marfico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam fcriptorum celebrata funt. Comminus faciem fuam oftentabat, aliquot advorfis cicatricibus, & effoffo oculo. Quo ille dehoneftamento corporis maxume lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriofus retinebat. *Gellius* II. c. XXVII.

Curetes quia principes intelligendi divina fuerunt, vetuftatem uti cetera in majus componentem altores Jovis celebraviffe. *Lactantius.*

Italiam conjunctam Siciliæ conftat fuiffe: fed medium fpatium aut per humilitatem obrutum eft aquis, aut propter anguftiam fciffum. Inde Rhegium nominatum. *Ifidorus.*

Pompeius devictis Hifpanis tropæa in Pyrenæis jugis conftituit. *Servius.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in præliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amiffo Publico legato. *Idem.*

Ipfum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Servius, Macrobius, Prifcianus.*

Equis paria operimenta erant: quæ linea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus fupra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroneam, & viam Militarem. *Idem.*

Impediebant juſſa nautarum. *Idem.*

Nihil ſocordia claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repente mutatio non ſine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Preſſi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius. *Idem.*

Dein campi Themyſcirii: quos habuere Amazones, a Tanai flumine incertum quamobrem digreſſæ. *Servius.*

Ubi eum tota concione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe ejus opera non uſurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa ſpes auxiliorum. *Idem.*

More equeſtris prælii ſumtis tergis atque redditis, & egreſſi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Caſtra ſine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adoleſcentia bonos inſultavit. *Idem & Donatus.*

Coſa. *Servius.*

Equis, atque armis inſignibus. *Idem.*

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requiſita naturæ. *Quinctil.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hiſpaniam ſibi antiquam patriam eſſe. *Idem.*

Lyciæ, Piſidiæque agros deſpectantem. *Idem.*

Sorte ductos fuſti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in anguſtias ſcinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempeſtate ex Ponto vis Piſcium erupit. *Idem & Scholiaſtes Juvenalis.*

Introrſus prima Aſiæ Bithynia eſt, multis antea nominibus appellata. Ipſa enim eſt & major Phrygia. *Servius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingreſſus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior eſt, qua parte ſpectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & poſt eos vitam refutant: adeo illis ingenita eſt ſanctitas regii nominis. *Idem, & Philargyrius.*

Dum inferior omni via graſſaretur. *Johannes Grammat.*

Narbone conſilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Poſt defectionem ſociorum & Latii. *Donatus, Adelph.* III. 4.

Ad Jovis mandem noſtra. *Idem* IV. 2.

Morbi graves ob inediam inſolita veſcentibus. *Idem. Hecyr.* III. 2.

Atque ea cogentes non coactos scelestos magis quam miseros distringi. *Idem. Ibid.* IV. I.

Graviori bello, quo prohibituri venerant socii, frigere. *Idem* V. I.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Id. Phorm.* I. I.

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem* II. 3.

Neque est defensus dominationem Sullæ. *Idem ibid.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Servius.*

Ex insolentia avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quæ forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesque templorum ambusti manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habacuc.* cap. II.

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philarg. in* IV. *Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sani sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissumi ad hoc tempus Achæi atque Tauri sunt, quod, quantum conjicio,

locorum egeſtate rapto vivere coacti. *Gloſſæ Juvenalis.*

Atque ipſe cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticoſum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare claſſibus patefactum eſt. *Idem.*

Sane bonus ea tempeſtate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invaſere patentes, cum & pacis modo effuſas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hiſpaniam & Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia ſunt circumjecta civitati, ſuburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitaviſſe. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius ſervitium. *Servius ad* I. *Æneidos.*

Magna vis hominum convenerat agris pulſa aut civitate ejecta. *Idem ibid.*

Cum murum hoſtium ſucceſſiſſet, pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vaſta Italia rapinis, fuga, cædibus. *Idem.*

Hi ſunt qui ſecundum pocula & alias res aureas diis ſacrata inſtrumenta convivio mereantur. * *Idem ad* VIII. *Æneidos.*

In ſecunda feſtinas cohortes compoſuerat. *Idem ad* IX.

Jam repente viſus ſævire Taguns. *Idem ad* X.

Exuant armis equiſque. *Idem.*

Solas feſtinare. *Idem.*

Luſitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere inſtructa, & ſtationes locatæ pro caſtris. *Idem.*

Bellum quibus poſſet conditionibus deſineret. *Idem.*

In quis longiſſimo ævo plura de bonis falſa in deterius compoſuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obſiſtat, ferro quam fame æquius perituros. *Servius.*

Conſedit in valle virgulta nemoroſaque. *Idem.*

Paullulum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ cauſſa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis exceſſit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parenteſque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta eſt fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plauſtra ſedes ſunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Perſarum juſtos & egregios agere. *Priſcianus.*

Et Perpennam forte cognoſcit mulio redemtoris, *Acro in Horat.*

Omnium fluminum quæ in maria, qua imperium Romanum eſt, fluunt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellant, maxumum eſſe Nilum conſentitur; proxuma magnitudine eſſe Hiſtrum ſcripſit Salluſtius. *Gell.* lib. x. cap. VII.

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, ut ait Salluſtius,* cum cura dicendum, quam quod in manibus eſt. *Seneca Benef.* IV. I.

Turbinum motus vagus eſt, & disjectus, & uti Salluſtii verbis utar, vorticoſus; cometarum autem compoſitus, & certum iter carpens. *Idem. Nat. Qu.* VII. 8.

Salluſtius, auctor certiſſumus, aſſerit Tigrim, & Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diverſa euntes longius dividantur, ſpatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipſis ambitur, Meſopotamia dicitur. *Idem & Iſidor.* XIII. *Vib. Sequeſt. & Hieron. de loc. Heb.*

Pelorum promontorium Siciliæ reſpiciens aquilonem juxta Salluſtium dictum a gubernatore Han-

nibalis illic ſepulto, qui fuerat occiſus per ignorantiam regis, cum ſe ejus dolo crederet eſſe deceptum. *Servius & Iſidorus.*

Ariſtæus, uti Salluſtius docet, poſt laniatum a canibus Actæonem filium matris inſtinctu Thebas reliquit, & Ceam inſulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: poſtea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam tranſivit, poſt delatus eſt Cumas. *Servius.*

Salluſtius duces laudat, qui victoriam** incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares Inſulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famoſi, victi a Minoe, uti Salluſtius & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troja Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, ſecundum Salluſtium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania a Dardano Jovis & Electræ filio, aut ſecundum Salluſtium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Salluſtius Scyllam ſaxum eſſe dicit, ſimile formæ celebratæ procul viſentibus. *Idem.*

In Sicilia eſt Enceladus, Othus in Creta, ſecundum Salluſtium. *Id.*

Salluſtius ait, Hiſpanorum morem fuiſſe, ut in*** bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur a matribus. *Idem.*

Orion, juxta Salluſtium, oritur juxta ſolis æſtivi pulſum. *Idem.*

In Flaminia eſt civitas quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Salluſtius a Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getæ ſunt Myſii, quos Salluſtius a Lucullo dicit eſſe ſuperatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum cauſſa fuerat navigatio, uti Salluſtius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis uſos eſſe antiquos, Livius & Salluſtius docent. *Idem.*

Vices ſignificant pugnam, quia* per viciſſitudinem pugnabatur, ut inquit Salluſtius. *Idem.*

Creta medio jacet inſula ponto, id eſt, ſecundum Salluſtium, procul a continenti. *Idem.*

Primo menſe veris dicitur novum ver, ſecundo ver adultum, tertio præceps: ſicut etiam Salluſtius dicit ubique, nova æſtas, adulta, præceps. *Id.*

Salluſtius in Hiſtoriis tradit, Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acron.*

Inſulas fortunatas Salluſtius inclutas eſſe ait Homeri Carminibus. *Servius.*

Proxumum dicebant veteres, non ſolum adhærens, & adjunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium extitiſſet, *Virg. Æn.* l. v.

Proxumus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius.

Ita & Sallustius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod Κριῦ μέτωπον, appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Mæotici
Situs quis esset æquoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. In arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem. Nam speciem efficit Scythici arcus. *Servius ad* III. *Æneidos.*

—— *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia se angustiæ Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius. *Servius.*

Teia autem dicta est a Teio Anacreontis Poetæ Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porro Sallustius auctor certissumus asserit, tam Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Servius.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus ad Ruf.*

Calpurniani diſcipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res eſt gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Salluſtius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulſat. *Tertull. de anima.*

Sarcaſmus Chlevaſmo proxima eſt, & ſimilis figura, qua adverſariorum facta, cum exacerbatione admiſſi laceſſimus. Ut apud Salluſtium de Sullæ crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de ſchematis lexeos.*

Meſopotameni homines effrenatæ lubidinis ſunt, ut Salluſtius meminit in utroque ſexu. *Gloſſæ in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Salluſtius, qui oræ maxumæ qua Romanum eſſet imperium contrarius piratis. Si omnes ſocios & maxume Græcos Aſiaticos ac Siculos fortunis omnibus ſpoliaverunt. *Eædem Gloſſæ.*

Σαλλυςίυ δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὦφθαι Ρ῾ωμαίοις καμήλυς, λέγοντος, ἐι μήτε πρότερον τὺς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντες. Ἀντίοχον ᾤετο, μήτε τὺς ἔναγχος πρὸς Ὀρχομενῷ καὶ περὶ χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένυς, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id eſt:* Salluſtium demiror, qui autumat, tum primum viſos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchome-

num & Chæroneiam certaverunt cum Archelao, noſſe putaverit Camelum. *Plutarchus.*

Σαλλέςιος μὲν ἦν φησὶ, χαλεπῶς διατεθῆναι τὲς ςρατιώτας πρὸς αὐτὸν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῦ πολέμε πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id eſt:* At Salluſtius quidem fuiſſe milites jam inde a principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem.*

L E C T O R I.

HACTENUS *Fragmenta florentiſſimi Rerum Romanarum ſcriptoris, quæ extare putamus. Cetera quæ ſequuntur, in MS. Servio legi auctor eſt V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione a Petro Daniele IC. procurata non comparent.*

* m or Trequii præter s r ciem neceſſariam haud multo ſecus quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumni gravitate, neque ex poſtrema fuga, cum ſevero edicto juberentur, ullis ad ſigna redeuntibus, & qui reliqui erant per ſumma flagitia detrectantibus militiam, Quæſtorem ſuum C. Thoranium ex quo præſente vera facilime noſcerent. *** commiſerant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante ſetui debacrlttur, nefandum in modum perverſo vulnere & interdum lacerum corpus ſemianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco ſervi, quos ingenium ſocios dabat, abdita a dominis, aut ipſos trahebant ex occulto, neque ſanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & ſervili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri noſtris cœpit, & promi lingua. Qua Varinius contra ſpectatam rem incaute motus novos incognitoſque & aliorum caſibus purculſos milites, ducit tamen ad caſtra fugitivorum. Preſſo gradu ſilentes jam, neque tam magnifice ſumentes prælium, quam poſtulaverant. Atque illi certamini conſcii inter ſe juxta ſeditionem erant. Crixo & gentis ejuſdem Gallis atque Germanis obviam ire & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

INCERTI AUCTORIS
EPISTOLÆ DUÆ
AD
C. CÆSAREM
DE REP. ORDINANDA
SALLUSTIO FALSO ADSCRIPTÆ.

EPISTOLA I.

PRO vero antea obtinebat, regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant quasi per lubidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, fabrum esse quemque fortunæ: atque in te maxume, qui tantum alios prægressus es, uti prius defessi sunt homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, for-

midatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perverſe conſulunt: & eo ſe munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cum ipſe bonus, atque ſtrenuus ſit, uti quam optumis imperites. Nam peſſumus quiſque aſperrume rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius eſt, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius geſſiſti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives ſunt. Inter has difficultates evadendum eſt tibi; atque in poſterum firmanda reſp. non armis modo, neque adverſum hoſtes, ſed, quod multo majus, multoque aſperius eſt, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique ſapientia rès huc vocat: quæ quiſque optuma poteſt, uti dicant. Ac mihi ſic videtur: qualicumque modo tu victoriam compoſueris, ita alia omnia futura.

Sed jam, quo melius faciliuſque conſtituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna, quam ſapientia: quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia neceſſitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quiſquam; neque, ſi pati potuiſſet, orbis terrarum bello concuſſus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis, quam judicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem, ſecuti. Per idem

R

tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in ſpem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in caſtra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, poſtremo omnia, quæ corrupto animo lubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, ſicuti hoſtibus, uti vident, defluxere: pauci reſtitere; quibus majus otium in caſtris, quam Romæ, futurum erat, tanta vis creditorum impendebat. Sed ob eaſdem cauſſas immane dictu eſt, quanti, & quam multi mortales poſtea ad Pompeium diſceſſerint: eoque per omne tempus belli quaſi ſacro, atque inſpoliato fano debitores uſi.

Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum eſt: hoc uti civiliter deponas, illa ut quam juſtiſſima, & diuturna ſit: de te ipſo primum, qui ea compoſiturus es, quod optumum factu eſt, exiſtuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quemquam multis metuendum eſſe, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque adverſus, neque ab tergo, aut lateribus tutus ſis? ſemper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate & clementia imperium temperavere, his læta & candida omnia viſa; etiam hoſtes æquiores, quam aliis cives. An qui me his dictis cor-

ruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent? Scilicet quod, ea, quæ externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem expianda.

An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio intercepit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica, pecoris modo, conscissam. Heu quam illa occulta civium funera & repentinæ cædes; in parentum, aut liberorum sinum fuga mulierum, & puerorum; vastatio domuum, ante partam a te victoriam, sæva atque crudelia erant! Ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse, utrius vestrum arbitrio, injuriæ fierent: neque receptam, sed captam a te remp. & ea caussa exercitus stipendiis confectis optumos, & veterrimos omnium advorsum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri atque profundæ lubidini sumtus quærerent: atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victo-

ria, ſeſe geſſerit; quoque modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem talis voluptatis ſine dedecore attigerit.

De bello ſatis dictum. De pace firmanda quoniam tuque & omnes tui agitatis: primum id, quæſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita, bonis maliſque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego ſic exiſtumo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conſerturos; ita defeſſos & exſangues Regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur ſunt & concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, ſi ſumtuum & rapinarum licentiam demſeris; non ad vetera inſtituta revocans, quæ jam pridem, corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuique rem familiarem finem ſumtuum ſtatueris: quoniam is inceſſit mos, ut homines adoleſcentuli, ſua atque aliena conſumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus, denegare, pulcherrumum putent: eam virtutem, & magnitudinem animi; pudorem atque modeſtiam pro ſocordia æſtiment. Ergo animus ferox, prava via ingreſſus, ubi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modo, modo in cives: movet compoſita,

& res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere.

Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant. Quorum si saluti potius, quam lubidini consules; illosque nosque & socios in pace firma constitues: Sin eadem studia, artesque juventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis caussa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse, per deos, remp. & omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudelis pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur; sed uti pravas artes, malasque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patria expellerentur; retinuisse ab stultitia & falsis voluptatibus, pacem, concordiam stabilivisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris.

Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxume fretus est, negotii magnitudine & quia tibi terræ & maria simul omnia componenda sunt. Quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit: magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juventus probitati, & industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum atque decus demseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clari viri magnitudinem invenissent; quæ res populos nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis àmplissima regna, & imperia, corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contemsisse, & victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando.

Nam domum, aut villám exstruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, & omnia potius, quam semet, visendum efficere; id

est non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti atque claudo, pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque & se præcipitant. Verum hæc & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta aut inæqualis sit: cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia & colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibique gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi. Non pejus videtur, pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: verum enim ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua promta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam

five hac, seu meliore alia via perges; a me quidem pro virili parte dictum & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque evenire sinant.

EPISTOLA II.

AD C. CÆSAREM.

Scio ego, quam difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremo cuiquam mortali, cujus opes in excelso sunt; quippe cum & illis consultorum copiæ adsint; neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit. Quin etiam sæpe prava magis, quam bona consilia prospere eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere; atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant; sed etiam, uti rempublicam domi militiæque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitam haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accide-

rit. Idque non temere, aut ex fortuna tua decrevi; sed quia in te, præter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quam in secundis, rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod & prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent.

Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promtu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit, plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit, in prætura inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem fari quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa republica. Quæ profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul a vero.

Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod sibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eisdem tibi restituendum est. Primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumtibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in servitute reliquit. Judicia tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt; suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam urbe capta, lubidine ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam, more suo, per servitium exercerent. Sed homines inertissumi, quorum omnis vis virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio ac dissensio civilis tot unquam illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoria animus tam præceps tamque immoderatus fuit?

L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostium partes suas mu-

niri intelligebat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi praeterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiae, mactati sunt: cum interea importunissuma genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequivere: non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignavissumi vita sua commutare volunt? scilicet neque illis tantae voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto moerori tua dignitas; qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maxumum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quae vera atque utilia factu putes.

In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a majoribus accepi, in patres & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. Itaque saepius in civitate

ſeceſſio fuit: ſemperque nobilitatis opes deminutæ ſunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia ſuper leges erat; neque divitiis, aut ſuperbia, ſed bona fama, factiſque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quiſque in armis, aut militia, nullius honeſtæ rei egens, ſatis ſibi, ſatiſque patriæ erat. Sed ubi eos paullatim expulſos agris, inertia atque inopia incertas domos habere ſubegit: cœpere alienas opes petere, libertatem ſuam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapſus eſt: & pro communi imperio, privatim ſibi quiſque ſervitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitaſque varias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeſſendam rempubl. Ceterum, additis novis civibus, magna me ſpes tenet, fore, ut omnes expergiſcantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his ſervitutis amittendæ cura orietur. Hos, ego cenſeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis conſtituas: ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere deſinet.

Sed non inſcius, neque imprudens ſum cum ea res agetur, quæ ſævitia, quæque tempeſtates hominum nobilium futuræ ſint, cum indignabun-

tur, omnia funditus miſceri, antiquis civibus hanc ſervitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo: malum facinus in ſe committere, qui incommodo reip. gratiam ſibi conciliet; ubi bonum publicum etiam privatim uſui eſt: id vero dubitare adgredi, ſocordiæ atque ignaviæ duco. M. Livio Druſo ſemper conſilium fuit, in tribunatu ſumma ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent. Sed homines factioſi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & ſibi quiſque conſcius, malo atque infido animo eſſe, de M. Livio Druſo juxta, ac de ſe, exiſtumaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eum niſi, ſua & ipſius conſilia diſturbaverunt. Quo tibi, Imperator, majore cura fideque amici, & multa præſidia paranda ſunt.

Hoſtem adverſum opprimere, ſtrenuo homini haud difficile eſt: occulta pericula neque facere, neque vitare bonis in promtu eſt. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres & no-

vos coalescat. Sed multo maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. Aliter, neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum, magisque acceptum videt, primo æstuat, multaque in pectore voluit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit. Quippe gloria industria alitur; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremo ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una & ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecucuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus judicaverit; si neque prætor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu fa-

cile populi judicium fit. Judices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis judicare placet, sed numero plures, quam judicant. Neque Rhodios, neque alias civitates umquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, & pauper, ut cuique sors tulit, de maxumis rebus juxta, ac de minumis disceptat.

Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus sorti centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret; fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certan-

dum eſt; cujus ſi dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, ſi virtute ſatis valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, eſſent. Quia deſidia, & inertia, & ſtupor eos, atque torpedo, invaſit; ſtrepunt, obtrectant, alienam famam bonam ſuum dedecus æſtumant.

Sed, quid ego plura, quaſi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in conſulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui conſulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis eſt, cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeſte nominari nequeant, inhoneſtiſſuma. Unius tamen M. Catonis ingenium verſutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc diſciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla ſunt. Quippe, cum domi libertatem ſuam per inertiam amiſerint; cenſeſne eorum præceptis imperium haberi poſſe? Reliqui de factione ſunt inertiſſumi nobiles: in quibus, ſicut in ſtatua, præter nomen, nihil eſt additamenti. L. Poſtumius, & M. Favonius, mihi videntur quaſi magnæ navis ſupervacua onera eſſe, ubi ſalvi pervenere, uſui ſunt; ſi quid adverſi coortum eſt, de illis potiſſumum jactura fit, quia pretii minumi ſunt.

Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque differui: de fenatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Poftquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, fed animum in litteris agitavi, quod natura firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita, multa legendo atque audiendo, ita comperii, omnia regna, item civitates, nationes ufque eo profperum imperium habuiffe, dum apud eos vera confilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas ea corrupere; poft paullo imminutæ opes, deinde ademtum imperium, poftremo fervitus impofita eft. Equidem ego fic apud animum meum ftatuo: cuicumque in fua civitate amplior illuftriorque locus, quam aliis eft, ei magnam curam effe reip. Nam ceteris, falva urbe, tantummodo libertas tuta eft: qui per virtutem fibi divitias, decus, honorem, pepererunt, ubi paullum inclinata refp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defenfat: omnibus locis adeft, feftinat: quanto in fecundis rebus florentior fuit, tanta in adverfis afperius magifque anxie agitat. Igitur ubi plebes fenatui, ficuti corpus animo, obedit, ejufque confulta exfequitur: patres confilio valere decet, populo fupervacanea eft calliditas. Itaque majores noftri, cum bellis afperrumis pre-

merentur, equis, viris, pecunia amiſſa, nunquam defeſſi ſunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hoſtium, non adverſa res, ingentem eorum animum ſubegit, quin, quæ virtute ceperant, ſimul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus conſiliis, quam bonis præliis, patrata ſunt. Quippe apud illos una reſp. erat, ei conſulebant; factio contra hoſtes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non ſuæ quiſque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos ſocordia atque ignavia invaſit, ignari laboris, hoſtium, militiæ, domi factione inſtructi, per ſuperbiam cunctis gentibus moderantur.

Itaque patres, quorum conſilio antea dubia reſp. ſtabiliebatur, oppreſſi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt, ut eorum, qui dominantur, ſimultas, ac arrogantia fert: ita bonum malumque publicum exiſtumant. Quod ſi aut libertas æqua omnium, aut ſententia obſcurior eſſet; majoribus opibus reſp. & minus potens nobilitas eſſet. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile eſt; quippe cum illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo, pleraque inſititia ſit, ſententias eorum a metu libera: Ita occulte ſibi quiſque alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis, & malis,

ſtrenuis, & ignavis, optabilis eſt. Verum eam plerique metu deſerunt, ſtultiſſumi mortales. Quod in certamine dubium eſt, quorſum accidat, id per inertiam in ſe, quaſi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari poſſe ſenatum puto: ſi numero auctus per tabellam ſententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præſidii plus, & uſus amplior eſt. Nam fere, his tempeſtatibus, alii judiciis publicis, alii privatis ſuis atque amicorum negotiis implicati, haud ſane reip. conſiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam ſuperba imperia diſtinuere. Homines nobiles cum paucis ſenatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, facere. Verum ubi, numero ſenatorum aucto, per tabellam ſententiæ dicentur; næ illi ſuperbiam ſuam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudeliſſume imperitabant.

Forſitan, imperator, perlectis litteris, deſideres, quem numerum ſenatorum fieri placeat: quoque modo in multa & varia officia diſtribuatur; judicia quoniam primæ claſſis mittenda putem, quæ deſcriptio, qui numerus in quoque genere futurus ſit. Ea mihi omnia generatim deſcribere haud difficile factu fuit: ſed prius laborandum viſum eſt de ſumma conſilii, idque tibi probandum ve-

S 2

rum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promtu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumeque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, & quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro hortorque, ne clarissumus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed, ex natura, diversa præmia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet.

Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissumi viri, in optuma urbe, decus præsidiumque nobis, hostibus terrorem! Quæ multis laboribus & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum familiamque in patria clarissumam; præterea bonas artes, honestas

divitias; poſtremo omnia honeſtamenta pacis, & præmia belli. Pro his ampliſſumis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; ſed uti libertatem everſam reſtituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempeſtate, tametſi domi militiæque præclara facinora egiſti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis eſt: ſi vero urbem ampliſſumo nomine, & maxumo imperio, prope jam ab occaſu reſtitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe ſi morbo jam, aut fato huic imperio ſecus accidat; cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, cædes oriantur? quod ſi tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi: poſtero tempore, rep. reſtituta, ſuper omnes mortales gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, ſæpe invidia, fatigat: ubi anima naturæ ceſſit, demtis obtrectationibus, ipſa ſe virtus magis magiſque extollit. Quæ mihi utilia factu viſa ſunt, quæque tibi uſui fore credidi, quam pauciſſumis potui, perſcripſi. Ceterum deos immortales obteſtor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicæ proſpere eveniat.

IN

M. TULL. CICERONEM DECLAMATIO

FALSO SALLUSTIO ADSCRIPTA.

GRAVITER & iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed cum in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem? P. C. diripi remp. atque audacissumo cuique esse perfidiæ? apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissumo cuique & sceleratissumo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissumi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jactura per-

didicisti? Itaque minume mirandum est, quod eam flagitiose venditas, quam turpissume parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitares, homo flagitiosissume, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in concilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi: civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit. Quasi vero non illius conjurationis caussa fuerit consulatus tuus; & idcirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de rep. consuluisti, cum legis Plautiæ judicia domi faciebatis: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanam, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proxumus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid ti-

bi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum & Pompeianum infinito sumtu ædificaveris? Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine & miseriis civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: remp. caram habet, neque terrore, neque gratia commovetur: Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi. Immo vero homo levissumus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, levissumus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissumæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissuma. Atque is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, & miseram, quæ crudelissumam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubidine erant, cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ necisque potestatem ad te unum revocaveras. Atque parum est, quod impune fecisti: verum etiam com-

memorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris, quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostros odio tuo onerabis? etiamne molestissumis verbis insectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in concilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti, quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris: (Quo jure, cum de exsilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequebaris?) quos tyrannos appellabas, eorum potentiæ faves: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem dementes ac furiosos vocas. Vatinii caussam agis: de Sextio male existumas: Bibulum petulantissumis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxume odisti, ei maxume obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti: levissume transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes,

IN SALLUSTIUM
DECLAMATIO
QUÆ
CICERONI FALSO TRIBUITUR.

Ea demum magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti, æqualem ac parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obſcenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu, aliter, ac tu, loqui poteſt: neque, qui tam illoto ſermone utitur, vita honeſtior eſt. Quo me vertam, P. C? unde initium ſumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt uterque noſtrum. Quod ſi aut de mea vita, atque actibus, huic conviciatori reſpondero, invidia gloriam conſequetur: aut, ſi hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, ſi forte offendimini, juſtius huic, quam mihi, ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, & in hunc minime mentitus eſſe videar. Scio me, P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem,

quod nullum vos ſciatis novum crimen in Salluſtium audituros, ſed omnia vetera recognituros, quis & meæ, & veſtræ jam, & ipſius aures calent. Verum eo magis odiſſe debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus poſuit rudimentum; ſed ita ingreſſus eſt, uti neque ab alio vinci poſſit, neque ipſe ſe omnino reliqua ætate præterire. Itaque nihil aliud ſtudet, niſi, uti lutulentus ſus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ ſordes eluuntur: ſed eſt quædam calumnia, quam unuſquiſque noſtrum teſtante animo ſuo fert, de eo, qui falſum crimen bonis objectat. Quod ſi vita iſtius memoriam vicerit: illam P. C. non ex oratione, ſed ex moribus ſuis ſpectare debetis. Jam dabo operam, quam maxume potero, brevi ut faciam. Neque hæc altercatio noſtra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim reſp. privatis creſcit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis ſit vir, poteſt latere.

Primum igitur quoniam omnium majores Criſpus Salluſtius ad unum exemplum & regulam quærit, velim mihi reſpondeat, numquid, quos protulit Scipiones & Metellos, vel Fabios, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res geſtæ ſuæ, & vita innocentiſſume acta commendavit? quod ſi hoc fuit illis initium nominis & dignitatis, cur non æque de nobis exiſtumetur?

cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrume acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus. Quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi; uti, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti, & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omnique odio carent, & invidia; sed cum iis, qui mecum una in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in vindicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo, quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent: At quanto meliore loco respublica staret, si tu par ac similis scelestorum civium, una cum illis adnumeratus esses! An ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*, qui toga-

tus armatos, & paçe bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam natam me consule Romam;* qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium exstinxi?

Neque te tui piget, homo levissume, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod in ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere, cujus semper nocens eguisti patrocinio? An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc ut nova atque inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, quæ facilius se mulieres a viris abstinuerunt, quam tu vir a viris; satis docte ac perite fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, ut vicissim tuas compellarem. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re fami-

liari: quæ multo mihi minor eſt, quam habere dignus ſum. Atque utinam ne tanta quidem eſſet quanta eſt; uti potius amici mei viverent, quam ego teſtamentis eorum locupletior eſſem! Ego fugax, Criſpe Salluſti? Furori tribuni pl. ceſſi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quam univerſo populo R. civilis eſſem diſſenſionis cauſſa: qui, poſteaquam ille ſuum annum in rep. perbacchatus eſt, omniaque quæ commoverat, pace & otio reſederunt; hoc ordine revocante, atque ipſa Rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, ſi cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo ſuperet, cum univerſi vos, populuſque R. frequens adventu meo gratulatus eſt. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æſtimaverunt.

Neque hercule mirum eſt, ſi ego ſemper juſtas omnium amicitias exiſtimavi. Non enim uni privatim ancillatus ſum, neque me addixi: ſed quantum quiſque reip. ſtuduit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem; multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, niſi leges: multi arma ſua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam poſſe, niſi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos ſuis viribus abuſi ſunt. Itaque non eſt mirum, ſi nullius amicitia uſus ſum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me

pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sexti insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ enim laudes egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset disserendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis?

Nunc ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum prætereeam: qui si nunquam in vita sua peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, quam impudicus & procax, adoleveris. Posteaquam immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit, & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat: cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile exputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit,

vendidit. Et cui dubium poteſt eſſe, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede geſſerit omnia? Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Craſſi domo habitet; cum ipſe reſpondere non queat, quis in ipſius habitet paterna domo. At hercule! lapſus ætatis tirocinio, poſtea ſeſe correxit. Non ita eſt: ſed abiit in ſodalitium ſacrilegi Nigidiani: bis judicis ad ſubſellia attractus, extrema fortuna ſtetit: & ita diſceſſit, uti non hic innocens eſſe, ſed judices pejeraſſe, exiſtimarentur. Primum honorem in quæſtura adeptus, hunc locum & hunc ordinem deſpexit: cujus aditus ſibi quoque, ſordidiſſimo homini, patuiſſet. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos eſſent, cum omnibus matrum familiarum viris opprobrio eſſet, confeſſus eſt, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora veſtra.

Vixeris, uti libet, Salluſti; egeris, quæ volueris; ſatis ſit, unum te tuorum ſcelerum conſcium eſſe; noli nobis languorem, & ſoporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum noſtrarum: ſed ita experrecti non ſumus, ut a te cavere poſſimus. Audacia tua vincit ſtudia noſtra. Ecquod hunc movere poſſit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod ſi nihil pro me tibi reſpondere voluiſſem; ſed illud cenſorium elogium Ap. Claudii, & L. Piſonis, in-

tegerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te umquam vidimus. Nisi forte in ea te castra conjecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victor, qui exsules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, ut nihil in eo non venale habuerit, cujus aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis exemplar erat Sallustius, quo tamquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum, cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum novarum.

At postea quam prætor factus est, modeste se gessit & abstinenter. Nonne ita provinciam vas-

tavit, ut nihil neque paſſi ſint, neque exſpectarint gravius ſocii noſtri in bello, quam experti ſunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhauſit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhauſit, quantum voluit. Ne cauſſam diceret, ſeſtertio duodecies cum Cæſare paciſcitur. Quod ſi quidpiam eorum falſum eſt; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam ſomnio beatus, hortos pretioſiſſimos, villam Tiburti C. Cæſaris, reliquas poſſeſſiones paraveris? Neque piguit quærere, cur ego P. Craſſi domum emiſſem: cum tu veteris villæ dominus ſis, cujus paullo ante fuerat Cæſar? modo, inquam, patrimonio non comeſo, ſed devorato, quibus rationibus repente factus es tam adfluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem ſuum ſatis honeſtum quiſquam ſibi ducit, niſi ſimilis, ac par tui?

At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum ſive tu es ſimilis, ſive illi tui, nihil ad omnium ſcelus, ac nequitiam addi poteſt. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt inſolentem. Tu, Criſpe Salluſti, tantidem putas eſſe bis ſenatorem, & bis quæſtorem fieri, quanti bis conſularem, & bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus eſt dicere. Is

demum maledicit, qui non poteſt verum ab altero audire. Sed tu omnium menſarum adſecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem poſtea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli memoria. Quid enim hoc gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Deſine bonos petulantiſſima conſectari lingua: deſine morbo procacitatis iſto uti: deſine unumquemque moribus tuis æſtimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiſerunt. Mihi quidem ratio habenda eſt, non quid Salluſtius merito debeat audire, ſed ut ea dicam, ſi qua ego honeſte effari poſſum.

JULII EXSUPERANTII

OPUSCULUM

DE

MARII, LEPIDI, AC SERTORII

BELLIS CIVILIBUS.

Quod cum in vetere quodam Sallustii codice, bello Catilinario & Jugurthino in fine sit additum, Historiarum Sallustii breviarium quoddam esse videtur.

EX BIBLIOTHECA PITHOEANA.

Cum Lucius Metellus Proconsul, contra Jugurtham in Numidiam exercitum duceret, Marium ex gregariis militibus genere ignobilem, sed virtute præstantem, secum habuit. Quem cum militibus quæstorem fecisset, ita se factis fortibus promiserat, ut hostibus terrori, Romano imperatori carus esset. Sed victimas immolanti numinibus in oppido Numidarum, cui nomen est Utica, haruspices magna quædam impendere Mario responderunt: atque hortati sunt, ut quæ vellet, auderet, peteretque celsiora natalibus, meritisque majora: siquidem cuncta videbatur favor spondere fortunæ. Tunc capiendi consulatus invasit

magna cupiditas, ad quem petendum paratus ſuffragiis, relicta provincia Metello, Romam venit: ibique de Metelli rebus loquendo corruptius, ac ſuam extollendo virtutem effecit animos vulgi cupidos novitatis, in ſuum excitando favorem, adjuvantibus Tribunis plebis. Nam eo tempore inter patres ac populum, ſtudio dominationis, erant excitata certamina. Ita factum eſt, ut quaſi in perniciem nobilitatis, quam lacerabat injuriis, Marius novis extolleretur honoribus. Itaque comitiis conſularibus, univerſus populus, qui ad eligendum convenerat, Marium conſulem juſſit: & erepta Metello provincia, in Numidiam miſſus eſt.

II. Is accepto conſulatu, quaſi ſpolium victoriæ ſuperatis patribus oſtentabat; aperteque ſe eorum potentiæ profitebatur adverſum. Sed cum militem novum ſcriberet, primum omnium capite cenſos cives infidoſque atque inutiles duxit ad bellum; ut hac ratione cum publico detrimento populo gratiam redderet, a quo ſperatos honores acceperat. Nam populus Romanus per claſſes diviſus erat, & pro patrimonii facultate cenſebatur. Ex iis omnes, quibus res erat, ad militiam ducebantur. Diligenter enim pro victoria laborabant, qui ex libertate bona patriam defendebant. Illi autem, quibus nullæ opes erant, caput ſuum, quod ſolum poſſidebant, cenſebantur, & belli tempore in mœnibus reſidebant. Facile enim poterant exiſtere

proditores: quia egeſtas haud facile habetur ſine damno. Hos igitur Marius, quibus non fuerat Reſp. committenda, duxit ad bellum. Sed forte L. Syllam legatum, unum de nobilibus, in provinciam duxit. Atque ibi confecto feliciter bello, & Jugurtha capto, ad urbem rediere victores. Atque ſtatim, virtute cognita, Marius in Galliam miſſus, quæ tunc Romanos fines hoſtili incurſione vexabat.

III. Eodem tempore Mithridates cum magnis copiis univerſam Aſiam urbeſque ſociorum expugnando atque vaſtando cœpit affligere. Ad quem coercendum L. Sylla eſt cum exercitu deſtinatus, cujus in Africano bello probata erat corporis atque animi magnitudo. Hoc ubi Mario compertum eſt, terminare, quod gerebat, prœlium feſtinavit: & homo infinitæ cupidus gloriæ, non patiebatur libertatem dignitatemque Romanam alterius virtute defendi. Contuſis igitur Gallis, vaſtataque natione penitus barbarorum, Romam iterum victor intravit. Itaque inſtinctu ejus Sulpicius Tribunus plebis legem tulit, ut auferretur Syllæ provincia ac Mario daretur. Hoc Syllæ ubi nunciatum eſt, Murenam legatum ſuum provinciæ Valerianiſque præfecit militibus, quos infidos bellis exiſtimabat eſſe civilibus: & cum parte exercitus, injuriæ dolore commotus, ad extinguendam Marianam venit factionem. Statim ut Ro-

mam venit, resistentem sibi Sulpicium & seditiosis concionibus R. P. disturbantem, cum multis, quos sibi socios adsciverat, trucidavit; atque Marium ipsum, machinatorem tantæ contumeliæ, in exilium impetu detrusit armorum: atque ille quotiens victor, per Gallorum atque Afrorum rura, quæ ipse vastaverat, naufragus atque egenus erravit.

IV. Dum hæc aguntur, Cinna & Octavius facti sunt Consules: quorum Cinna de partibus Marianis fuit. Hic legem tulit, ut novi cives, qui aliqua ratione Romanam acceperant civitatem, cum veteribus nulla discretione suffragium ferrent. Hoc videlicet in eorum gratiam faciebat, qui Marium suffragiis suis extulerant, & amplissimis honoribus decorarant. Sed hæc lex injuriosa erat in veteres cives, qui meritum dignitatis videbantur amittere, si cum novis indignis in ferendo suffragio jungerentur. Ob hoc itaque Octavius collega commotus, ut seditionibus privaretur, collegam suum Cinnam, adnitentibus veteribus civibus, in exilium misit armatus, munitus videlicet copiis Syllæ. Quæ cum agerentur, maximus ex utrisque partibus civium numerus interemptus est. Expulsus igitur Cinna cum vagaretur, ad Africam, ubi Marius inops erat, forte pervenit: atque ibi communicato consilio, sollicitatis animis perditorum, & de ergastulis erutis servis, exercitum confece-

runt; & armata validissima manu juventutis, ad urbem venerunt, atque Octavium Syllæ satellitem superatum necaverunt. Tunc varia crudelitas pervagata est, ut nobilitas omnis ad fugitivorum trucidaretur arbitrium. Atque eo immanis sævitia Cinnæ fuit, ut nec illis parceret, quorum opera erat victor effectus. Et cum hac insolentia in omnes communiter baccharetur, cum haberet conciones, a militibus suis occisus est. Tum Marius, ne sine socio dominatum sustinere non posset, in locum Carbonem sibi in septimo consulatu collegam subrogavit.

V. Tum Sylla, tanta indignatione commotus, contra Marium atque Carbonem exercitum duxit; & inter se ferali certamine Romani exercitus conflixere. In quo bello superatus est Marius. Tum vero Sylla victor, quicquid in urbe remanserat, crudeliter persecutus est; & R. P. vindicatam non reddidit legibus, sed ipse possedit; ac se talem præbuit, ut Cinnana ac Mariana, quod ultum erat, dominatio quæreretur. Hinc Sallustius; *bonis initiis malos eventus habuit*. Nam fuerunt bona principia, quod oppressam voluit civium defendere libertatem: mali eventus, ut superatis dominis, & ducibus sævis, gravius ipse civitatem quassavit, qui se publicæ calamitatis fore promiserat defensorem. Hic cum teneret imperium, multas leges ac jura præscripsit, multas ci-

vitatibus immunitates vectigalium dedit, multos Romana civitate donavit.

VI. Hujus acta cum conatur Lepidus in suo consulatu subvertere, contra collegam Catulum civile prœlium gessit, & victus est. Nam congregatis iis, in quorum possessiones novos colonos de suis militibus Sylla victor immisit, ac sibi conjunctis liberis proscriptorum, ingentem congregavit exercitum: pollicendo, si vicissent, se bona patria restituturum. Plebi quoque, multis muneribus publice privatimque largitis, carus videbatur, ac publicæ libertatis assertor. Sed in Etruriæ litore commisso prœlio cœperat Lepidus esse superior per armatam multitudinem, quæ odio rerum Syllanarum, se Lepidi partibus applicarat. Sed Pompeius de Gallia rediens, non passus est Lepidi audaciam cum publicis detrimentis impune bacchari. Nam fugientes ejus copias ac se implicantes festinatione formidinis, ita prostravit, ut majore numero privatus, in Sardiniam confugeret; ut impedito commeatu, populum Romanum fatigaret inopia, ac suas vires armis copiisque & omni instrumento reficeret. Atque ibi contrario Proprætore, variis prœliis gravibusque conflixit. Nam sollertissime tutando provinciam effecit, ut Lepidi consilia vana forent. Undique enim prohibitus, & munitionibus ac civitatum expugnatione depulsus, nequivit co-

gitata perficere. Ac dum multa parat, morbo gravi oppreſſus ac mortuus eſt.

VII. Cujus ſocius & adminiſter Perpenna, ob delictum tanti facinoris ſupplicium timens, ex Sardinia in Hiſpaniam tranſvectus eſt; ac ſe Sertorio ſociavit, qui tum Romanis armis quaſſabat imperium. Nam hic Sertorius de Marii partibus fuit. Nam Norbano & Scipione conſulibus, cum ex Aſia Sylla contra Marium atque factionem veniret infeſtus, timens Senatus iram, ne malo publico certamina inter duces orirentur, ſtatuit, ut curarent Conſules, ne R. P. acciperet detrimentum. Hoc itaque Senatus conſulto excitati Conſules, contra venientem Syllam, atque omnibus exitium minitantem, præſidia ſibi cujuſque generis parare cœperunt, & duces idoneos, ad quorum induſtriam pertineret cura bellorum. In queis elegere Sertorium. Parato validiſſimo exercitu proceſſere; &, vetante Sertorio, colloquia Conſules permiſerunt inter ſuum & Syllæ exercitum; & facta proditio eſt, omniſque exercitus Syllæ traditur. Tunc Sertorius deſtitutus, atque omni copiarum nudatus auxilio, in Etruriam confugit, iram metuens Syllæ, ne exigeret gravem de ſuperato hoſte vindictam. Erat autem Etruria fidiſſima partibus Marianis, qui ab ipſis Romanam, quam antea non habebant, acceperant civitatem. Timentes igitur Etruſci, ne beneficium tantæ dignitatis

a Marianis acceptum, Sylla revocaret, si adversæ partes essent amputatæ, penitus ad Sertorium se atque alios ejusdem factionis duces applicarunt, omnia, quæ imperaret, sine recusatione promittentes esse facturos. Itaque factum est, ut rursus firmissimus XL. cohortium comportaretur exercitus. Nam & multi milites, qui se venienti Syllæ tradiderant, frustrationis, ad priorum ducum castra reverterunt, quæ ante prodiderant. Inter hæc facti sunt Marius septies & Carbo Consules.

VIII. Tunc Sertorius, de Marii potestate securus Romam venit, & omnium cœpit accusare segnitiem, & ex multis promtissimis factis Syllæ industriam virtutemque laudare; cui nisi obviam iretur, actum jam ac debellatum foret. Tum Consules principesque alii factionis, tanto verborum pondere castigati, sive ut æmulum ac vehementem negligentiæ correctorem ab oculis removerent, sive ut feroci provinciæ, cujus infidelitatem timebant, idoneum præponerent ducem misere in citeriorem Hispaniam; atque ei mandatum est, ut transiens res in Gallia Transalpina componeret. Sed ubi in provinciam venit, ita strenue sociorum animos jam deficientes atque alia cupientes in favorem partium suarum, modeste tuendo atque blandiendo perduxit, ut & carus esset, & tamen ab omnibus timeretur. Sed in urbe Sylla & Marius conflixere: atque in ipso

certamine Marius interemptus eſt: Carbo, perditis rebus, aufugit. Tum Sertorius, commiſſis atque deletis partibus, quas ſequebatur, optimum conſilium credens exercitum non dimittere, ne nudatus ſupplicia victoribus penderet, collecta Hiſpaniæ multitudine, contra Romanum exercitum ſtatuit dimicare. Mortuo itaque Sylla, hoſtem ſe publicum profeſſus eſt. Ad quem expugnandum miſſi ſunt Metellus atque Pompeius; qui eum gravibus atque aſſiduis pugnis afflixere. Qui tamen difficile vinceretur; niſi per conjurationem in convivio a ſuis eſſet occiſus. Poſtea Pompeius Perpennam ſubegit; Auxum, Cluniam, Calagurrim civitates delevit, & factis in Pyrenæo tropæis, Romam regreſſus eſt.

FIN. OPUSCULUM JULII EXSUPERANTII.

PORCII LATRONIS

DECLAMATIO

CONTRA

LUCIUM SERGIUM CATILINAM.

SI QUID precibus apud Deos immortales, sanctissimi Judices, vobiscum aliquando valuissemus, jamdudum & potiremur Rep. nostra florentissima, & cives nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum, tum patriæ simul, ac virtutis amantissimos: idque temporis eximia lætitia frueremur, cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum, atque optimorum civium consumendas esse videremus. Nihil enim statuimus animo dignius, nec autoritate majorum, nec opinione populari, quam in eo genere versari forensis exercitationis, quæ canere laudes egregias summorum hominum posset, atque animos inflammare nostræ civitatis ad imitandum.

II. Verum ea dicendi voluptas olim sapientissimo viro M. Catoni plane contigerit, necnon & Galbæ, Scipioni, Gracchis, Porcinæ, Crasso, atque Antonio summis atque ornatissimis oratoribus, quorum tempora singulari præstantia virtutis, ac studio pene incredibili pulcherrima-

rum artium floruerunt: nobiſcum vero ſententia noſtra bene ageretur, ſi modo tantum abeſſemus ab illa modeſtia temporum atque hominum, nec incidiſſemus in atrociſſimos Reip. fluctus ac miſerandam temporum calamitatem. M. ſiquidem Catoni, aut Scipioni coætaneo ſuo monumentis immortalibus hujus Urbis, & ſine dubio clariſſimis luminibus temporum ſuorum, de Legibus dicendum erat, de inſtitutis majorum, de gloria militari, perſæpe de laudibus, ac victoriis; nobis vero, qui devenimus in hanc truculentam temporum conditionem, ſublata eſt omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis, aut jucundiſſimi ſermonis, aut conciliandæ benevolentiæ popularis.

III. Nam ſiquando vox noſtra ſive a foro, ſive a curia deſideratur, dicendum eſt perpetuo nobis aut de teterrimis hujus patriæ calamitatibus, aut de nefariis oppreſſionibus civium, aut de perditæ juventutis nunc impudicitia flagitioſa, nunc ignavia ſingulari. Quare peſtium quanta in dies redundatio eſt, vos eſtis teſtimonio judices, quorum aures caluerunt aſſiduitate pene quotidiana, copiaque incredibili civilium controverſiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, ut probe meminiſſe poteſtis, de L. Glabrionis immanitate atque audacia furioſiſſimi hominis, & ſine dubio crudeliſſimi: cujus in Senatu ſica pridie deprehenſa

eſt, cum qua M. Papyrium, lucem omnis patritiæ dignitatis, extinguere moliebatur. Nunc vero dicendum eſt de L. Catilinæ ſceleratiſſima mente, atque inuſitata nequitia, quam nuper in omnium civium perniciem ſtragemque redundaturam, Dii immortales in autorem ſceleris, tum benignitate ſua, tum conſulari vigilia retorſerunt.

IV. Quæſo igitur, judices, diligenter attendite, remque cognoſcite barbaram crudelitate: periculo vero, & calamitate Reip. perniciosiſſimam. Lucius ſiquidem Catilina non ignobili genere præditus, neque infima virtute, ſi dotes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad dignitatem Urbis, non ad perniciem conferre ſtatuiſſet, Remp. nuper ex atrociſſimis bellorum civilium vulneribus pauliſper reſpirantem, novis inſidiis opprimere conatus eſt. Quid exhorruiſtis, judices? Non modo opprimere conatus eſt, ſed crudeliſſime vexare: non vexare tantum, ſed inaudito quodam genere feritatis extinguere. Manum ad id comparat, diverſam quidem genere, ſed magnitudine ſceleris, vitæque ſimilitudine pene eamdem: quam manum exacerbatam continuo penuria rei familiaris, & ob id deſiderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ ſibi facillime conciliaverunt. Conſilia nefarii facinoris in ampliſſimi civis M. Læcæ domo decoquebantur.

V. Ad eam greges confluebant perditorum adolefcentium, quorum hic familiaritatem eximiam confecutus fuerat, conciliatam partim affuetudine ftupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. Adhibiti funt & cuncti barbarorum hominum, nobilitati non folum magnitudine & fumma æris alieni, verum etiam confuetudine, ac ftudio turpiffimarum rerum. Nec alæ muliebres ab eo cœtu religiofo ac nocturno, prorfus abfuiffe indicatæ funt: nulla denique portenta Urbis, nullæ finitimarum religionum peftes repertæ funt, quæ non denotatæ folertiffime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime concitatæ, repente devolaverunt in aream ipfam nefariæ atque flagitiofæ conjurationis. Ratio confiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris univerfi cum armis ad ipfius Læcæ domum præfto forent: ibique dato figno collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflammandamque Urbem, partim ad trucidandum Senatum, partim ad eos conficiendos, qui præfidium Urbi ferre voluiffent: Catilinam interim omnes, & Ducem, & Imperatorem appellarent.

VI. Audiftis, judices, fatis evidenter (ut arbitror) confilium fceleratiffimi hominis Catilinæ, reique indigniffimæ miferabilem, ac deteftabilem crudelitatem. Nunc vero audienda cauffa eft, agnofcendæque faces, quibus ille flagravit ad

cupiditatem hujusmodi scelerati facinoris obeundam: quas si plane comprobatas vobis (ut arbitror) planeque illustratas evidentibus signis attulero, nihil erit impedimento, quin hostem Reip. crudelissimum, atque infestissimum summis suppliciis, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse jubeatis. Tria judices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quæ mentem Catilinæ semper immoderatam, semper novis rebus studentem, ad exitium patriæ commoverunt, dicenda sunt.

VII. Primum, ratio quædam tristis simultatis: qua ductus est universum Senatum ex memoria repulsæ consulatus capitaliter fuisse semper insectatum. Secundo, rabies quædam temerariæ ambitionis sitiens immodicæ gloriæ, prorsusque inflammata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. Postremo, cœtus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticæ necessitatis, verum etiam imbuti flagitiis, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite & genetrice pessimarum cupiditatum; quod genus hominum Catilinam suum etiam dormientem e somno facillime excitare valuisset. His autem ostensis breviter, saneque confutatis, quæ pro defensione flagitiorum suorum nostri adversarii dicenda esse putaverunt, finem adesse nobis intelligetis. Bello Mithridatico, Judices, longissi-

mo quidem omnium, & ſine dubio poſt Punicum periculoſiſſimo, cum diutius in Senatu de eligendo Imperatore dubitatum fuiſſet, planeque omnes ambigerent, quiſnam ſagaciſſimo Regi ſagaciſſimus noſter Imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes Senatoriæ ſententiæ rejecerunt. Eo telo percuſſus adeo Catilina fuit, ut poſtea nullam omiſerit, neque perturbandæ curiæ, neque inſectandi Senatus occaſionem. Videbat namque deteſtandam cupiditatem ſuam illo ſuperſtite, nunquam in eum locum perventuram fore, de quo illam pridem univerſæ omnium voces ejiciendam eſſe putaviſſent. Volvebat item animo ſummas vitæ neceſſitates, quibus exuere ſe poſſe arbitrabatur, ſi qua ratione præclaris magiſtratibus aſpiraſſet: nunc illas vero magis ac magis inſtauratas quotidie intelligebat, quandoquidem inſpiceret, omnes vitæ ſuæ rationes ea ſententia jugulatas prorſus extitiſſe: ac quicquid increpuiſſet ulterius, metuendam eſſe conſularem vigiliam, metuendum eſſe judicium Senatoriæ autoritatis.

VIII. Hanc vero ſpem ita exſanguem, ita conſternatam conſuetudo erexit vitæ praviſſimæ ad omne facinus, neque otii ſui patiens, neque alieni. Qualis ejus vita fuerit, etſi præclare conſcientia publica teneatur, huic tamen illuſtrandæ, ſeu patefa-

ciendæ teſtes indubitati videri poſſunt ii, qui ſacrarium illud lubidinum colere atque obſervare conſueverunt. Quæ nugæ, Dii immortales? quæ portenta ſcelerum? qui libidinum gurgites? quæ ſentinæ flagitiorum? Verum is rumor ſparſus eſt de moribus Catilinæ, eaque gentium opinio pervagata, quatenus exiſtimem voces ipſas publicas, non hominum eſſe, ſed oraculi potius nuncupandas. Famam vero popularem a majoribus noſtris ſæpenumero accepimus, neque temere unquam naſcituram eſſe, neque temere occaſuram.

IX. Decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, ſicuti par erat homini nobiliſſima familia nato, ſed uti latro perditiſſimus ad omne genus flagitii conferendum fuiſſe ſemper arbitratus eſt. Vires ad ſtuporem hominum præclaræ, atque inuſitatæ, perpetua voluptatum intemperantia ſunt labefactatæ. Flos pueritiæ venuſtiſſimæ ad intuentium jucunditatem, cui non libidini patuit flagitioſæ juventutis? aut quam turpitudinis notam non ſubeundam ultro, atque accerſendam eſſe cogitavit? Lux illa vero præclari atque excellentis ingenii, quam omnes divinam ſemper & ſingularem atque inuſitatam penitus eſſe arbitrabantur, nonne inter fœdiſſimas voluptatum ſordes reſtincta eſt? Omitto peſtis hujus impuriſſimas voces, mollitiem ſcenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem deni-

que copiam non mediocrium vitiorum ſub illa frontis erudita ſimul, atque inſigni pulchritudine deliteſcentem.: prætereo mentem illius plus quam gladiatoriam, ſitim incredibilem humani cruoris, mirum inconſtantiæ genus, vultum nunc demiſſum, nunc alacrem, nunc anhelantem ſcelus, nunc gratia meretricia floreſcentem, ſummum pecuniæ deſiderium, ſummam ſimul prodigalitatem, contemptum incredibilem omnium bonorum : itemque eximiam cum ſummis, atque ornatiſſimis civibus familiaritatem. Nihil enim fuit iſto monſtro verſipellius, aut mutabilius hominum memoria : ita ut res diverſiſſimæ ſæpenumero videantur in eodem ingenio, tanquam in ſentina quadam teterrima, ſimul redundare.

X. Quis igitur dubitandum eſſe putaverit, hominem præditum hujuſce inſtitutione vitæ, remotiſſimum ab omni genere humanitatis, perfacile ſeſe teterrimo cuique, atque immaniſſimo facinori fuiſſe accommodaturum? Fontem aperuimus judices omnium Catilinæ morum, atque omnis conſuetudinis, unde illi demanaviſſe vis iſta præclara conſiliorum facillime intelligenda eſt : nunc videndum eſt, ſpem atrociſſimi ſceleris, unde illi ſubminiſtratam fuiſſe judicemus. Cum hic itaque ſecum repeteret memoria miſerandam ignominiam comitiorum, turpeſque anguſtias afflictæ rei familiaris: ſimulque intueretur, vel ſibi vivendum

ac moriendum fore cum turpitudine ſumma, vel Senatum nullum eſſe oportere: de ratione tollendi ipſius primum cogitare cœpit. Nam illo deleto ſine dubio intelligebat viam latiſſimam lubidinibus ſuis continuo patere. Vertit itaque oculos ad innumerabilem copiam juventutis, qua dies ac noctes ſtipabatur in exercenda conſuetudine ſuarum cupiditatum: cum putavit manum ipſam hominum, tanquam haſtam validiſſimam furoris ſui, facillime ſibi accommodari poſſe, quam contorqueret in omnium noſtrum ruinam, atque interemptionem, ut quam cognoverat educatam vitæ praviſſimæ inſtitutis, imbutam ſæpenumero ſanguine miſerorum civium, ardentem incredibili deſiderio prædæ, ſibi vero mira familiaritate conciliatam.

XI. Genus eſt hominum vehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratiſſimum: quod quidem ego civitati noſtræ, maxime debilitatæ bellis civilibus, atque afflictæ magnitudine calamitatum, magnopere pertimeſcendum eſſe judico. Nihil enim illis præter ſpem atque animam fortuna reſervavit: alteram ad differendam vitæ neceſſitatem, alteram ad livorem ſuum magnifice accommodatam. Nihil illis contemptibilius: quos ſiquidem rudimenta vitæ traductæ in hac tenuiſſima re depoſita, nunc in gladiatoriis muneribus, nunc alia

facinoris atrocitate, partim ad omne ſcelus, partim ad omnem patientiam erudierunt. Verum hæ peſtes, ſententia mea, quo fuerint abjectiores, eo magis extimeſcendas eſſe reor, tanquam perpetuo ſeditionum civilium, ac rerum novandarum avidiſſimas: ſive quia voluptatem capiant ex mœrore ſociæ calamitatis: ſive quia civitatum verſutiam, mutabilitatem rerum ſuarum portendi quodammodo arbitrantur. Hi ſunt quidem, quos in foro quotidie in oculis civium calamiſtratos, ac veſtibus collucentes paſſim obvolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atque otium civitatis luminibus conſignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitatem cujuſpiam præſentis commodi, verum etiam geſtiunt ad opinionem ſperatæ utilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis præcipites atque effrenatas ruere in perniciem videmus: quid hanc deſperatorum colluviem jejunam, ac ſitientem facultatum noſtrarum, quo impetu, quave ſtrage ruituram eſſe creditis, aut debacchaturam, ſi ſe carceribus emiſerint: cum illæ ratione careant, atque intelligentia: hi vero non abſint penitus ab ipſa facultate intelligendi? Graviſſimi quidem ſunt morſus irritatæ neceſſitatis.

XII. Dii immortales, quæ clades ab illa feritate hominum, quæ genera flagitiorum emana-

viſſent, ſi nocturnus iſte imperator, quaſi quaſdam rapidiſſimas belluas in Urbis penates immittere potuiſſet? Horret animus, judices, ea cogitatione complecti, quæ miſeri pertuliſſemus, ſi ſopor oculos conſulares detinuiſſet. Reſtinguenda eſt itaque flamma nobis ſcelerata & atrox, dum adhuc velata cineribus ac ſopita, facultas reſtinguendi leviſſime data eſt: ne cum omnia comprehenderit (quod immortales Dii penitus avertant) nos fruſtra poſtmodum furibundam, atque exultantem reſtinguere cupiamus. Neque rectorem navis audiendum prorſus exiſtimo in ipſo mœrore calamitoſæ tempeſtatis, quam illi fugere facillime licuiſſet, conſurgentem primo, ſibique, ac rebus ſuis naufragium minitantem: neque item gubernatorem urbis in ipſo excidio, & calamitate civitatis, quam impendentem prius ipſe conſilio ſuo, ſuaque prudentia ſuſtinere quodammodo, ac propulſare potuiſſet. Seræ ſunt hominum lamentationes, prorſuſque vituperandæ, quas occupatas in his lugendis cernimus, quæ vitio ſuo, deſidiaque contigerunt.

XIII. Callicratidi Lacedæmoniorum duci cum ornatiſſimam, cui præerat, claſſem funditus amiſiſſet propter immoderatam gloriæ cupiditatem, nihil ad eam reſtituendam noviſſima conſilii ratio ſuffragata eſt? quam ita ſervare poterat, ſi modo in ſtatione continuiſſet. Terentio Varroni ſempi-

ternum dedecus, atque immortale monumentum erunt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad Cannas temeritate sua pulcherrimæ Romanorum legiones, quæ servatæ periculosissimo tempore Reip. sine dubio fuissent, & robur eximium pulcherrimæ urbis, & perpetuum decus consularis prudentiæ, disciplinæque militaris.

XIV. Recte itaque majores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Spu. Melium, Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum, fortissimos homines, & Reip. sæpenumero non mediocriter opitulatos, quod devenissent in affectatæ tyrannidis suspicionem, morte multandos esse putaverunt. Nec Spu. Melio favor amplissimus civitatis, nec Gracchis avi sui Scipionis clarissimi viri memoria: nec Manlio celeberrima gloria Capitolii liberati: nec Druso sanctissimi sui penates: nec Saturnino jus sacrosanctæ dignitatis auxiliata sunt. Quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicæ majores nostri semper anteponendam esse putaverunt. Quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati, cives eos perimere, summisque affligere suppliciis, quorum in Remp. persæpe clarissima beneficiorum genera extitissent? Minime. Quid ita? quia nullum satis dignum supplicii genus in eos consumi posse opinabantur, qui patriæ suæ libertatem opprimere statuissent:

nec illos cives eſſe judicaverunt, quos abjeciſſe rationem patriæ caritatis intuerentur. At contra eos, qui tales interemiſſent, non modo dici, atque appellari cives, ut eſſent, ſtatuebant, ſed afficiendos fore immortalibus donis, ac ſempiternæ hominum memoriæ conſecrandos. Quid enim poteſt indignius dici, quam vitam a patria ſuſceptam, ad illius perniciem calamitatemque conferre? quid fingi ſceleratius, quam eorum pœnas ac crudeliſſimam ſervitutem excogitare, quos iiſdem mœnibus ac tectis conſtitutos, eædem leges, atque eadem vivendi ratio continuiſſet? quid denique poteſt intolerabilius exiſtimari, quam inferre delubris Deorum immortalium, ac facultatibus noſtris illinc ſceleratas faces, hinc acerbiſſimas expilationes? Hæc qui curaverunt, judices, aut qui tentaverunt, nunquam ego alienos ab hoſtibus, aut diſſimiles feritati beſtiarum exiſtimabo.

XV. Vidimus de ſpe perficiendi nefarii facinoris: videndum eſt de loco, quam latebram commodiſſimam & tutiſſimam egregius artifex delegit, cum contegendæ conſpirationi ſuæ, tum armis omnibus ejus artificii comprehendendis: ne forſan temere domum nobiliſſimi civis, atque opulentiſſimi M. Læcæ delectam eſſe judicetis. Primum homo delectus eſt hujuſmodi nefariis cupiditatibus affinis, quo participe ſemper uſus fuerat conſiliorum ſuorum, adjutore teterrimarum

libidinum, ſocio maximorum periculorum, cui ſpectato frequenter in difficillimis rebus, ſummam hujuſmodi atrociſſimi mali tuto committi poſſe, facillime ſibi pollicebatur. Præterea domum ſibi deligendam eſſe judicabat ſolitudine locorum deſertam, & ab omni frequentia populari remotiſſimam, quæ ſcilicet voces conjurationis tutiſſime continere poſſet. Contulit igitur ſeſe in ipſam M. Læcæ domum, remotam ab omni celebritate, conſtipatam multitudine arbuſcularum, & ab omni ſuſpicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. Quos vero tetenderit ibi conjurationis laqueos, aut quas catenas ſcelerum conflaverit nobis ac facultatibus noſtris, Saturnalium dies patefactura fuerat, niſi primum benignitate Deorum immortalium, deinde vigilantia conſulari, nefariæ ſicæ de manibus latronum excidiſſent. Nullas amplius tendiculas pertimeſcamus ab execrabili monſtro; nullas inſidias ab hoſte teterrimo: tenetur fera, nec, ſi viri eſtis, declinatura eſt telum ipſum ſacroſanctæ veſtræ autoritatis.

XVI. Neve Catilina neſcias, vigilantiſſimos conſules habere Remp. te quocunque veneris, quocunque abieris, diligentia noſtra circumſeptum teneri: quid heſterna nocte conciunculis tuis agitatum ſit, licet mecum recognoſcas. Cum ad M. Læcam veniſſes, unum ex fideliſſimis com-

militonibus tuis, ad multam noctem, teque in interiorem, una cum illo, cubiculi partem recepisses, tanquam in sacrarium memorabile cupiditatum vestrarum, repente de Læca sciscitari cœpisti, num quis ex conjuratis advenisset: cum subito Lentulus, ac Cethegus teterrima capita maleficiorum omnium, furibundi, atque alacres irruperunt, moxque ingressi vociferare cœperunt, quid agis Catilina? cur voluptates nostras diutius remoraris? præsto sunt Saturnalia nobis otiosis, atque oscitantibus, quem unum diem sæpenumero nuncupare solitus es, eversorem superbissimi ordinis, fugatorem ærumnarum nostrarum, lucem ac principem universæ nostræ dignitatis. Num in gerendis negotiis ignoras sequendas esse temporum opportunitates, & in occasione rerum desidiam ac tarditatem omnem quam diligentissime fugiendam? Mutabilissimæ quidem sunt Deorum voluntates, & fortunam, cum abire permiseris, frustra postmodum discedentem ac fugientem sis imploraturus. Talia conquerentem, tu paucis pro re subsecutus, Aquilam argenteam proferri continuo jussisti, præclaram auspicem ac gubernatricem furoris tui futuram. Testor noctem ipsam, impiarum molitionum tuarum consciam ac testem, nihil ex iis me fugisse, quæ clandestini vestri conatus agitaverunt.

XVII. Perpauca ſatis attigiſſe fuerit, ne ſolitudine in ipſa latibulorum tuorum, cum ora vulgi plane devitaviſſes, fefelliſſe te crederes diligentiam pariter, atque induſtriam conſularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiam, quam in iiſdem furialibus antris conſtipandam, atque occultandam fore curaviſti. Mitto literas manu tua ſcriptas, diverſis municipiis reddendas, quæ furori tuo ſuccurrere, atque opitulari vellent. Tranſeo rem illam ſimillimam prodigio, cum mane iſto jam coacto Senatu, redundantibuſque ſubſelliis, ſerius in Senatum, præter conſuetudinem, veniſſes: quod nulli non oculi te Senatorum ſtatim conſignarunt ingredientem demiſſo vultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie præferente neſcio quid inuſitatæ crudelitatis. Præterea Saturnalibus proxime futuris, rem adoriri placuit: quo die civitas omnis feriata publico edicto, conferre ſeſe in montem Aventinum, ac ruſticari quodammodo ſolita eſt: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atque inſtructam, primum ad cædem Senatus, ac conſulum, deinde ad occupandam Capitolii arcem munitiſſimam fueras immiſſurus: atque his perfectis, daturus operam cum direptioni publicæ, tum inflammandis ædibus, atque his trucidandis qui Remp. defendere voluiſſent.

XVIII. Videtis, Judices, lucem clarissimam rationum, quam ego profecto censeo nullis involucris tenebrarum suarum obruituros esse, nec M. Læcam præclaram sedem, atque officinam teterrimæ conjurationis, nec ipsum detestabile caput, atque obscœnum artificem Catilinam. Cumque hæc omnia constent, animadvertendum est, pariter uno maleficii genere Catilinam non modo Deos, ac patriam, verum etiam mores, leges, consuetudinem urbis, atque instituta majorum violasse.

XIX. Primum XII. tabulis cautum esse cognoscimus, NE QUIS IN URBE CŒTUS NOCTURNOS AGITARIT: deinde lege Gabinia promulgatum esse, QUI CONCIONES ULLAS CLANDESTINAS IN URBE CONFLAVISSET, MORE MAJORUM CAPITALI SUPPLICIO MULTARETUR. De te itaque Catilina sciscitor, tum cœtus istos commilitonum tuorum contra præcepta XII. tabularum, contra leges nostras, contra Senatus, ac plebis autoritatem, noctu cogendos esse putavisti? Deinde quæro, siquando in lucem sepulchrales istæ conciunculæ tuæ prodiissent, quid responsurus fuisses Senatui, quid consulibus, aut quid viris optimis, atque amantissimis patriæ? Quid leges igitur nostras violas Catilina? quid Senatus autoritati contradictis? Æquum est instituta majorum, atque edicta gravissimi, sanctissimique ordinis, quia perstringere

vesania tua non es veritus, ea restituas, ac sarcias supplicii tui memorabili animadversione.

XX. Manlius Torquatus filium suum, summa & singulari virtute adolescentem, quod is in hostem contra mandatum patrium dimicasset, victorem percuti securi jussit: nos te tam temerario ausu tendentem contra mandata Senatus, contra universæ Romanæ Reip. majestatem Catilinam perferemus? Majores olim nostri sapientissimi homines, & sine dubio gravissimi, num leges e Græcia per legatos suos accersendas esse putaverunt, quibus hanc imperii magnitudinem perpetuo stabilirent, ut tu homo recens severitate illarum cum barbatulis tuis abutereris? Non ita visum Carthaginiensibus accepimus in Hannone suo morti condemnando, fortissimo, ac triumphali viro, quod is edicto Senatus minus obtemperavisse putaretur. Non ita placuit Atheniensibus, urbi sine dubio doctissimæ atque eruditissimæ, cum e Sicilia, belloque gravissimo revocandum esse Alcibiadem statuerunt, summum & singularem imperatorem, quem juberent, expiare supplicio suo leges violatæ religionis. Non ita denique majoribus nostris judicatum est, cohortibus exoletorum tuorum, sententia mea, longe anteponendis, cum L. Sulpitium consulari familia, summoque ingenio virum, propter exiguam notam libidinosæ suspicionis,

censuerunt removendum e Senatu, multosque dies in vinculis habendum esse putaverunt.

XXI. Vos vero, Judices, Catilinam non modo leges nostras, atque autoritatem Senatus crudeliter labefactantem, verum etiam universos cives ad perniciem ferro, flammaque devocantem impune perferetis? Jacet homo prostratus eventu maximarum molitionum: ut qui conatus suos conscientia vestrâ patefactos atque illustratos cernat, neque contectos fuisse, seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum permaxima & singulari. Contundite igitur, contundite, Judices, genus istud inauditi furoris: comprimite hominem gestientem effrænata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furentem incredibili superbia, spe novandarum rerum mirabiliter inflammatum: quin etiam rem ipsam publicam non modo eventu crudelissimæ calamitatis, verum etiam metu, ac suspicione liberate.

XXII. Diximus equidem sufficienter de Senatoria simultate Lucii Catilinæ, capite ac fonte sceleratæ conjurationis: resque omneis complexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitavisse judicavimus. Nunc videndum est de ratione ambitionis teterrima atque exitiabili, qua deflagravisse perpetuo Catilinam superiori divisione demonstravimus. Cupiditates equidem plurimas

in illo monſtro, calamitoſas, ac nefarias omnes perſæpe, judices, animadverti: libidinem unam perniciofiſſimam in primis conſpicere viſus ſum, temerariæ cujuſdam, atque inconſideratæ ambitionis: qua duce properaſſe, nec ullo ſtudio unquam conſciſcendarum opum, nec ullo deſiderio dignitatum abſtinuiſſe reputatus eſt. Putabat enim ſe fruſtra nobiliſſimo genere natum, fruſtra virtutes eximias corporis atque animi conſecutum fuiſſe, ni omnia divina atque humana, truculentiſſimo genere cupiditatis inquinaviſſet: quoſque cernebat excellere Romæ præſtantia quadam dignitatis, beatiſſimos eos eſſe, & ſine dubio Diis æquiparandos fore arbitrabatur.

XXIII. Id genus veſanæ cogitationis hominem, ſuapte natura præcipitem, atque inconſideratum compulit in abominandas ac nefarias vitæ cupiditates. Iſque nuper comitiis conſularibus (quandoquidem ſuffragia curiæ, propter impendentem metum Parthici belli, diligenter enucleata ſunt) quas non adiit Senatorum voces, aut quos civium conſeſſus, partim pecunia, partim obſecrationibus, non obeundos ſuppliciter, ac contaminandos eſſe judicavit? nulli tamen ad dignitatem gradus, neque inſanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio ſceleratæ libidinis illum ad majorem vim ſcelerum paulo ante concitaverat. Piſonem meminiſtis egregia virtute adoleſcentem,

(nisi & idem cupiditatibus obtemperare consuevisset) calamitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitasse: cujus insigni familiaritate atque amicitia Catilinam usum fuisse, nemo est, qui nesciat: nec modo conjunxisse se temerario juveni, verumetiam illum de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse, cum se illi vigilantissimum socium, ac satellitem fidissimum regendæ, gubernandæque conjurationis fore polliceretur.

XXIV. Quod si votis sceleratorum hominum successus aspirassent, quanta strage civium creditis, aut quanto diluvio facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum atque execrandam impietatem? Verum ii cælites, quorum auspiciis princeps, ac parens hujus urbis Romulus, pulcherrimi imperii Romani fundamenta jecit, tristissimam cladem ac conatus perditos nece adolescentis interceperunt. Pisone mortuo conquievisse Catilinam dicemus, aut incœpti temerarii pœnituisse? Non pœnituit modo, nec requiescendum fuisse arbitratus est, sed rursus alio furori accessit. Non consueverat animus perpetuis cupiditatum flagitiis exercitatus, prima destitutione fortunæ refrigescere, ac consternari: sed vix sepulta memoria Pisonianæ conjurationis, L. adeptus est Sidicinum, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum novanda-

rum. Verum ea fax incendii, rursum benignitate Deorum immortalium, summaque virtute consulum restincta est. Non obdormiscit tamen Catilina, bis destitutus eventu vigiliarum suarum, sed rursum sævit immanior: & quam Remp. servitio non potuerat obruere, destrangulandam penitus, ac tollendam cogitavit. Sceleratus in omnem urbem, quam toties insidiis appetivisset: sceleratissimus vero in patriam, cujus extant in illum summa & commemoranda monumenta beneficiorum.

XXV. Reminiscere quæso Catilina, reminiscere ferrum illud scelestum, atque illas nefarias faces, quas istis sanctissimis penatibus, atque isti pulcherrimæ patriæ minitaris, non ad oppugnandam urbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuisse, sed potius ad salutem civium, dignitatem imperii, libertatisque nostræ defensionem. Per Deos immortales oro te Catilina, si patria tecum his vocibus uteretur, quid esses illi quæso responsurus? Ego te parvulum Catilina, cum in primis ornatissimo genere gentis nasci voluissem: deinde summis dotibus exornassem tum corporis, tum animi, duabus tum rebus instituendum putavi, ferro, ac flamma, quibus esset parata tibi facultas tum amplificandi imperii mei, tum defendendæ publicæ libertatis: quid eam vim armorum in viscera nostra torques? aut quid convertis in exitium civi-

um meorum, inſtitutam diligentia mea, meiſque rationibus eruditam dimicandi facultatem? Majores contra tui ſummis a me beneficiis, atque honoribus aucti, pro magnitudine ſuſceptarum dignitatum, pulcherrimas in urbe ſæpenumero leges: pro præſtantia beneficiorum, clariſſimas ex hoſtibus victorias referre conſuerunt: tu mihi luctus acerbiſſimos paras, pro ſumma copia beneficiorum meorum, tu cædes civium, tu domorum incendia, tu vexationes virginum, tu vaſtitatem urbis, tu genus atrociſſimæ ſervitutis. O crudeliſſimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum, tu ſtudio flagras ejus urbis evertendæ, quam nec Carthaginienſium aſtutiſſimi doli, nec Numantinorum eximiæ vires, nec Græcorum erudita [& præclara] ingenia labefactare potuerunt. Quod ſi citentur hi populi rurſum divinitus, atque iſtæ urbes redeant in ſtatum vetuſtiſſimæ dignitatis, certe non ipſo ſcelere tuo quicquam in me crudelius, nec quicquam magis extimeſcendum molituras fuiſſe prædicabunt. Sed ad te redeo.

XXVI. Temperarem ego memet mihi, curſumque iſtum violentæ orationis forſan revocandum eſſe judicarem, tum ab odio tuo, tum ab ipſa dicendi acerbitate, ſi quem in te ſenſum patriæ caritatis aſpicerem, aut ullo te puncto poſſe arbitrarer ſceleratam iſtam mentem relinquere. Sed id genus eſt cupiditatum tuarum, ut reſtinguen-

darum forsan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullam: nec te prius amissurum perversitatem istam animi puto, quam vitam amiseris. Vellem revivisceres Ahala Servili, non expectaremus sententiam judicum, neque abuti majestate Senatus, atque autoritate populi Rom. sed magnitudinem tanti flagitii, sanguine tuo statim expiavisses. Nam de Senatus voluntate nihil ambigimus, modo non impediretur legibus, repente profecto fueras pœnas impietatis tuæ dignissimas laturus. Utinam Deorum immortalium munere, Judices, mentem, atque animum hujus introspiceremus, ne qua vobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum scelerum ingenio conflavisset. Videretis enim mentem anhelantem tristissimum genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili vesania, sitientem cruoris Urbani, prædæ avidissimam, vobis, atque omnibus ferro, flammaque minitantem.

XXVII. Catilinam vobis demonstravimus, Judices, irritatum persæpe repulsis comitialibus, nullas vocum aut suffragiorum corruptelas fuisse prætergressum, deinde nullis rationibus infractum, ac perterritum de perseverantia scelerum suorum extitisse: quibus animadvertere sane potestis, quanta semper immanitate laboraverit ambitionis. Superest novissima pars divisionis. Grex ipse sodalium Catilinæ truculentus, atque amens: cujus

in manu non exiguam rationem fuiſſe diximus excitandæ conjurationis. Lentulus ſiquidem & Cethegus terribilia portenta noſtræ civitatis, furiæque vel certiſſimæ Populi Rom. multa de magnitudine ſua in ipſis concionibus, multa de dignitate imperii ſui futuri palam prædicare conſueverunt, tanquam ſi Deorum immortalium concilio interfuiſſent.

XXVIII. Primum Lentulus in libris Sibyllinis, neſcio quid ſe perſpexiſſe prædicabat, quod viri acutiſſimi atque peritiſſimi L. Cornelius, ac Cn. Piſo cuſtodes publicarum ceremoniarum, nequaquam proſpicere potuerunt. Lucem namque ait neſcio quam de domo Cornelia quondam proditurам fore, quæ gloria nominis ſui Romanum Imperium ſimul & complexura ſit, & illuſtratura: eoque genere vaticinii, dignitatem ſuam portendi fataliter putavit: planeque opinatur fati ſui rationem in ipſa latebra Sibyllinæ divinationis, tanquam in equo Trojano, deliteſcentem. Ego vero Sibyllam ſine dubio ſapientiſſimam mulierem fuiſſe judico, viſamque idoneam Diis immortalibus, cui ſingularem quandam vim divinandi concederent: verum illam deliram penitus, ac prorſus cæcam fuiſſe affirmarem, ſi quam ſpem dignitatis in hac crudeliſſima peſte repoſuiſſet. Si quid tamen ceciniſſe viſa eſt, quod ad Corneliam gentem pertinere videretur, vim omnem illius divinationis in

uno L. Sylla consumptam fuisse judicemus: cujus paulo ante Resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatem. Nec ego Deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque a salute populi Rom. tam abhorrentes, ut homini dementissimo regnum concederent hujus sanctissimae atque optimae civitatis. Syllam profecto crudelitas vicit: at ipse maximarum laudem virtutum, & rei militaris summam, ac singularem gloriam consecutus est. Lentulum vero nullae victoriae nostrae civitati, nullum studium armorum, nulla praestantia virtutis, aut ingenii commendavit. Quae vero non tabernae potius, aut qui non greges infamium hominum, Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam vitam ejus commemorare non est necesse, versatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatam: nihil in eo sanguinis aviti, nihil industriae Romanae, nihil splendoris domestici, nihil avitae frugalitatis.

XXIX. Fingite vobis, Judices, fingite dignitatem hujus hominis, tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus populi Roman. muneribus exornatam: quantum quaeso sanguinis civilis in foro, in curia redundaturum esse creditis? aut quantam vim libidinis, atque impudicitiae per omnium civium cubicula demanaturam? profecto dignitate fretus ea, quae privatus concupivisset,

ſine dubio conſequeretur: ferreretur amens in omnia, nec ullæ rationes conſiliorum, aut pudoris, nec ulla ſtudia humanitatis refrenarent præcipitem atque incitatum curſum vetuſtæ crudelitatis. Cethegus inferior nobilitate, atque ingenio, vehementia furoris longe immanior, parum a Lentuli ſomnio diſcedere viſus eſt. Verum inſaniam leviſſimæ opinionis, modeſtiore loquendi ratione contegere velle videretur: genus eſt idem tamen furoris, eademque ratio concelebratæ divinationis. Tales hi ſcelerum artifices, amboque concitati ad evertendam Remp. partim a veſana ſpe vaticinii commemorati, partim a nefaria ſcelerum aſſiduitate Catilinam offenderunt, novis rebus ſtudentem: cujus præſidio conſilioque cupiditates ſuas ita juvari poſſe facillime crediderunt, ſi viro ſociorum copioſiſſimo ſeſe conjunxiſſent.

XXX. Eſt enim in illo monſtro, ſicuti paulo ante tetigimus, vis eximia facetiarum, & ratio quædam adumbrata virtutum, facilis ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus & Lentulus, & ipſi lenociniis ſuis inſignes ad omne genus benevolentiæ ſubeundum, deflagrare cœperunt admirabili quadam cupiditate ſeu diripiendæ Urbis, ſeu potiendæ dominationis. Hæ ſunt, Judices, hujus nefarii facinoris abominandæ faces, hi ſunt crudeles igniculi, quibus exarſiſſe Catilinæ

ferocem animum facillime credendum eſt. Talibus initiis conſociati principes nefandæ conjurationis, manum exiguam deſperatorum hominum, atque obſcœnæ juventutis, pedetentim coegerunt: coactam, quid vellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate ſceleris inflammaverunt: inflammatam denique pepulerunt, ut in omnium noſtrum facultates, ac vitam facillime conſpirarent.

XXXI. Furias iſtas audiſtis, Judices, commodiſſimas ac paratas, non modo ad vivos commovendos in omne facinus, verum etiam ad mortuos ex ipſo erebo, mediiſque buſtis excitandos. Reperti ſunt tamen atrociſſimi ſceleris patroni, quique immanitatem deteſtandæ rei, tum contegere verbis, tum excuſare conati ſunt. L. Hortenſius vir eximia caritate Reip. ſummiſque ornamentis præditus, & ſcientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credenda eſſe dicit: jubetque graviſſimis hominibus facilitatem judiciorum diligenter eſſe continendam. Primum affirmat Catilinam in perpetua cuſtodia Senatus extitiſſe: denique nunquam ferme diſceſſiſſe a latere Publii Cepionis nobiliſſimi civis, atque integerrimi viri, ita ut lepide dicat, *diſſeparationi eorum neque ſolem orientem unquam, neque occidentem interveniſſe.*

XXXII. Credo equidem ſapientiſſimum hominem Hortenſium, ut eſt innocentia ſingulari, ſummaque virtute, cuncta ipſa, quæ graviſſime ſi-

mul atque ornatiſſime complexus eſt, ita vera eſſe, ſicuti dixerit, exiſtimare: ſed longe graditur a ſententia mea. Quæro igitur de te L. Hortenſi, teque obteſtor, atque obſecro per ipſum jus vetuſtiſſimæ noſtræ familiaritatis, ſi L. Catilinam conſtat dies omnes, omnium civium conſcientia, ſive in foro, ſive in turmis agere, nunc ſtipatum catervis exoletorum ſuorum, nunc vero gladiatoriis agminibus per ora vulgi palam obvolitare: ſi manifeſtum eſt noctes omnes aut in luſtris ſcortorum, aut in antris M. Læcæ ducere, viri, tuo judicio, non abhorrentis a Reip. caritate: quid eſt quod illum obverſatum dicas in perpetua cuſtodia, atque oculis Senatorum? niſi forte cuſtodiam Senatoriam vocas vel exiguam moram in ipſius curiæ conciliis obeundis.

XXXIII. Quod vero pertinet ad ipſius Cepionis familiaritatem aſſiduam, benevolentiamque ſingularem, nihil eſt quod inſimulationi noſtræ derogandum eſſe judicetis. Diximus enim ſuperius ingenii Catilinæ miros, atque occultiſſimos eſſe receſſus, nec qui cognoſci, ſeu perluſtrari facillime poſſent. Vigent enim in illa clade res diverſiſſimæ pariter, continentia, & libido. Nihil illo perſæpe affixius ad colenda bonorum conſortia, nihil ſolertius ad illis inſidiandum; nihil illius munificentia inſignius, nihil avidius rapacitate; nihil acutius conſilio, nihil temeritate con-

temptibilius. Quæ cum ita ſint, Cepionem admirabimur in tantis viarum ambagibus erraviſſe? Me me, quem fateor, Judices, vetuſtiſſima quadam familiaritate Catilinæ conjunctum, perſæpe deliraviſſe miris perplexionibus illius, neque unquam certi quicquam in illo ingenio comprehendere potuiſſe. Nihil igitur erit miri, ſi virum integerrimum Cepionem verſutiſſimi hominis doli, atque inconſtantiſſimi mores fefellerunt.

XXXIV. Non erit itaque neque prudentiæ tuæ, neque gravitatis, Hortenſi, candidiſſimam opem humanitatis tuæ, ſummamque dicendi copiam ſontibus ipſis polliceri: aut quam beſtiam irretitam judicio tenemus, diſſolutam atque exultantem Reip. immittere. Quod te nunquam commiſſurum fuiſſe arbitrarer, niſi qui me mores, iidem te Catilinæ ſine dubio fefellerunt. Satis oſtentatas vobis putamus, Judices, tum rationes periculi noſtri, tum hujus immaniſſimi ſceleris atrocitatem. Nam ſi odio Senatus quam maximo Catilinam arſiſſe demonſtravimus: ſi rationes vitæ ſuæ veteres, ac novas in exercitatione teterrimarum libidinum collocatas: ſi ſpem perficiendi ſceleris homini proſequentiſſimo inimicitiarum: ſi denique locorum ac temporis opportunitates extitiſſe: præterea ſi rabiem quandam ambitionis in illo fuiſſe diximus: ſi nullam poteſtatem referendarum libidinum, aut ullum pœnitentiæ locum: poſtremo, ſi

copiam innumerabilem desperatæ juventutis cum illo conjunctam fuisse patefecimus, & eam simul ostendimus suopte ingenio furentem incredibili audacia, summaque cupiditate prodendæ ac vexandæ urbis inflammatam: quid erit, Judices, quod dubitetis de liberanda patria, deque ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? Novistis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, natura, lege, consuetudine: cujus acerbitatem, si minus animo bene perspexistis, quæso mecum diligenter attendite.

XXXV. Scelus illud, Judices, eversionem nefariam moliebatur amplissimæ nostræ dignitatis, interitum crudelissimum Senatorii ordinis, cædem communem omnium bonorum: hujus sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium civium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabantur teterrimæ conjugum, ac liberorum nostrorum vexationes: in hoc scelere versabantur denique faces. inferendæ penatibus nostris, expilationes ædium, stupra virginum Vestalium, luctus ac mœror miserabilis universæ civitatis. Quæ si vobis, ut sunt, indigna atque intolerabilia videntur, non iniquum erit, autores horum malorum multare teterrimis suppliciis, clademque omnium crudelissimam e visceribus

temptibilius. Quæ cum ita ſint, Cepionem admirabimur in tantis viarum ambagibus erraviſſe? Me me, quem fateor, Judices, vetuſtiſſima quadam familiaritate Catilinæ conjunctum, perſæpe deliraviſſe miris perplexionibus illius, neque unquam certi quicquam in illo ingenio comprehendere potuiſſe. Nihil igitur erit miri, ſi virum integerrimum Cepionem verſutiſſimi hominis doli, atque inconſtantiſſimi mores fefellerunt.

XXXIV. Non erit itaque neque prudentiæ tuæ, neque gravitatis, Hortenſi, candidiſſimam opem humanitatis tuæ, ſummamque dicendi copiam ſontibus ipſis polliceri: aut quam beſtiam irretitam judicio tenemus, diſſolutam atque exultantem Reip. immittere. Quod te nunquam commiſſurum fuiſſe arbitrarer, niſi qui me mores, iidem te Catilinæ ſine dubio fefellerunt. Satis oſtentatas vobis putamus, Judices, tum rationes periculi noſtri, tum hujus immaniſſimi ſceleris atrocitatem. Nam ſi odio Senatus quam maximo Catilinam arſiſſe demonſtravimus: ſi rationes vitæ ſuæ veteres, ac novas in exercitatione teterrimarum libidinum collocatas: ſi ſpem perficiendi ſceleris homini proſequentiſſimo inimicitiarum: ſi denique locorum ac temporis opportunitates extitiſſe: præterea ſi rabiem quandam ambitionis in illo fuiſſe diximus: ſi nullam poteſtatem referendarum libidinum, aut ullum pœnitentiæ locum: poſtremo, ſi

copiam innumerabilem desperatæ juventutis cum illo conjunctam fuisse patefecimus, & eam simul ostendimus suopte ingenio furentem incredibili audacia, summaque cupiditate prodendæ ac vexandæ urbis inflammatam: quid erit, Judices, quod dubitetis de liberanda patria, deque ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? Novistis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, natura, lege, consuetudine: cujus acerbitatem, si minus animo bene perspexistis, quæso mecum diligenter attendite.

XXXV. Scelus illud, Judices, eversionem nefariam moliebatur amplissimæ nostræ dignitatis, interitum crudelissimum Senatorii ordinis, cædem communem omnium bonorum: hujus sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium civium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabantur teterrimæ conjugum, ac liberorum nostrorum vexationes: in hoc scelere versabantur denique faces. inferendæ penatibus nostris, expilationes ædium, stupra virginum Vestalium, luctus ac mœror miserabilis universæ civitatis. Quæ si vobis, ut sunt, indigna atque intolerabilia videntur, non iniquum erit, autores horum malorum multare teterrimis suppliciis, clademque omnium crudelissimam e visceribus

Reip. propulſare. Tenetis exempla majorum, atque omnium gentium autoritatem, qui ſemper ſummas & ſingulares pœnas in eo genere hominum conſumendas eſſe putaverunt, qui rationem habuiſſent aut prodendæ patriæ, aut opprimendæ publicæ libertatis. Nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudeliſſimi hominis Catilinæ crudeliſſimo genere ſuppliciorum expietis: & ultionem ex illorum cruciatibus ac pœnis capiat Reſpub. quorum erat conflagratura manibus, niſi ſanctiſſimi imperii Romani cuſtodes ac vindices Dii immortales nefariis votis obſtitiſſent.

XXXVI. Credite, Judices, hodierno die conſurrexiſſe univerſam urbem conſpecturam ex judicio veſtro planeque animadverſuram, quid in poſterum de ſalute ſua, deque facultatibus ſuis ſperandum ſit. Credite item vim univerſam flagitioſæ juventutis, aut hodierno Catilinæ ſupplicio ſimul conficiendam fore, aut illius liberatione lætam atque exultantem, non multo poſt in omnium noſtrum perniciem una cum illo celerrime conſurrecturam. Agitur ſiquidem hodierna veſtra ſententia de ſalute hujus pulcherrimæ, atque optimæ civitatis, de ſtabilitate imperii Romani, de legum incolumitate, de libertate civium, de pudicitia liberorum ac conjugum veſtrarum. Hujus enim peſtis idem ſcelus erat, ut non graſſaturum per capita paucorum, ſed tanquam atrociſſima

vis veneni per omne corpus Urbis demanaturum. Quod ſcelus, aut quam peſtem ſi vindicandum eſſe cenſebitis, ut reor, & Reſpub. deſiderat, putate profecto Deos immortales, & in primis Capitolinum Jovem ſempiternum cuſtodem, ac vindicem hujus imperii, pro liberatis eorum templis ac ceremoniis, gratias vobis ampliſſimas eſſe reddituros: putate pariter idem facturam eſſe curiam pro defenſa conſulum vita, ſervataque Senatorii ordinis dignitate: putate matronas Urbis ac liberos noſtros, ob ſervatam pudicitiam, ſupplices ac congratulantes univerſos ad genua veſtra ſeſe obverſaturos fore: putate virgines Veſtales, atque ipſam majeſtatem ampliſſimi numinis ob liberationem ſuam, ſumma vobis lætitia congratulaturam: putate denique cives omnes, ob retentam vitam, ac libertatem ſuam; penates publicos pro conſervatis focis, atque aris, parietes Urbis pro propulſato teterrimo genere vaſtitatis, ferme incredibili gaudio exultaturos: putate tandem hodierno judicio paratum eſſe vobis aut immortale dedecus, aut memoriam nominis ſempiternam.

XXXVII. Multa ſunt equidem in hac vita, quæ turpiter, ac calamitoſe neglecta, reſtitutionem tamen quodammodo patiantur: hujus vero vindicandi ſceleris ſi præſentem facultatem neglexeritis, fruſtra poſtea recuperandæ copiam quæretis.

Aut hodie vobis propulſanda eſt e viſceribus Reip. peſtifera vis calamitatis, aut ipſi patriæ ſine dubio concidendum: utrum eligendum ſit, vos videritis. Quid eſtis, Judices, humanitate tanta, ne ſecordia dicam, ut eorum vitam, ac ſpiritum diutius in Repub. commorari patiamini, qui vitæ ſalutique civium crudeliter inſidiati ſunt? Præponite vobis ante oculos, ac meditatione crebra revolvite diem illum nefarium, quo ſalus omnium civium, quo facultates noſtræ, quo res ipſa publica peritura fuerat: quando ſcilicet aſpexiſſemus beſtias iſtas emiſſas carceribus per urbem omnem, per domos noſtras furialiter exultantes, ipſumque in primis miſerandi facinoris ducem ac principem Catilinam, confirmatum hoc judicio, ſpe plenum, lætitia geſtientem: nunc hos ad cædem noſtram, nunc illos ad rapinam, atque inflammationem ædium devocantem: conjuges e complexibus noſtris ad libidinem victorum raptæ fuiſſent: liberi ad ſtupra de gremiis parentum extorti, pretioſa ſuppellex aſportata, tecta conflagraſſent ignibus, corpora cæſa paſſim jacuiſſent, omnia denique gemitu, fletuque redundaſſent. Hæc fuiſſet imågo miſerrimæ urbis, quam urbem a majoribus noſtris florentiſſimam accepimus: &, ſi prohibueritis, claram, atque excellentem poſteris noſtris tradituri ſumus.

XXXVIII. Per humanitatem denique veſtram vos obteſtor, atque obſecro, Judices, per amorem

hujus pulcherrimæ atque inviƈtiſſimæ urbis, per omnia quæ vobis jocundiſſima ſunt in vita, providete iterum atque iterum, ne liberati quondam tot ampliſſimis bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignaviam noſtram ac deſidiam periclitemur. Eripite vitam civium a miſeranda crudelitate, prohibete penates noſtros a nefariis ignibus, ſervate pudicitiam neceſſitudinum noſtrarum a teterrimis vexationibus, liberate templa Deorum a triſtibus rapinis, ſubtrahite fortunas publicas ab indigna direptione, protegite magiſtratus noſtros ab inaudita feritate, defendite denique univerſam urbem ab hoc inuſitato prorſus & triſtiſſimo genere calamitatis.

F I N I S.

TYPIS JACKSONIANIS EXCUDEBANT
J. SAMMELLS & M. RITCHIE.

VARIANTES LECTIONES.

TABULA, quæ infra posita est, SALLUSTII TEXTUM in BELL. CATIL. & JUGURTH. exhibet secundum Editionem Sig. Havercampi Ann. 1742 *vulgatam. Monendus autem est Lector, quòd verba* composita, *ut* adpello *vel* appello, conlatus *vel* collatus, *atque ea, quæ diversè sæpe exscribuntur, ut* prœlia *vel* prælia, littera *vel* litera *cum ceteris hujusmodi minimè ad examen revocanda esse duxerimus. Editores enim in hisce rebus adeo sibi non constant, ut intra pauca capita, imo in eadem pagina idem vocabulum longè aliter, ac jam prius, excusum reperiamus. Pleraque eorum, de quibus hic agitur, parva forsitan & notatu plane indigna quibusdam lectoribus videantur. Attamen diligentiæ nostræ vix satisfecissemus, nisi cuncta vocabula, quæ antiquitatem quasi sapiunt, qualia sunt* volgus *pro* vulgus, optumis *pro* optimis, *lectoris in conspectum essent prolata; unde patebit, quantum optimi Editores, quod ad Textum attineat, ipsi a se discrepent.*

De Tabula verò ipsa quæ restant explananda, hæc sunt.

In iis quæ sunt Italicè, quod aiunt, excusa, sive literæ *vel* syllabæ *meræ sunt, sive plena & perfecta* verba, *horum ad positionem, illarum ad permutationem potissimùm spectatur: excipias autem* vice, abest, *atque alia verba adnectendi causâ posita. Quæ intra* commata duplicata *leguntur, ad Textum* HAVERCAMPI *omnino pertinent.*

VARIANTES LECTIONES

in Textu *Belli Catilinarii & Jugurthini* ex Editione SALLUSTII a SIGEBERTO HAVERCAMPO Ann. 1742. vulgata.

P. 1. l. 2. *ne* vitam silentio transeant
5. sita " est"
8. rectius " esse"
12. fragilis " est"
14. mortal*es*

P. 2. l. 2. veget, *vice* eget
5. etiam, *vice* & jam
18. iis, *vice* his
26. trans*i*gere

P. 3. l. 10. tametsi, *vice* tamen etsi
15. invidia " dicta" putant

P. 4. l. 7. studio*que*
12. veriss*i*me

P. 5. l. 13. ex pulcherruma " & optima"
21. ali*is* alio more
22. *abest*, est
26. finit*i*mi

P. 6. l. 9. validum " erat"
15. min*i*me
18. quisque " magis" extollere
24. *abest*, laboris
25. per " laborem" *usu*.

P. 6. l. ult. l*i*bidinem *habebat*

P. 7. l. 1. labo*r*
4. se, *vice* sese
11. urb*es*
12. longius " nos"
14. *abest*, magis
20. qui " ea" fecere
21. ea, *vice* eam
22. prudentiss*i*mus

P. 8. l. 7. in amic*os*
11. " in bello" saepius
13. praelio, *vice* bello
14. *abest*, quod
15. beneficiis " magis"
21. a stirpe, *vice* ab stirpe
21. *Fortuna saevire*
25. dein, *vice* deinde
ult. art*es*

P. 9. l. 19. quae, *vice* quasi
21. insatiabilis " est"
26. in civis, *vice* in civibus

temptibilius. Quæ cum ita ſint, Cepionem admirabimur in tantis viarum ambagibus erraviſſe? Me me, quem fateor, Judices, vetuſtiſſima quadam familiaritate Catilinæ conjunctum, perſæpe deliraviſſe miris perplexionibus illius, neque unquam certi quicquam in illo ingenio comprehendere potuiſſe. Nihil igitur erit miri, ſi virum integerrimum Cepionem verſutiſſimi hominis doli, atque inconſtantiſſimi mores fefellerunt.

XXXIV. Non erit itaque neque prudentiæ tuæ, neque gravitatis, Hortenſi, candidiſſimam opem humanitatis tuæ, ſummamque dicendi copiam ſontibus ipſis polliceri: aut quam beſtiam irretitam judicio tenemus, diſſolutam atque exultantem Reip. immittere. Quod te nunquam commiſſurum fuiſſe arbitrarer, niſi qui me mores, iidem te Catilinæ ſine dubio fefellerunt. Satis oſtentatas vobis putamus, Judices, tum rationes periculi noſtri, tum hujus immaniſſimi ſceleris atrocitatem. Nam ſi odio Senatus quam maximo Catilinam arſiſſe demonſtravimus: ſi rationes vitæ ſuæ veteres, ac novas in exercitatione teterrimarum libidinum collocatas: ſi ſpem perficiendi ſceleris homini proſequentiſſimo inimicitiarum: ſi denique locorum ac temporis opportunitates extitiſſe: præterea ſi rabiem quandam ambitionis in illo fuiſſe diximus: ſi nullam poteſtatem referendarum libidinum, aut ullum pœnitentiæ locum: poſtremo, ſi

copiam innumerabilem desperatæ juventutis cum illo conjunctam fuisse patefecimus, & eam simul ostendimus suopte ingenio furentem incredibili audacia, summaque cupiditate prodendæ ac vexandæ urbis inflammatam: quid erit, Judices, quod dubitetis de liberanda patria, deque ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? Novistis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, natura, lege, consuetudine: cujus acerbitatem, si minus animo bene perspexistis, quæso mecum diligenter attendite.

XXXV. Scelus illud, Judices, eversionem nefariam moliebatur amplissimæ nostræ dignitatis, interitum crudelissimum Senatorii ordinis, cædem communem omnium bonorum: hujus sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium civium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabantur teterrimæ conjugum, ac liberorum nostrorum vexationes: in hoc scelere versabantur denique faces inferendæ penatibus nostris, expilationes ædium, stupra virginum Vestalium, luctus ac mœror miserabilis universæ civitatis. Quæ si vobis, ut sunt, indigna atque intolerabilia videntur, non iniquum erit, autores horum malorum multare teterrimis suppliciis, clademque omnium crudelissimam e visceribus

Reip. propulſare. Tenetis exempla majorum, atque omnium gentium autoritatem, qui ſemper ſummas & ſingulares pœnas in eo genere hominum conſumendas eſſe putaverunt, qui rationem habuiſſent aut prodendæ patriæ, aut opprimendæ publicæ libertatis. Nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudeliſſimi hominis Catilinæ crudeliſſimo genere ſuppliciorum expietis: & ultionem ex illorum cruciatibus ac pœnis capiat Reſpub. quorum erat conflagratura manibus, niſi ſanctiſſimi imperii Romani cuſtodes ac vindices Dii immortales nefariis votis obſtitiſſent.

XXXVI. Credite, Judices, hodierno die conſurrexiſſe univerſam urbem conſpecturam ex judicio veſtro planeque animadverſuram, quid in poſterum de ſalute ſua, deque facultatibus ſuis ſperandum ſit. Credite item vim univerſam flagitioſæ juventutis, aut hodierno Catilinæ ſupplicio ſimul conficiendam fore, aut illius liberatione lætam atque exultantem, non multo poſt in omnium noſtrum perniciem una cum illo celerrime conſurrecturam. Agitur ſiquidem hodierna veſtra ſententia de ſalute hujus pulcherrimæ, atque optimæ civitatis, de ſtabilitate imperii Romani, de legum incolumitate, de libertate civium, de pudicitia liberorum ac conjugum veſtrarum. Hujus enim peſtis idem ſcelus erat, ut non graſſaturum per capita paucorum, ſed tanquam atrociſſima

vis veneni per omne corpus Urbis demanaturum. Quod ſcelus, aut quam peſtem ſi vindicandum eſſe cenſebitis, ut reor, & Reſpub. deſiderat, putate profecto Deos immortales, & in primis Capitolinum Jovem ſempiternum cuſtodem, ac vindicem hujus imperii, pro liberatis eorum templis ac ceremoniis, gratias vobis ampliſſimas eſſe reddituros: putate pariter idem facturam eſſe curiam pro defenſa conſulum vita, ſervataque Senatorii ordinis dignitate: putate matronas Urbis ac liberos noſtros, ob ſervatam pudicitiam, ſupplices ac congratulantes univerſos ad genua veſtra ſeſe obverſaturos fore: putate virgines Veſtales, atque ipſam majeſtatem ampliſſimi numinis ob liberationem ſuam, ſumma vobis lætitia congratulaturam: putate denique cives omnes, ob retentam vitam, ac libertatem ſuam; penates publicos pro conſervatis focis, atque aris, parietes Urbis pro propulſato teterrimo genere vaſtitatis, ferme incredibili gaudio exultaturos: putate tandem hodierno judicio paratum eſſe vobis aut immortale dedecus, aut memoriam nominis ſempiternam.

XXXVII. Multa ſunt equidem in hac vita, quæ turpiter, ac calamitoſe neglecta, reſtitutionem tamen quodammodo patiantur: hujus vero vindicandi ſceleris ſi præſentem facultatem neglexeritis, fruſtra poſtea recuperandæ copiam quæretis.

Aut hodie vobis propulſanda eſt e viſceribus Reip. peſtifera vis calamitatis, aut ipſi patriæ ſine dubio concidendum: utrum eligendum ſit, vos videritis. Quid eſtis, Judices, humanitate tanta, ne ſecordia dicam, ut eorum vitam, ac ſpiritum diutius in Repub. commorari patiamini, qui vitæ ſalutique civium crudeliter inſidiati ſunt? Præponite vobis ante oculos, ac meditatione crebra revolvite diem illum nefarium, quo ſalus omnium civium, quo facultates noſtræ, quo res ipſa publica peritura fuerat: quando ſcilicet aſpexiſſemus beſtias iſtas emiſſas carceribus per urbem omnem, per domos noſtras furialiter exultantes, ipſumque in primis miſerandi facinoris ducem ac principem Catilinam, confirmatum hoc judicio, ſpe plenum, lætitia geſtientem: nunc hos ad cædem noſtram, nunc illos ad rapinam, atque inflammationem ædium devocantem: conjuges e complexibus noſtris ad libidinem victorum raptæ fuiſſent: liberi ad ſtupra de gremiis parentum extorti, pretioſa ſuppellex aſportata, tecta conflagraſſent ignibus, corpora cæſa paſſim jacuiſſent, omnia denique gemitu, fletuque redundaſſent. Hæc fuiſſet imago miſerrimæ urbis, quam urbem a majoribus noſtris florentiſſimam accepimus: &, ſi prohibueritis, claram, atque excellentem poſteris noſtris tradituri ſumus.

XXXVIII. Per humanitatem denique veſtram vos obteſtor, atque obſecro, Judices, per amorem

hujus pulcherrimæ atque inviċtiſſimæ urbis, per omnia quæ vobis jocundiſſima ſunt in vita, providete iterum atque iterum, ne liberati quondam tot ampliſſimis bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignaviam noſtram ac deſidiam periclitemur. Eripite vitam civium a miſeranda crudelitate, prohibete penates noſtros a nefariis ignibus, ſervate pudicitiam neceſſitudinum noſtrarum a teterrimis vexationibus, liberate templa Deorum a triſtibus rapinis, ſubtrahite fortunas publicas ab indigna direptione, protegite magiſtratus noſtros ab inaudita feritate, defendite denique univerſam urbem ab hoc inuſitato prorſus & triſtiſſimo genere calamitatis.

F I N I S.

TYPIS JACKSONIANIS EXCUDEBANT
J. SAMMELLS & M. RITCHIE.

VARIANTES LECTIONES.

P. 84. l. 19. ambos
23. esse, *vice* fore
P. 85. l. 2. adolescentia
"sua" ita "se"
ut (*vice* uti) ab
optimo
4. artes
ib. *abest*, ab
6. adoptatum
"esse"
9. "ejus" sceleri
12. prohibuerit, *vice*
prohibuerint
17. *naturam loci*
19. turres
20. noctesque
23. *ar*rigere
27. iis, *vice* his
P. 86. l. 10. ut, *vice* uti
ib. immortales
12. quinctum
14. patris "mei"
16. urgear, *vice* urguear
17. ante, *vice* antea
23. deinde
25. *regnum vestrum*
27. quem "vos"
ult. Quid "est"
P. 87. l. 1. qua
3. "illa" quæ
12. memoria "remanet"
15. subveniendum
17. iisdem "illis"
fautoribus regis
18. "tale" decretum
21. "usi:" in queis
"fuit"
23. "in" Senatu
ib. *res in invidia*
24. *abest*, ab

P. 87. l. 25. adscendere: deinde
27. se, *vice* seque
P. 88. l. 11. ut, *vice* uti
15. at tametsi, (*vice*
tamen etsi)
ib. *graves minæ*
16. "ab" oppugnatione
26. "tamen" quia
P. 89. l. 1. deinde
2. atque, *vice* &
3. armatus obvius
"fuerat"
4. cognitum "est"
13. foret, *vice* erat
14. regis "erat"
17. declarati
20. aliaque
23. venire, *vice* venum ire
24. duos familiares
25. iisque, uti
26. præcipit
ult. consultus "est"
P. 90. l. 8. nobiles
9. queis
19. multosque
20. cepit
P. 91. l. 4. accepit
9. *& alibi*, Vaccam,
vice Vagam
13. "sui" facti
14. *uti in deditionem*
16. *sententiis exquisitis*
17. imperatum "erat"
24. divulgavit
26. Patres "soliciti
"erant"
P. 92. l. 2. bonoque

P. 92. l. 7. " &" crudelia
10. " Romæ" Memmii
12. " ejus" perscribere: ac potissimum " ea dicam"
15. " me" dehortantur
23. socordia
25. " eos," quibus " vos"
ult. parente " meo"

P. 93. l. 2. situm " est"
3. " vos" hortor
5. opus " est"
6. *& alibi*, Gracchο
9. *vestri item ordinis multi* " mortales"
11. libido
21. " ea" fecere
23. magnifici
24. " ea" honori
25. *injusta imperia*
ult. notam interrogationis *ponit post* toleratis.

P. 94. l. 3. quibus
12. amicitia, inter malos factio *est*
13. " vos" libertatis
20. nonne
21. quo, *vice* quod
22. notam interrogationis *ponit post* paravisse
25. " vos" fecisse
26. indignum " est"

P. 95. l. 1. æstumabitis
2. deditio " sit"
4. " atque" dedecora

P. 95. l. 8. " atque" paces
13. vestrum
14. tametsi, *vice* tamen etsi
22. serviendum
24. spes " est"

P. 96. l. 2. " vos," ne tantum scelus impunitum *di*mittatis
4. gravia " sunt"
9. ni*si* vindicatum in noxios: quid " erit"
11. quælibet, *vice* quæ libet
12. " vos," Quirites
20, 21. " in" dicendo, Memmius populo " Romano"
23. " eumque" interposita
ult. imperatoris " sui"

P. 97. l. 2. venderent
5. Cassius " Prætor"
7. ei*que*
8. quoniam, *vice* quo
9. misericordiam " ejus"
10. malit, *vice* mallet
12. Cassio " erat"
15. tametsi, *vice* tamen etsi
17. " ea" gesserat; " quæ supra diximus"
22. sceleris " sui"
25. animos " eorum"

P. 98. l. 3. " ea" egerit
7. " sed" se (*vice* sese)
9. dicendi
12. tametsi, *vice* tamen etsi
14. vultu
17. discedit
ult. urgeat, *vice* urgueat

P. 99. l. 2. moveri
17. parati " erant"

P. 100. l. 4. *abest*, ab
10. aliaque
24, 25. propraetore, *vice* pro Praetore

P. 101. l. 3. propraetore, *v*, p. P.
7. magnisque
14. " ob thesauros oppidi potiundi," vineas
15. aliaque
18. " ejus" augere
23. insequeretur " ita delicta occultiora fore"
27. *absunt*, Ita delicta occultiora fore
ult. instruxit

P. 102. l. 2. *perculsi tumultu*
17. Deinde
19. ferroque
21. incolumes
25. mutabantur

P. 103. l. 4. quaesiverit
8. *omnibus modis*
17. animos
24. neglexisset
26. accepisset, *vice* accepissent

P. 104. l. 10. in partibus " erat"
11. Bestiae " fuisse"
12. memoravimus, *vice* docuimus
14. Mamiliana
15. quaestione
16. libidine
17. comma *ponit post* plebis
21. ortus " est," otio atque (vice &)
22. *abest*, rerum

P. 105. l. 2. optaverant
5. libidinem
13. urgebatur, *vice* urguebatur
16. uti
17. sine " modo"
23. *dissensio* (*vice* discessio) *civilis*, quasi *permixtio terrae*

P. 106. l. 8. necaverat, *vice* necaverant
15. civitates
18. singillatim
19. deseret
22. *absunt*, Q. *ante* Metellus & M. *ante* Silanus
23. partiverant, *vice* paraverunt
25. adverso populi partibus

P. 107. l. 3. " &" cetera
4. " in" bello
6. Senatus
7. " &" reges ultro auxilia mittendo
12. *invictum animum*

P. 107. l. 13. *abeſt*, &
17. proconſulis, *vice* pro Conſule
23. *bonæ ſpei*
P. 108. l. 6. ut (*vice* uti) cuique libebat
7. di*u*
ult. "eas" ipſe
ib. circuire, *vice* circumire
P. 109. l. 2. quiſ*quam*
3. ut, *vice* uti
16. avidum "eſſe"
ib. div*e*rſos
18. opportunos "ſibi"
25. in agris "erant"
P. 110. l. 9. & 12. ut, *vice* uti
10. qu*o*cumque
20. paterent*ur*
25. etiam, *vice* & jam
P. 111. l. 7. animadv*e*rtit
8. aſperr*i*mum
12. qua*m*
13. *poteſt copias*
17. *abeſt*, a
20. pertingens
P. 112. l. 3. "&" pediti*bus* d*e*lectis "ſuos"
4. &, *vice* atque
6. ſe, *vice* ſeque
7. iis, *vice* his
24. conſpic*a*tur
27. *quidnam eſſet, incerti*
P. 113. l. 2. conſtit*u*it
3. & ult. dextro, *vice* dextero
ib. hoſt*es*
7. *co*hortatus
10. animadv*e*rtit
14. ante caperet, *vice* antecaperet

P. 113. 14. & 26. hoſt*es*
17. Dein*de*
25. adv*e*rſariis
P. 114. l. 4. feri*e*ndi, aut *conſerendi manum*
6. tur*m*a
9. *abeſt*, ab
10. hoſt*e*s
22. die*i*
P. 115. l. 1. hoſt*es*
2. fugient*i*s
4. Sed n*ec*
5. "erat;" circuire, (*vice* circumire)
6. d*e*lectis
P. 116. l. 6. animadv*e*rtunt
12. ventum "eſt"
13. concurr*itur*
15. "eos" impeditos
P. 117. l. 5. fert, *vice* ferre
7. detr*e*ctant
8. *i*iſdem
26. *animum regis etiam tum*
27. ferocem "eſſe"
ult. "non" poſſet; præterea in*imicum*
P. 118. l. 6. interfici, *vice* interficit
ib. "jubet," alia
7. præda*m*
12. cu*jus*
13. ſita "erat"
15. inopia, *vice* copia
17. *i*iſdem
ult. ſ*o*cordia
P. 119. l. 2. d*i*is
5. *de Metello fama*
8. *abeſt*, erat
9. *abeſt*, animi

P. 119. 9. anxius "erat"
12. partem
16. crefceret, *vice* crefcerent
17. colles
20. fontes
P. 120. l. 8. nequibat, *vice* nequibant
ib. firmiffumum "erat"
15. delectis
17. cohortes
18. fortunam "illis"
26. urgent, *vice* urguent
P. 121. l. 9. "evadere alii," alii
13. pice, *vice* picem
ib. & *fulphure* tædam
14. ne (*vice* nec) illos "quidem"
16. vulnerabant
25. vulnerati
P. 122. l. 6. "& tumultum" hoftilem
ib. *abeft*, ab
7. deinde, converfo equo, animadvertit
10. mifit
14. hoftes
18. recipit
27. proxumo
P. 123. l. 4. uti
11. pariterque
12. comma *ponit poft* agere
20. animadverteres
22. *huc* &
P. 124. l. 1. *ad*greffi
5. quo (*vice* quo-
P. 124. l. 5. quo) "quifque" modo
6. vulneribus
13. iis urbibus, quæ ab
16. *abeft*, eft
27. "fibi" tradidiffet
P. 125. l. 10. *abeft*, aut
12. caveat, *vice* caveret
15. "qui" Jugurtham
16. "dicerent," ac
18. acceffiri
ult. fpoliatus "eft"
P. 126. l. 9. "Et" Romæ
12. diis fupplicanti
14. diis
16. profpere
P. 127. l. 3. ut, *vice* uti
6. "Confulatum" *ad*petere
23. cupienda
26. atque "alia"
P. 128. l. 11. "fi" fibi
19. Maftanabilis
P. 129. l. 2. ut (*vice* uti) contumeliarum "in" imperatorem
7. occifus "foret"
23. alia*que*
P. 130. l. 3. vulgus
6. "in" diem
10. militaris
14. inermis
P. 131. l. 1. Turpilius "præfectus"
5. *integra fama* potior "fuit"
9. abiit
ib. permixta "funt"
22. latere, *vice* late

P. 131. l. 23. " &" signa
24. animadvertere, *vice* animum advortere
25. *res erat*
26. " esse" rati

P. 132. l. 2. v*u*lgum
4. turr*es* capere: ira atque *spes prædæ*
19. clarum, *vice* carum

P. 133. l. 5. " in queis" mollitiem
6. socordiamque viri accusar*e*
7. " monere," *ne* præmia Metelli in pestem converteret
20. introiit, *vice* introivit
25. acta " erat, ex perfugis"
27. " dicit" quæ
ult. " facere," perfidia clientis sui præven*tum*

P. 134. l. 9. fuit, *vice* fuere
24. decori " fuerat"
ult. v*u*lgum

P. 135. l. 3. agrest*i*sque omn*is*
9. Manlio (*vice* Manilio) Man*tino*
10. comma *ponit post* gerere
11. " Sed" Senatus paullo ante Metello " Numidiam"
17. novorumque, *vice* & novorum

P. 135. l. 19. agitab*a*t*ur*
23. at, *vice* ac
24. *an fidei* (*vice* fide) *popularium*.

P. 136. l. 1. " pugnæ" adfuit
3. congressu, *vice* concursu
4. " &" aliquanto
ib. *abest*, paucorum
6. *magis pedes*
9. id (*vice* in) oppidum
12. comperta " sunt"
13. prox*u*mum, " in"
24. finit*i*mis
25. ded*i*derant
26. portaret, *vice* portarent
ib. forent, *vice* fuerint
ult. aquam " esse"

P. 137. l. 2. quo*d*
9. d*i*is
15. *Metello infectum*
27. Deinde " jubet"
ult. " superque eas" aggerem jacere

P. 138. l. 6. *abest*, ab
12. metuer*a*nt
25. nav*e*

P. 139. l. 1. conditum " est"
4. Syrt*es*
9. *cœpit ventis*
11. " Syrtes ab tractu nominatæ." Ejus
12. leg*um*
20. " nos" locus
26. diuturno*que*
27. " sæpe" fusæ

P. 140. l. 14. " esse" vident
20. " ut" vel illi
24. vitamque " suam"

P. 141. l. 11. & 17. Qu*e*is
16. bell*i*
18. Bocch*o*
19. quia, *vice* quod
22. null*am*
P. 142. l. 1. commun*is* omnium
3. qu*e*is
9. " Q." Metellus
20. reg*es* opperitur; melius " esse"
24. *abest*, jam
25. antea, *vice* ante
ib. aut, *vice* atque
P. 143. l. 3. cognitum " est"
14. " suis" confideret, " tamen "
19. regnoque " suo"
25. Ille probare partim, " alia" abnuere
P. 144. l. 2. cupientiss*i*ma
12. militi*a*
17. militia*m*
18. v*ul*gi
19. periodum *ponit post* sperata
21. " fore," victorem
25. v*u*lt
P. 145. l. 2. *i*isdem
4. supplic*es*
5. comma *ponit post* agere
6. *abest*, ea
11. " eos" quos
13. occursant*es*
24. ut*i*
P. 146. l. 4. opt*u*mis
ib. bene facere, *vice* benefacere
8. mutar*i*
14. officii " sui"
15. is " sibi"
P. 146. l. 16. At, *vice* Ac
23. part*e*m
24. " ea" ego
P. 147. l. 1. exist*u*mo
8. *abest*, &
13. div*e*rsiss*u*mas
18. contra " est"
19. quant*o*
21. " quasi" lumen
22. bona " eorum"
25. " mihi" dicere
P. 148. l. 1. 2. *quam acceptam corrupisse melius est*
3. " mihi" respondere
8. anim*i* " mei"
9. *lædere nulla oratio*
14. eorum (*vice* id) pœnit*e*ndum
18. adv*e*rso
22. parvi, *vice* parum
24. ut, *vice* uti
P. 149. l. 9. *esse non imperatorem*
10. alia, *vice* talia
11. & rem, *vice* remque
24. confiteri " Quirites." Nam "&"
25. ex " aliis"
ult. divitiarum "esse"
P. 150. l. 2. ad*u*lescentiam
12. *mei mores*
16. tutata, *vice* tuta
20. pars " ejus"
22. " est" ætas
ult. d*i*is
P. 151. l. 3. decet, *vice* decebat
11. aliis*que*
15. l*i*bido
22. *aliquanto majore*
23. *paucis diebus*

P. 152. l. 8. " aut" occidi
13. div*er*si
18. *ac*cipitur.
23. insidias "eorum"
25. G*e*tulos
26. præda*s* agent*is*
P. 153. l. 3. opportunissumæ
9. gravi*or* acc*e*deret
11. exploratum "est"
17. " illum" procul
18. " magis" aspera adgredi tempus visum " est"
24. " verum etiam" multo
25. *abest*, alia
ult. Ad hoc, *vice* Adhoc
P. 154. l. 6. non, *vice* haud
9. qu*æ*
10. mar*e*
ib. agebat, *vice* agebant
13. adv*e*rsum
14. *l*ibidini
16. d*i*s
ult. " dicitque" se
P. 155. l. 1. occultato, *vice* occulto
8. max*u*ma
24. prædar*e*
P. 156. l. 2. venumdati, *vice* venum dati
6. " ante" neque beneficio
10. atque, *vice* &
15. divinam " esse"
21. *abest*, ad
24. Muluch*æ*
P. 157. l. 5. " &" frumenti
9. paull*o*
16. animo " suo"

P. 157. l. 18. usus "fuerat"
19. noctes*que*
22. a*d*vorsum
23. adv*e*rtit inter saxa repent*e*s
27. human*æ* cupidinis
ib. *abest*, ingenii
ult. " animum vortit," *vice* invadet
P. 158. l. 1. dein*de*
2. inflexa, *vice* flexa
12. promissa " ejus"
19. omnis*que*
P. 159. l. 3. comma *ponit post* escenderent
4. adscensus "erat"
6. nisu*i*
7. potissumu*m*
12. host*e*s
13. tot*a* die
18. subv*e*rsis
23. *Romanis omnibus*
P. 160. l. 10. qu*i*, uti ex Latio & a sociis " exercitum"
11. quoniam " nos"
17. patriciæ " nobilis fuit"
21. luxurioso "esse"
P. 161. l. 1. *abest*, magis
3. ut*i* supra dictum " est"
17. Qui*bus*rebus "& artibus"
25. proxumos "ejus"
P. 162. l. 9. difficiliorem " fore"
10. prius quam, *vice* priusquam
15. *in*currunt

P. 162. l. 22. adv*er*sos
23. pugnant*es*
24. quia, *vice* quod
25. circumfusi " erant"
P. 163. l. 3. *Marius territus*
8. 9. colon *delet post* invadere & *ponit post* manu
18. egebat, *vice* quærebat
27. *more suo*
ult. " &" ipsi
P. 164. l. 1. fugere (*vice* fugerent) " ut"
8. ac, *vice* &
9. vectigalis, *vice* vigiles
17. formid*ine*
22. in hiberna " proficiscitur"
23. mariti*mis*
24. *victoria secors*
25. atque, *vice* ac
27. dext*i*mos, in finistra " parte"
P. 165. l. 3. min*i*me
ib. scientiss*i*mi
5. omn*is*
8. in porta, *vice* in portas
11. circuire, *vice* circumire
14. " Jugurthini" belli
23. intell*i*gitur
24. div*er*si
P. 166. l. 3. " hostes" adtigerant
12. erat, *vice* agebat

P. 166. l. 12. plurimis " instabat"
14. conv*er*tit
22. perculsos " Romanos"
ib. *abest*, ab
23. profligatis " iis"
24. " rediens" *ab latere Mauris*
25. av*er*titur
P. 167. l. 2. *ad*currit
3. hostes " jam"
4. " in" campis
5. " atque" viri adflicti: ac multi, v*u*lneribus
14. duo*s*
15. suo, *vice* se
16. cum " *i*is"
19. 20. *uti ingenium aut aversum* (*vice* avorsum)
24. lætitia " est"
25. di*i*
P. 168. l. 3. " a principio" inopi " melius"
4. tutius*que*
5. *amicitia nostra*
10. satis " fuit"
11. " ad hoc tempus" multo
18. d*i*mitte
20. victum " esse"
22. delicto " suo"
23. tuta*nd*um
24. expuler*i*t
25. *abest*, ab
P. 169. l. 5. hibern*aculis*
9. Bocchus " feliciter"
11. ab " aliis" amicis

P. 169. l. 16. " ipsis " permittit"
18. *a Gætulis latronibus " in " itinere*
20. pergunt, *vice* perfugiunt
22. ut*i*
23. &, *vice* ac
26. multis ignota (*vice* ignara) "erat"
P. 170. l. 4. credebant "esse"
8. 9. *negotio quo intenderat*
11. item*que*
13. comma *ponit post* cognoscit
ib. " in quibus" legatis
14. " &" ab Consule interea
ib. *delet* colon *post* Consule
17. mutant*ur*
18. *abest*, rebus
20. *absunt*, in Africam
ib. adportaverat, *vice* portaverat
23. Roma*que*
P. 171. l. 3. Qui*bus*
4. ut, *vice* uti
7. Baleari*orum* : præterea "iere"
11. Sed " in" itinere
16. se, *vice* sese
19. vicer*ant*
21. adpellat " dicitque"
25. die*i*
26. vultu " pavens" ad Sullam adcurrit; " dicitque"
ult. *abest*, uti
P. 172. l. 5. 6. *paullo post*
9. semicolon *delet post* esse & *ponit post* castris
ib. ign*esque*
ib. *abest*, quam
15. auditum " est"
16. credere " se"
20. *exi*stumabat
22. ante, *vice* antea
23. advorsu*s*
ult. v*e*rtere
P. 173. l. 2. *Jovem maxumum*
5. " ac" magis
6. cui " videlicet"
9. " credere" illum nihil *ausurum palam*
14. ut*i*
15. adcesserint, *vice* acciderant
17. perventum "est"
23. " nam" pater
26. fidum " esse"
ib. ante, *vice* antea
P. 174. l. 1. d*eli*geret
3. " accitum esse" quo res
6. ob " ea"
9. l*i*bidinem
11. " respondit :" pauca " se"
13. paucissu*m*is
14. voluera*n*t
17. præceptum " fuerat"
23. *abest*, &
24. "jurat" ambobus
26. opulentissimus

P. 174. l. 27. hercule
P. 175. l. 3. " pretium" eguisse aliquando *tuae amicitiae*
6. libet
7. "tibi" redditam
10. *exi*stumo
11. *flagitiosum minus*
17. v*u*ltis
24. patef*e*cit
26. in gratia, *vice* in gratiam
P. 176. l. 2. ut, *vice* uti
4. " tunc" ultro
7. av*e*rteret
8. queis
ib. essent, *vice* erant
9. lenitur, *vice* leniter
12. avidiss*i*mus
15. adpellat; " dicitque"
ib. *abest*, sibi
P. 176. l. 22. fidere, *vice* confidere
24. Ceterum " Bocchus"
ult. in potestate, *vice* in potestatem
ib. " tum" fore
P. 177. l. 1. populique, *vice* atque populi
6. vere "cunctatus"
13. pleni " esse"
16. remotis "ceteris"
17. v*u*ltu
18. oris, *vice* pectoris
19. arcessi, *vice* arcessiri
26. inerm*i*s, ut dictum " erat"
P. 178. l. 2. deductus " est"
6. " usque" ad
11. factus " est"
13. " Ex" ea tempestate.

F I N I S.

LECTIONES excerptæ ex Editione Princ. Madriti Ann. 1772. vulgatâ, quæ a Textu tum Cortii, tum Havercampi diſcrepant.

P. 2. l. 26. tranſiere, *vice* tranſegere
P. 3. l. 2. &, *vice* atque
13. *exæquanda ſunt*
ib. dein, *vice* dehinc
16. atque, *vice* &
18. *abeſt*, ea
20. *multa adverſa*
26. reliqu*is*
P. 4. l. 4. *& alibi*, ſocordia
18. " fuit" magna vi
22. *algoris*, *vigiliæ*
ib. cuiqu*am*
23. cujus *libet rei*
P. 5. l. 12. "&" ut
ult. perculſi, *vice* percuſſi
P. 6. l. 15. *binos* imperatores
19. *magiſque extollere* ingeniumque
P. 7. l. 4. *abeſt*, ſeſe
19. *magna ſcriptorum*
P. 8. l. 15. *abeſt*, &
P. 9. l. 4. *promtum in lingua*
24. ali*os* agros
P. 10. l. 12. cœper*unt*
ult. reliquer*unt*
P. 11. l. 5. conſtrata, *vice* conſtructa
6. *ludibrio videntur*
7. *per turpitudinem abuti*
9. Vir*is* pati
22. flagitio*ſo*rum atque facinoro*ſo*rum
P. 12. l. 2. &, *vice* aut
14. " ſibi" faceret
21. "&" alia
P. 13. l. 3. colos " ei"
P. 14. l. 27. *abſunt*, contra rempublicam
P. 15. l. 4. *petere conſulatum*
15. tranſtuler*unt*
P. 16. l. 10. relinqu*imus*
18. foret, *vice* forent
20. dominatio*nis*
ib. fuiſſet, *vice* fuiſſent
21. *abeſt*, ego
P. 17. l. 13. reliquer*unt*
24. ingenium "eſt"
P. 18. l. 4. divitias " ſuas"
14. ut*e*mini
16. " me" animus

P. 18. l. 22. quæ *armis præmia*
P. 19. l. 4. " ſe" initium
21. " &" hæc
P. 20. l. 1. moverant, *vice* amoverant
6. quod, *vice* quia
8. *abeſt*, cœpit
ib. ni (*vice* niſi) " ſibi"
12. quo, *vice* quoque
17. credebat, *vice* credebant
26. Mallium, *vice* Manlium
P. 22. l. 3. *per Fulviam pollicendo*
10. Conſuli, *vice* Conſulibus
ib. *abſunt*, in campo
26. penes, *vice* per
27. *præmiſiſſe Mallium*
P. 24. l. 25. indicaſſet, *vice* indicaviſſet
P. 25. l. 1. *familiæ gladiatoriæ*
13. rei, *vice* reipublicæ
ib. " pro" magnitudine
20. " quaſi" ſui
27. *abeſt*, Conſcripti
P. 26. l. 11. *ex*ſtinguam
15. factu, *vice* factum
P. 27. l. 5. patri*a*
8. *corpus liberum*
11. inopiæ " ejus"
P. 28. l. 1. *miſericordia atque manſuetudine*
P. 28. l. 20. quæ, *vice* quam
21. *licet vera*, (*vice veram*) " mecum" *re*cognoſcas
27. aliis, *vice* alienis
ult. " Aureliæ" Oreſtillæ
P. 29. l. 6. *mihi vim*
P. 30. l. 3. " atque" uti
P. 31. l. 7. & *ſæpe alibi*, Senatus, *vice* Senati
13. ferox " erat"
17. " ſub" ſpecie
P. 32. l. 13. *abeſt*, A. *ante* Fulvius
19. cujus*cum*quemodi
20. *uſui bello*
26. *abeſt*, eos
P. 33. l. 10. in *ſpem maxumam*
12. quod non, *vice* quin
17. accerſit, *vice* arceſſit
22. in incert*um*
P. 34. l. 7. Brutio, *vice* Bruttio
8. & *ſæpe alibi*, ante, *vice* antea
P. 36. l. 1. Qui, *vice* Quis
12. Pom*p*tino
16. *abeſt*, permittit
18. obſid*ent*
19. Voltur*t*io
ib. *abeſt*, &
P. 37. l. 3. *abeſt*, Nam
8. *abeſt*, credebat
10. Ce*p*arium
24. alia " omnia"

P. 38. l. 4. at, *vice* ac
15. habeantur; *vice* haberentur
P. 39. l. 4. *de conjuratione indicaturam*
21. *Cicerone consulente*
P. 40. l. 9. quivere, *vice* potuere
P. 41. l. 11. suos, " lectos"
P. 42. l. 9. aut qui, *vice* atque
18. *abest*, caussa
22. nefanda, *vice* nefaria
23 & 24. quod, *vice* quid
25. item, *vice* idem
P. 44. l. 18. possum, *vice* possumus
26. *non animam*
ib. *abest*, in
P. 45. l. 3. observare, *vice* timere
4. reprehend*at*
10. ex bonis " initiis"
15. *abest*, eorum
17. Eo, *vice* Ea
25. " &" factiosos
ult. Nam*que*
P. 46. l. 3. uti " is"
16. *instituta aliena*
27. circumvenir*i*
P. 47. l. 3. *consilium novum*
P. 48. l. 21. *hæc cujus* cumque
P. 49. l. 2. illi, *vice* illis
11. *abest*, timens
P. 50. l. 2. *copia nobis*
16. *cives nobilissumi*
P. 52. l. 11. *clarus atque magnus*
P. 52. l 21. tolerasse, *vice* toleravisse
P. 53. l. 21. *bellum novum*
P. 54. l. 5. *præsidiis dispositis*
7. *in carcere locus*
8. *& alibi*, *a*scenderis
13. *abest*, est
15. ex *gente clarissuma*
21. *abest*, & *ante* ipse
P. 55. l. 12. communicasse, *vice* communicavisse
ult. longe, *vice* procul
P. 56. l. 17. *consilii " mei"*
P. 57. l. 12. *pro potentia paucorum pugnare*
14. vobis, *vice* nobis
P. 58. l. 3. " ne" inulti
16. *abest*, lectos
21. Cymbrico
P. 59. l. 12. *abest*, cum
18. accersere, *vice* arcessere
ult. *dignitatis " suæ"*
P. 61. l. 2. imbecill*e*
ib. sorte, *vice* forte
15. quique, *vice* quisque
18. multum, *vice* multumque
P. 62. l. 7. *omnia hujuscemodi*
P. 64. l. 24. facere*n*t
P. 65. l. 12. *& alibi*, Manastabale, *vice* Mastanabale
14. *filium Manastabalis fratris*

P. 65. l. 20. luxu*i*.
P. 66. l. 2. *ætate sua*
6, 7. suæ liberorumque, *vice* suæque & liberorum
P. 68. l. 6. certe, *vice* certo
24. *abest*, liberis
P. 69. l. 14. *regnum vobis*
15. si, *vice* sin
16. *res parvæ*
18. quia, *vice* qui
P. 70. l. 3. convener*unt*
ib. de *negotiis cunctis*
8. " &" apud
18. adoptione, *vice* adoptatione
22. " in" animo
P. 71. l. 1. *ad utramque rem tempus*
5. *utebatur domo*
8. *domum visens*
19. *pro*fugerat
P. 72. l. 6. dehinc, *vice* deinde
11. argentoque, *vice* & argento
13. a*n*quirant
P. 73. l. 3. in *loco* (vice *locum) adfinium*
5. habiturum, *vice* habere
ib. Quæ *præcepta patris*, (vice *parentis) mei cum*
8. utique, *vice* & jam
P. 74. l. 24. efferens, *vice* ecferens
P. 75. l. 13. alter, *vice* alterius
P. 76. l. 2. quos, *vice* quo
7. an, *vice* aut

P. 76. l. 27. ut, *vice* ne
P. 77. l. 8. *has omnis*
17. Nunc " quoniam".
P. 78. l. 8. *laudibus extollere*
27. vindictam, *vice* victoriam
P. 79. l. 1. curatissime, *vice* adcuratissime
3. fidei, *vice* fide
ult. " a" bestiis
P. 80. l. 14. aut (*vice* neque) imperio
15. quas, *vice* qua
18. ex *gentibus variis*
P. 81. l. 27. Hadr*y*metum
P. 82. l. 18. *ad flumen usque*
P. 83. l. 8. *hostiliter loca*
P. 84. l. 12. *foret bellum*
21, 22. *absunt*, de controversiis suis jure potius, quam bello disceptare
P. 85. l. 1. Senat*us* " esse"
24. *fortunas suas*
26. necessarium, *vice* necessariarum
27. duos, *vice* duo
P. 86. l. 9. *me exstinguendi*
17. dehortatur " me"
27. " tenet atque" obsidet
P. 87. l. 16. *legatis non paruisset*
P. 88. l. ult. fecit. " Igitur" Jugurtha
P. 90. l. 2. ni, *vice* nisi
P. 91. l. 13. *facti* " *sui*"
15. transegit

P. 93. l. 8. quæſtiones "graves"
9. *ordinis veſtri multi*
P. 94. l. 12. "*vos*" *tam*
P. 95. l. 13. *audebat recuſare*
17. ni, *vice niſi*
P. 96. l. 10. fecere
12. "jam" malitis
21. "C." Memmius
P. 97. l. 14. *abſunt*, cum Caſſio
17. memoravimus, *vice* diximus *in V. L. Hav.*
20. Ac, *vice* At
24. *magis quam iræ*
P. 98. l. 5. verum aperiat, *vice* vera aperiret
20. *Erat ea*
P. 99. l. 7. timor "animi"
24. anim*advortit*, ſu*per*
P. 100. l. 3. "eodem" profectus
5. *tacitus eo*
P. 101. l. 3. Prætore*m*
24. diu, *vice* die
P. 102. l. 4. ſemicolon *ponit poſt* trepidare & *delet* colon *poſt* locis
20. *memorem rerum humanarum*
23. *gravia quamquam*
24. nutabant, *vice* mutabant
P. 103. l. 8. accerſere, *vice* arceſſere
P. 104. l. 6. quantum, *vice* quam
ult. *formido illa*
ib. ilicet, *vice* ſcilicet

P. 105. l. 10. *in multitudinem diſperſa*
P. 106. l. 6. Tribunum "pleb."
9. *animus moderatus*
12. *mortalis multos*
22. *fugam fœdam*
P. 107. l. 2. accerſere, *vice* arceſſere
5. *rerum multarum*
11. *artis bonas*
17. "a" Sp. Albin*o*
25. event*us*
P. 108. l. 3. "in" ſtativis
6. ducebantur, *vice* deducebantur
20. primo, *vice* primum
22. *cibum coctum*
P. 109. l. 26. obviam, *vice* obvii
P. 110. l. 8. *equites auxiliarios*
20. "&" ſi
22. forent "comportare"
25. muniment*um*
P. 111. l. 2. mittebat, *vice* dimittebat
6. *ſuis ſe*
24. flumini*s*
P. 114. l. 21. ſors, *vice* fors
P. 115. l. 9. *duo imperatores ſummi viri, inter ſe*
15. diei, *vice* die
P. 116. l. 3. itiner*e*
21. laſſique, *vice* lætique
27. adventare*nt*
P. 117. l. 22. *equites regios*
23. Numida, *vice* Numidarum
26. *etiam tum regis*
P. 118. l. 4. *loca Numidiæ*

P. 120. l. 11. *paullo post*
24. gerunt, *vice* agunt
P. 121. l. ult. capere
P. 122. l. 8. indicat, *vice* indicabat
27. primo, *vice* proximo
P. 123. l. 12. pugnare, *vice* Oppugnare
P. 124. l. 7. Deinde, *vice* Denique
13. ad se*se*
21. 22. *clam, vadibus datis, de Massivæ*
ult. *post* concederet *ponit* periodum
P. 125. l. 4. opportunum " fuit"
18. ordin*es*
ib. accersiri, *vice* arcessiri
24. *perfugas omnis*
P. 126. l. 27. militum, *vice* militarem
P. 128. l. 13. " bellum" trahi
14. *superbiæ regiæ*
21. *heredem secundum*
P. 129. l. 5. *virum ingentem*
11. *pacis spes*
P. 133. l. 2. cupidinibus, *vice* cupidus
7. in pestem " suam"
9. *Metelli virtute*
ult. *perfidia clientis sui " facere"*
P. 134. l. 10. hostis*que*
20. invisum, *vice* invitum
23. volentia, *vice* volenti
ib. *abest*, animo

P. 135. l. 9. " L." Manilio
23. *in armis spem*
26. se, *vice* sese
ult. instructique " sunt"
P. 136. l. 6. tuta*ta*
22. " sed" pleraque
ult. *aquam oppido*
P. 137. l. 10. poster*a* die
16. loca, *vice* locos
P. 138. l. 8. argentumque, *vice* atque argentum
24. impetrata, " fuere"
25. gnavi, *vice* navi
P. 139. l. 16. inculti, *vice* multi
19. memorabile, *vice* mirabile
P. 140. l. 5. *duo fratres Carthagine*
9. in *locis illis*
13. *abest*, solet
P. 141. l. 22. habe*a*nt
P. 142. l. 23. *fit certior, Mario provinciam Numidiam*
P. 144. l. 10. accersire, *vice* arcessere
15. negare, *vice* abnuere
P. 145. l. 4. dein, *vice* dehinc
8. " illam" administrari
P. 147. l 2. generosissumum " esse"
6. *despiciunt me*, faciant
11. *honores vestros*
13. Næ, *vice* Ne
22. mala " eorum"
P. 148. l. 18. *dona militaria*
21. " meis" laboribus